

OBSAH

Jozef Stole, K problematike celoslovenského jazykového atlasu	97
Simon Ondruš, Striedanie likvid <i>r/l</i> v indoeurópskych jazykoch	112
Ladislav Dvonč, Kategória množného čísla pri vlastných menách v spisovnej slovenčine	138
Katarína Habovštiaková, Bernoláková spisovná slovenčina v praxi	151
Izidor Kotulič, Slovtvorná a slovníková charakteristika spišského pozostalostného súpisu zo 16. storočia	163

ZPRÁVY A POSUDKY

Prof. dr. František Kalda 75-ročný. J. Šimko	178
Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského IX. Š. Peciar	178
Sborník štúdií a prác Vysokej školy pedagogickej v Bratislave. M. Šaligova	180
Sborník Filologickej fakulty Vysokej školy pedagogickej v Prešove. Š. Peciar	184
Antonín Profous, Místní jména v Čechách I—IV. R. Krajčovič	186
I. I. Kovalyk, Včennja pro slovtvir. — Vytaňna slovianskoho imennykovoho slovooboru. J. Horecký	189
V. P. Murat, Ob osnovnyh problemach stilistiki. J. Štibraný	192

СОДЕРЖАНИЕ

Иозеф Штольц, К вопросу об общеславянском языковом атласе	97
Шимон Ондрuš, Чередование плавных <i>r/l</i> в индоевропейских языках	112
Ладислав Двоич, Категория множественного числа у имен собственных в словацком литературном языке	138
Катарина Габовштиакова, Словацкий литературный язык А. Бернолака на практике	151
Изидор Котулич, Лексикальная характеристика описи имущества из области Спиш от 16 века	163

Сообщения и рецензии

К 75-летию проф. д-ра Франтишека Калды. Я. Шимко	178
Сборник Философского факультета Университета им. Комenskого IX. Ш. Печияр	178
Сборник статей Педагогического института в Bratislave. М. Шалигова	180
Сборник Филологического факультета Педагогического института в Prešove. Ш. Печияр	184
Антонин Профус, Географические названия Чехии I—IV. Р. Крайчович	186
И. И. Ковалык, Учение о словообразовании. — Вопросы славянского именного словообразования. Я. Горецки	189
В. П. Мурат, Об основных проблемах стилистики. Я. Штибрани	192

044
8-21

JOZEF ŠTOLC

K PROBLEMATIKE CELOSLOVANSKÉHO JAZYKOVÉHO ATLASU

Po IV. medzinárodnom sjazde slavistov, ktorý bol začiatkom septembra 1958 v Moskve, dostal sa do popredia pracovného záujmu jednotlivých slovanských národných dialektológií celoslovenský lingvistický atlas. Sama myšlienka nie je nová. S návrhom na vypracovanie celoslovenského lingvistického atlasu, ako vieme, prišli na I. sjazde slovanských filológov r. 1929 v Prahe francúzski slavisti A. Meillet a L. Tesnière.¹ Myšlienkou sa zaoberal aj II. sjazd slovanských filológov r. 1934 vo Varšave. Ale všetky uznesenia zostali na papieri a práce ustanovených komisií (československej a poľskej) sa nerozvinuli a nevedli k žiadnym konkrétnym výsledkom.²

V jazykovom zemepise sa doteraz stretávame s atlasmi, ktoré nevystupujú z hraníc národných jazykov. Spravidla sa autori atlasov obmedzujú ešte na menšie územia v rámci národných jazykov. Nestretávame sa doteraz s takými jazykovozemepisnými podujatiami, ktoré by si boli vytýčili za cieľ spracovať problematiku geneticky príbuzných jazykov.

O celoslovenskom jazykovom atlase sa dvadsaťštyri rokov medzi druhým a štvrtým sjazdom slavistov nehovorilo. No pracovalo sa v dialektológii a v jazykovom zemepise jednotlivých slovanských jazykov. Preskúšala a prepracovala sa metodológia dialektologickej práce v slovanskom jazykovom prostredí, rozšírili a prehĺbili sa materiálové znalosti. Medzitým sa zmenil aj prístup k jazykovému materiálu rozpracovaním štrukturálnej jazykovednej metódy, ktorá teoreticky zdôvodnila oprávnenosť synchroického aspektu pri spracúvaní a hodnotení jazykovej skutočnosti. Deskriptívna dialektológia získala takto dobrý teoretický podklad. Vydalo sa aj niekoľko čiastkových národných jazykových atlasov (poľský, ruský).

Okrem toho dialektológii sa dostalo aj širšieho ako len interne jazyko-

¹ Sborník prací I. sjezdu slovanských filológů v Praze 1929. Praha 1932, 592—593.

² Z. Stieber, *O projekcie ogólnosłowiańskiego atlasu dialektologicznego*. Slaviańska filologija. Sbornik statej I. AN SSSR. Sovetskij komitet slavistov. IV Meždunarodnyj s'jezd slavistov. Moskva 1958. Str. 129. — Porov. aj Adolf Kellner, *Úvod do dialektologie* 1954, 55—56.

vedného zdôvolnenia. Na teoretických princípoch dialektického materializmu formulovali sa základné tézy o jazyku ako spoločenskom a historickom jave a o jeho netriednom charaktere. Poukázalo sa veľmi jasne na vzájomný vzťah spisovného jazyka a nárečí a na ich významný kultúrno-historický zástoj a osvetlili sa základné vzťahy medzi celonárodným jazykom a nárečiami národného jazyka. Po r. 1950 sa dialektológia a najmä jazykový zemepis intenzívne rozvinuli a teoreticky i metodologicky rozpracovali natolko, že sa teraz celkom reálne môže pristúpiť k práci na celoslovanskom jazykovom atlase.

Slovanský lingvistický atlas sa popri práci na atlasoch národných nateraz stal prvoradou úlohou slovanských národných dialektológií. S potešením možno konštatovať, že sa už v tejto oblasti usilovne pracuje. Československá časť slovanskej komisie (akademik B. Havránek, akademik Fr. Trávníček, člen korešpondent ČSAV J. Bělič, prof. E. Pauliny, prof. J. Štolc ako riadni členovia a prof. E. Jóna ako náhradník) pripravuje spolu s ďalšími odbornými pracovníkmi základné predpoklady pre atlas. Nateraz sa už rozvinulo štúdium problémov dotazníka, ktorý má vymedziť vecný obsah a rozsah celej akcie a predstavuje vlastne koncepciu celého atlasu. Preto táto pracovná fáza je mimoriadne dôležitá a do značnej miery od nej závisí úspech celého slovanského atlasu.

Nemožno však ani dnes byť priveľkým a dôverivým optimistom, pokiaľ ide o realizáciu celoslovanského lingvistického atlasu. Aj dnes je veľmi mnoho objektívnych ťažkostí, ktoré bude treba prekonať. Koncepcia samého atlasu sa veľmi pomaly a ťažko ujasňuje. Niekedy sa zdá, že sa už-úž odhalil správny princíp, no pri konkrétnej príprave jednotlivostí, ktoré napokon budú tvoriť atlas, znovu sa ukáže vec komplikovanou, a to niekedy až veľmi komplikovanou. K celkom jasným a pozitívnym výsledkom sa dochádza preto tak pomaly, že samotný vzájomný vzťah základných kritérií nie je dosť ujasnený. Všeobecne sa prijíma, že atlas má predstaviť praslovanský jazykový stav v jeho nárečovej rozčlenenosti, resp. rozmanité reflexy jednotlivých slovanských jazykov za praslovanské javy. Lenže toto nemôže znamenať, že by sa sledovali iba zmeny, ktoré sa odohrali v 10. storočí pri rozpade praslovanskej jazykovej jednoty a tesne po nej, a to preto, že vývin sa neukončil jednorazovým vystriedaním praslovanských javov javmi rodiacimi sa národných slovanských jazykov, ale pokračoval ďalej, prekonajúc ešte i niekoľko ďalších zmien. Pekným príkladom sú české prípady prehlásky, diftongizácie a monoftongizácie $\acute{a} > ie > i$, alebo denazalizácia nosovky $\bar{e} > \acute{u}$ a ďalej diftongizácia $\acute{u} > ou$; zo slovenských hláskoslovných javov možno tu napríklad pripomenúť denazalizáciu nosovky $e > \bar{a}$, ktoré sa potom v niektorých nárečiach ďalej zmenilo jednak po perných spoluhláskach na e , jednak na a po iných ako perných spoluhláskach.

Dialektológia je disciplína, ktorá skúma súčasný stav ľudového jazyka. Je preto jasné, že sa v atlase zachytia dnes existujúce reflexy praslovanského stavu. Nemožno sa preto pri výbere materiálu pre atlas obmedziť iba na také javy, pri ktorých nastala zmena ešte v 10. storočí. To preto, lebo diferenciácia slovanských jazykov sa neskončila v 10. storočí, ale pokračovala približne až do 15.—16. storočia, kedy sa v zásade upevnil dnešný stav. Obdobie od 10. do 16. storočia je obdobím charakteristických zmien a kryštalizácie príznačných črt jednotlivých slovanských jazykov. Podľa toho mal by sa výber materiálu pre celoslovanský lingvistický atlas vymedziť asi tak, že by sa storočie 15.—16. vzalo ako hranica smerom k prítomnosti. Hranicu smerom do minulosti určovať netreba, pretože tá sa určuje sama možnosťou sledovať taxatívne vypočítateľné javy. Mladším javom by sa potom venovala len výnimočná pozornosť, pričom by išlo poväčšine o javy lexikálne, ako napr. *tabak, zemiaky, záclona, kredenc* a pod. Ak sa za úlohu celoslovanského jazykového atlasu kladie odhaľovať problémy týkajúce sa veľmi dávnej minulosti slovanských jazykov, ich vzájomných vzťahov a sledovať vývin spoločných celoslovanských procesov a ich reflexov v jednotlivých slovanských jazykoch,³ potom by sa vynechaním lexikálií spomenutého typu vlastne nič nestratilo z prvotného cieľa a pracovného úmyslu. Na druhej strane nechce sa tu nijako popierať užitočnosť kartografovania aj takýchto novších lexikálií.^{3a} Len by sa malo pamätať na to, že ani lexikálne javy nemožno vykladať izolovane, ale vždy v súvislosti s ostatnými lexikálnymi, prípadne ešte inými javmi. Viacmenej náhodile a bez zreteľa na túto súvislosť volené heslo by po zmapovaní bolo iba izolovanou mapou a pre adekvátny výklad by bolo treba podniknúť ďalší výskum na doplnenie príslušného materiálu. Časove súvisiace javy súvisia obyčajne aj vnútorne, systémovo. Pre pochopenie javov slovnej zásoby v istom období zaiste pomôže úplný materiál a na tomto pozadí treba vykladať aj jednotlivosti. Jazykový atlas celoslovanský by nemohol byť uceleným a obsahove relatívne uzavretým dielom, keby sa nepozeralo na tieto okolnosti. Nejde tu totiž iba o zdar kartografických prác, ale o vnútorný obsah atlasu, o účelnosť kartografovania a o použiteľnosť kartograficky usporiadaného materiálu pri jazykovednom výklade. Ide teda o vlastnú koncepciu atlasu ako prostriedku výkladu slovanskej jazykovej skutočnosti.

³ E. I. Avanesov—S. D. Bernštejn, *Lingvističeskaja geografija i struktura jazyka. O principach obščeslavjanskogo lingvističeskogo atlasa*. IV Meždunarodnyj s'jezd slavistov. Doklady AN SSSR, Moskva 1958, 13—15. — Na veľkú dôležitosť dialektológie pre syntetickú porovnávaciu gramatiku slovanskú, postavenú na marxistickom základe, poukazuje K. Horálek, *Úvod do štúdia slovanských jazykú*, Praha 1955, 39, kde kladie dialektologické práce na prvé miesto popri historických a etymologických slovníkoch.

^{3a} Stieber, l. c. 132 upozorňuje, že aj nové slová môžu byť zaujímavé a navrhuje asi 100 otázok venovať novým slovám, ako sú napr. *stanica, vlak, petrolej, tabak, cigareta* a pod.

V celoslovanskom jazykovom atlase budú všetky javy, ktoré sa uvádzajú pri tradičnej klasifikácii slovanských jazykov, ako je napr. praslovanská metatéza likvíd v skupinách *tort, tolt, tert, tell, ort, olt, jerové striednice, rozvoj slabičných likvíd r, l a ich vokalizácia, striednice za nosové samohlásky o, e, odlišnosti v palatalizácii zadopodnebných spoluhlások k, g, ch, situácia protikladu medzi tvrdými a mäkkými spoluhláskami, diftongizácia, monoftongizácia, dispalatalizácia* atď. V neskorších obdobiach príde sa na drobenie staršieho jedného typu na viac rozmanite diferencovaných novších pokračovaní rozložených na menších územných celkoch v jednotlivých dialektoch slovanských národných jazykov. Miestami by sa mohli konštatovať drobné diferencie celkom úzkeho krajového charakteru, ktoré už nemusia byť v dôležitom vzťahu k veľkým národným jazykovým celkom susedným. V slovanskom jazykovom atlase sa budú zaiste takéto odlišnosti sledovať potiaľ, kým by sa zachycoval jav systémový. Vo východoslovenskom nárečí je systémová zmena *tort, tolt* na *trat, tlat*, ale vyskytuje sa ako lexikálny izolovaný prvok *chlop*, avšak v dem. vždy *chlapec*. Keby sa sledovala izoglosa praslovanskej metatézy likvíd na slove *chlop*, došlo by sa síce k správne zakresleniu výskytu slova *chlop* ako fonetickej skutočnosti, ale k celkom nesprávne výsledku, pokiaľ ide o rozsah zmeny *tolt* na *tlat* ako zmeny systémovej. Takýchto prípadov bude zaiste dosť aj v iných oblastiach. Výber hesiel, slov a typov je vec zodpovedná.

Jednotlivé slovanské jazyky a ich nárečia sa po 10. storočí dostávali do rozmanitých a odlišných kultúrnych a jazykových súvislostí. Diferencovali sa menej v plánoch viazaných systémom v uzavretý celok, no viac v plánoch systémom neviazaných (v slovnej zásobe, frazeológii). A tak pomerne viac spoločných prvkov je dnes v gramatike a vo zvukovej sústave, prípadne v základnom slovnom fonde, ktorý predstavuje veľmi starobylú vrstvu spoločných slov, podmienenú prastarou spoločnou kultúrou, kým v novšej vrstve slov a vo frazeológii sú rozdiely značnejšie, ba niektoré jazyky sa tu aj celkom rozchádzajú. V lexike sa totiž bezprostredne odráža hmotná a duchovná kultúra, ktorá predstavuje materiálny podklad slovnej zásoby. Rozdiely tu vyplývajú z rozmanitosti prírodných podmienok životných, prírodných zdrojov atď. A tak by sa mohlo stať, že by proti istému slovu jedného jazyka nebolo možno postaviť príslušné slovo iného jazyka proste preto, že sa nevyskytuje vec, predmet, pojem. Inými slovami pri prítomnosti ekvivalentu lexikálneho môže chýbať ekvivalencia v reálii, alebo naopak. Takéto prípady by patrili vlastne do atlasu hmotnej a duchovnej kultúry, teda do etnografického atlasu vecí a pojmov (reálií), nie do jazykového atlasu lexikálneho.

Zaslúži si pozornosť ešte aj ďalšia okolnosť, ktorá má pri úvahe o celoslovanskom jazykovom atlase nemalý význam. Ide o to, či atlas má byť atlasom slovanských spisovných jazykov a či atlasom slovanských nárečí. Systémy

spisovných jazykov sú v mnohom ohľade umelé a často zlučujú v sebe prvky z rozmanitých nárečových sústav. Ako príklad uvediem niektoré tvary prídavných mien v slovenčine. Spisovná slovenčina je založená v princípe na stredoslovenskom systéme, ale pri skloňovaní prídavných mien namiesto stredoslovenských tvarov gen., dat. sg. **mask.**, neutr. *dobrého, dobrému*, resp. *dobrího, dobrímu* je kodifikované západoslovenské znenie *dobrého, dobrému*; uplatňuje sa stredoslovenský inštr. sg. fem. *dobrou*, ale proti stredoslovenskému nom. sg. neutr. *dobruo* je kodifikované západoslovenské znenie *dobré*; namiesto stredoslovenského nom. pl. fem., neutr. *dobrie* je kodifikované západoslovenské znenie *dobré*, hoci v nom. pl. fem., neutr. ukazovacieho zámena sa zachováva stredoslovenské znenie *tie*; kodifikované sú tvary gen., dat. sg. *otcovho, otcovmu, môjho, môjmu*, ale zachovávajú sa staré zámenné (v nárečiach neexistujúce) tvary gen., dat., inštr. pl. *mojích, mojím, mojimi* proti zloženým tvarom *otcových, otcovým, ocovými*, hoci v nárečiach je *mojích, mojím, mojimi*. V spisovnom jazyku sa niekedy kodifikujú elementy z dvoch vývinových stupňov, napr. v češtine je kodifikované *ou* za *ú* (*louka* < *lúka* < < *lŕka*), ale zachováva sa staršie *ý* namiesto paralelne očakávaného *ej* (*strejc* < *strýc*), hoci v českých nárečiach vo všeobecnosti je stav, ktorý je logický podľa systému.

Takýto stav v spisovných jazykoch má svoje príčiny. V nárečiach je takýchto prípadov nepomerne menej, pretože do systému nárečia nezasahuje nikto zámerne s úmyslom kodifikovať celý nárečový úzus. Tu platí „prirodzená“ zákonitosť za „prirodzených“ podmienok. Vývin spisovného jazyka sa posúva dopredu v zásade vždy kodifikáciou za rozmanitých okolností, ktoré umocňujú aj výber prvkov z rozmanitých nárečových sústav a tieto rozmanité prvky sa časom síce pociťujú ako prvky jedného spisovného systému, no historicky zostáva takýto spisovný útvar len konštrukciou heterogénnych elementov. Slovenský spisovný jazyk je typickým príkladom takéhoto do značnej miery umelého kompromisu západo-stredoslovenského. Niekedy sa volí dvojkoľajnosť a pripúšťajú sa dvojtvary, ako napr. pri kodifikácii výslovnosti *schoda* českého typu a *zhoda* moravského typu v spisovnej češtine.

Spisovný jazyk v jazykovozemepisnom zmysle nemožno teda postaviť proti inému spisovnému jazyku ako zemepisne usúvzťažnené útvary. Nie sú nimi preto, že sú to útvary sekundárne, založené na viacerých zemepisných útvaroch, teda na nárečiach, pričom spisovné jazyky pôsobia priam proti nárečiam, a to tak, že nivelizujú a stierajú ich charakteristické znaky. Majú teda spisovné jazyky nadnárečový dosah a zemepisný aspekt tu neprihádza do úvahy. A keby aj prichádzal, nemohol by sa brať v zmysle dialektologickým. Spisovný jazyk je svojou povahou ageografický, preto nemôže byť podkladom jazykovozemepisných úvah, ako je napr. lingvistický atlas.

No v jazykovom zemepise musíme narábať s pojmom národného jazyka,

pretože národné jazyky sa zemepisne celkom zrejme vydeľujú ako zložené celky viazané istými charakteristickými črtami v protiklade k iným takýmto celkom. Lenže tieto celky sú členené a realizované vlastne ako istými zákonitosťami vymedzené spoločenstvo jazykových systémov toho istého rodu alebo čelade čiže nárečí. V jazykovom zemepise možno národný jazyk chápať iba ako sväz reálne existujúcich nárečí, nie ako jednoliaty ucelený systém (les existujúci v stromoch, nie les ako individuum), teda ako sväz systémov. Zdôrazňujem termín sväz systémov v protiklade k obyčajne používanému termínu systém systémov. Termín sväz systémov lepšie vyhovuje aj preto, že nárečia nie sú presne od seba odlišené, ale nadväzujú na seba, tvoriac nepretržitú organickú súvislosť jazykovej skutočnosti, nerešpektujúc často ani administratívno-politické alebo prírodné prekážky, hranice a pod., ktorými bývajú ohraničené v svojej spoločenskej pôsobnosti spisovné jazyky.

Slovanský jazykový atlas nemôže byť atlasom slovanských jazykov ako jazykov spisovných, ale môže byť iba atlasom slovanských nárečí, ako na seba nadväzujú na celom slovanskom jazykovom území. Veď mapovať sa budú jednotlivé jazyky podľa stavu, ako sa javia dnes v jednotlivých nárečiach, nie podľa stavu v spisovnom jazyku. A toto je dôležitá vec pre riešenie otázky, čo je predmetom celoslovanského jazykového atlasu.

V celoslovanskom jazykovom atlase nebude sa možno zaoberať ani celkom drobnými javmi miestneho charakteru, ktorých význam nepresahuje hranice kraja, prípadne národného jazyka. Množstvo takýchto prípadov môže byť najmä v slovníku (terminológii miestneho rázu, ako napr. drevorubačská, pltnícka, šafranícka, plátenkárska a pod.).

Široký vzťah celoslovanský majú obyčajne staré jazyky, ktoré sa stali vlastne uholným kameňom slovanskej jazykovej diferenciacie. Čím mladšie jazyky, tým je ich územný dosah obmedzenejší, užší. Lenže pre posúdenie veci nie je nezaujímavá ani neprítomnosť vzťahov, resp. neexistencia istých javov práve tak ako existencia úplnej zhody, i keď zhodné jazyky nemôžu byť predmetom jazykovozemepisného spracovania (kartografovania). Pre výklad prípady takejto zhody sú veľmi dôležité, a to práve pre výklad jazykovozemepisný. Pri výbere javov je ešte aj tá ťažkosť, že požiadavky z hľadiska jednotlivých slovanských jazykov nebudú a nemôžu byť rovnaké.

Uvedieme niektoré prípady.

Je otázka, či ruské *akanie* treba pojať do slovanského jazykového atlasu. Treba uvážiť, že tento jav je zviazaný s *prízvukom*, ktorý je vo východoslovanských jazykoch fonologizovaný. V západoslovanských jazykoch nie je fonologizovaný prízvuk a niet ani akania. Tu je fonologicky závažná *kvantita*, ktorou sa slovenčina a čeština odlišujú od ostatných okolných jazykov. Je nesporná vec, že hranicu, ktorá vyznačí oblasť s fonologickým prízvukom a akaním, treba pojať do atlasu v protiklade k nefonologickému ustálenému

prízvuku a prítomnej kvantite. V stredoslovenskom nárečí platí o využití kvantity tzv. *rytmický zákon*. Na prvý pohľad sa zdá, že tento jav je vnútornou vecou slovenčiny. Ale keď sa uvaží starobylosť tohto zákona a jeho genéza, ako aj genéza kvantity vôbec v súvislosti s prebudovaním praslovanského intonačného systému, musíme dať — so zreteľom na sledovanie kvantitatívnych a intonačných pomerov v južnoslovanských jazykoch — príslušné miesto aj **tomuto** slovenskému územne pomerne malému javu, pretože je v celoslovenskom rámci významný a predstavuje jeden z typov.

Odlišnosť jednotlivých elementov je založená na spoločnom jazykovom materiáli v najširšom slova zmysle, na jednote funkcionálno-sémantickej a na štruktúrno-typologických rozmanitostiach, ktoré sa vyskytujú vo všetkých plánoch jazyka.⁴ Vzťahy medzi týmito javmi môžu sa javiť ako synchronicky alebo diachronicky totožné. Synchronické javy bývajú niekedy lexikálne neohraničené, pravidelne rozložené v slovnej zásobe. Diachronické vzťahy sa obmedzujú niekedy aj len na jediné slovo.

Od toho totiž závisí, či treba kartografovať hranicu istého javu (ako napr. východnú hranicu stredoslovenského slabičného *r, l*, alebo napr. západnú hranicu výskytu mäkkých východoslovenských sykaviiek *š, ž*), alebo či treba žiadať, aby sa takéto javy sledovali na konkrétnych slovách a iba v pozíciách týchto slov. Nemožno napr. zakresliť hranicu západoslovenského „dzekania“ ako javu preto, že tento jav je rozmanite rozložený v jednotlivých slovách.⁵ V slovanskom jazykovom atlase sa zamýšľa kartografovať vždy konkrétne slová, na ktorých sa bude pozorovať niektorý fonetický, morfológický, lexikálny, sémantický alebo iný jav.

Pre dotazník je dôležité pritom, aby sa volilo vždy také slovo, ktoré je na celom slovanskom území známe. Táto úloha je niekedy už pri skúmaní národného jazyka ťažká. Pri slovanskom jazykovom atlase narazí sa zaiste ešte na väčšie ťažkosti. Na pracovných poradách československej komisie sa na to už poukázalo, keď sa popri mapách so zakreslením situácie javu v jednotlivých slovách spomínali aj tzv. schematické prehľadné mapy (akad. Havránek), na ktorých by sa mala zakresliť situácia istého javu ako celku, ako napr. najvýchodnejšia hranica výskytu slabičného *r, l*, najvýchodnejšia hranica západoslovenského „dzekania“. Prítom by sa mohla zakresliť hranica maximálneho i minimálneho výskytu. Ale ani to nie je vec celkom jednoduchá, pretože tu sa môžeme stretnúť s problematikou veľmi komplikovanou, ako je napr. situácia monoftongizácie *yo > u, ie > i* na východnom Slovensku.

Je tu teda celá hŕba otázok známych z doterajšej praxe i doteraz ešte neznámych, ktoré sa pri príprave atlasových prác ešte len objavujú. Nie sú

⁴ Avanesov—Bernštejn, l. c. 15.

⁵ Pozri R. Krajčovič, *Východná hranica západoslovenskej asibilácie. Južná oblasť. Jazykovedné štúdie II.* Bratislava 1957, 127 n. — Takýchto prípadov je veľmi mnoho.

to vždy problémy principiálneho významu, ani nie sú neriešiteľné, ale sú **dôležité a bude ich treba starostlivo domyslieť.**

Zdalo by sa, že zostaviť dotazník nebude až taká veľmi ťažká vec, že pomerne ľahko sa pripraví dotazník hláskoslovný, tvaroslovný, prípadne syntaktický. To preto, že sú to oblasti systémové, v ktorých je inventár javov obmedzený a v ktorých vývin bol determinovaný predovšetkým vnútornými vzťahmi jazykovej sústavy zvukovej a morfológicko-syntaktickej. Kým v slovníkovej oblasti sú možné rozmanité kvantitatívne navrstvenia bez zrejmejšieho vnútorného systémového súladu, zatiaľ v gramatickej a zvukoslovej oblasti existuje organický súvis medzi tým, čo bolo, a tým, čo je. V týchto oblastiach bude možno materiál celoslovenského dotazníka zachytiť úplnejšie a súvislejšie. V podstate ide tu o vystihnúť typ. V slovníku pôjde o zachytenie jednotlivého slova a jeho prípadných fonetických alebo morfológických variantov, ktoré sa budú krížiť a komplikovať spolu s variantmi sémantickými, prípadne štylistickými, vrstvovými, generačnými atď., takže celkový obraz môže byť aj veľmi neprehľadný.

V takýchto prípadoch bude nevyhnutné kartografovať na jednej mape iba varianty hláskoslovné, na druhej mape iba varianty morfológické, na tretej mape iba varianty lexikálno-sémantické a pod. Napr. pri mapovaní slovenského slova *datelína* a všetkých jeho variantov by sa muselo postupovať tak, že by sa na jednej mape zakreslili iba varianty hláskoslovné: *datelína* — *ďateľína* — *đateľína* — *datelina* — *gätelína* — *jatelína*, prípadne na tej istej mape varianty *trojka* — *trujka* — *trujka*; na osobitnej mape by sa do protikladu postavili iba základné lexikálne varianty: *datelína* — *trojka* — *trebič* — *trebičkošina* — *koňičina* a pod. ako lexikálne ekvivalenty toho istého pojmu. Podobných prípadov bude zaiste veľa aj v relácii celoslovenskej.

Morfológická problematika v slovanskom jazykovom atlase bude sa **týkať predovšetkým zániku praslovenského kmeňového deklinačného systému a jeho preskupenia na nový systém, založený na rodovej odlišnosti a na rozlišovaní kategórie osobnosti — neosobnosti, životnosti — neživotnosti, kategórie gramatického rodu, čísla, rozdiely v tvaroch; v slovesnej flexii bude treba vystihnúť rozdiely v časoch, vo vide, zánik participií, zložené tvary atď.**

Odlišnosti, ktoré sú pri tvorení slov, majú v slovanskom jazykovom atlase tiež svoje miesto. Takéto javy možno sledovať na slovách, ktoré označujú starobylé zamestnania alebo nástroje a vôbec predmety starobylej hmotnej a duchovnej kultúry, ako napr. *rybár*, *pastier*, pomenovania rodinných vzťahov a pod., ďalej na deminutívach, na tvorení sloviac atď. Ale aj tu budú ťažkosti. Všeobecne sa napr. spomína ako kartograficky výhodný prípad *kováč* — *koval* — *kovář*. Zemepisná situácia sa zistiť dá. Lenže pri tvorení slov pôjde o zachytenie zemepisnej situácie istých typov. Akú cenu by malo zistenie, že na českej jazykovej oblasti je *kovář*, keby sa súčasne nevzalo do úvahy

aj to, že na tej istej oblasti je aj nomen agentis *oráč*; na druhej strane že na slovenskej jazykovej oblasti proti *kováč* — *kovač* je *struhár*, *bludár* atď. Vidno, že nemožno brať ani také prípady, ako je *rybár* — *rybak*, *pastier* — *pastuch* izolovane, lebo to by mohlo viesť iba k veľmi úzkym poznatkom platiacim pre jediné slovo. Na takýchto poznatkoch, založených na usudzovaní na základe izolovaných slov, by sa mohlo dôjsť k nesprávnym úsudkom.

Pri výbere lexikálnych javov pôjde predovšetkým o to, aby sa vybrali slová, ktoré sa vzťahujú na život a kultúru slovanských národov ako celku, nie jednotlivých národov. Zozbierať takéto slová podľa jednotlivých významových okruhov je úloha veľmi náročná. Tu sa treba oprieť aj o pomoc etnografov a historikov. Významové okruhy, ktoré prichádzajú do úvahy, sú napr.: vtáctvo domáce a divé, zver domáca a divá, časti tela, prírodné javy, kovy a minerály, zamestnania a remeslá, najmä starobylé a domáce (ľudové), ako je napr. tkáčstvo, výroba plátna a iných látok, stavba domov atď. Nemožno tu vynechať ani pomenovania vlastností (prídavné mená) a činností (slovesá), ako napr. pomenovania farieb, základných rozmerov a priestorových vzťahov, činností súvisiacich s výkonom domácich prác, remesiel, osobné činnosti a iné.

Otvorená je otázka, či treba v celoslovanskom jazykovom atlase spracovať terminológiu miestneho charakteru alebo obmedzené len na úzky okruh zsvätcencov, ako je napr. morský rybolov, spracovanie jantáru, horské pastierstvo,⁶ vinohradníctvo, ovocinárstvo, hrnčiarstvo, rezbárstvo, poľovníctvo a iné odvetvia ľudskej činnosti, ktoré nie sú rozšírené na celom slovanskom jazykovom území.

Niekedy sú možné aj prípady, že rozmanité názvy v jednotlivých jazykoch nemožno pokladať za lexikálne ekvivalenty, pretože významove sa vôbec nekryjú alebo sa kryjú len čiastočne. Takýmto prípadom bude treba venovať osobitnú pozornosť. Ide tu totiž o nedostatok jazykovej protikladnosti. Zistí sa prítomnosť istého slova s istým významom na jednom území, proti jeho neprítomnosti na inom území. V takomto prípade však bude treba zistiť príslušné významom blízke slovo a špecifikovať jeho význam.

Výskum i mapovanie lexikálnych javov narazí na značné ťažkosti. Slovník slovanských jazykov je diferencovanejší, ako sa obyčajne myslí. V mnohých prípadoch sa zistí azda veľmi zložitá skutočnosť, ktorú nebude možno ani kartografovať. Problematika celoslovanského slovníkového výskumu je bohatá a zložitá. Túto zložitosť zvyšuje ešte to, že sieť skúmaných bodov bude musieť byť nevyhnutne veľmi redukovaná. A tak sa potom stane, že sa proste nezachytí a pri konečnom vyhodnocovaní nevezme do úvahy množstvo variantov, prípadne aj lexikálnych elementov, ktoré môžu mať aj podstatný

⁶ Stieber, l. c. 132.

význam pre konečný úsudok o konkrétnom jave. Kým biele miesta na mapách pri zakresľovaní situácie zvukoslovnej alebo morfológicko-syntaktickej možno zaplniť predpokladom veľmi pravdepodobnej prítomnosti istého typu, zatiaľ v slovníku takejto možnosti vlastne niet, lebo v slovníku niet takého systému, ktorý by pri existencii javu „x“ zabezpečoval aj prítomnosť javu „x“¹. Lexikálne typy majú celkom iný charakter ako typy zvukoslovné alebo morfológické. Môžeme napr. hovoriť o pastierskej terminológii valašského (horského) typu. Lenže tento typ sa sotva kde v úplnosti už vyskytuje, je preriedený, prípadne prestúpený prvkami terminológie iného typu. Domnievam sa, že slovník bude najťažšou pracovnou oblasťou v procese prác na celoslovanskom jazykovom atlase. Ťažkosti budú zaiste omnoho väčšie ako pri výskume nárečovej lexiky národných jazykov už aj preto, že situácia na celom slovanskom jazykovom teritóriu je územne i historicky bohatšia, rozmanitejšia a zložitejšia.

Problematika súvisiaca s vecným obsahom slovanského jazykového atlasu je veľmi bohatá a nateraz je vlastne ešte len čiastočne známa. Dnes je jasné, že istý jav sa bude musieť v atlase sledovať tak, aby sa vyčerpalo všetko, čo k správne mu úsudku vyčerpať treba. Dobré si túto vec uvedomuje prof. Z. Stieber, keď v svojom rukopisnom návrhu požaduje pri jednotlivých javoch množstvo príkladov, ba aj všetky príklady. Myslím, že je to vec odôvodnená pri hláskoslovných javoch, ale bude treba túto zásadu uplatňovať aj v morfológii, prípadne v syntaxi.

Ešte niekoľko myšlienok o niektorých ďalších otázkach, ktoré súvisia so slovanským jazykovým atlasom, a to o otázke územia, sieti bodov, pomeru celoslovanského jazykového atlasu k národným jazykovým atlasom.

Územie celoslovanského jazykového atlasu sa vymedzuje v zásade tak, že sa budú skúmať všetky územia s autochtóнным slovanským obyvateľstvom v slovanských i neslovanských štátoch.

Ale pokladá sa za účelné zaoberať sa v slovanskom jazykovom atlase aj príslušnými javmi v neslovanských jazykoch, ktoré sú vklínené do slovanského jazykového územia a slovanské jazykové prvky majú v nich osobitné reflexy. Ide tu o niektoré rumunské a maďarské nárečia. Na území Rumunska a Maďarska sa stretali slovanské nárečia západné, východné i južné. Zvyšky týchto nárečí zanechali nejaké stopy v maďarských i rumunských nárečiach. Ide tu o značné množstvo prevzatých slov, o niektoré slovotvorné prípady (v maďarčine napr. deminutíva), slovesné predpony a niektoré fonetické javy (št. *žd* za *tj*, *dj*, nosovky, *ě*) atď. Obdobne by bolo možno sledovať reflexy slovanských prvkov vo všetkých jazykoch, ktoré obklopujú slovanský svet, a to v gréčtine, albánčine, taliančine, nemčine, fínčine, ale tieto otázky sa týkajú jednotlivých slovanských jazykov alebo skupín jazykov. Vo všeobecnosti niet v nich problematiky celoslovanskej.

Ako diskutabilná sa nadhodila otázka,⁷ či do celoslovanského jazykového atlasu treba pojať aj **slovanské ostrovy na území rumunskom, maďarskom, talianskom**, ktoré nie sú zvyškami pôvodného slovanského osídlenia, ale vznikli až neskoršou, pomerne novou kolonizáciou. Ak sa totiž slovanský jazykový atlas časove orientuje zásadne na obdobie praslovanské, nespadálo by do jeho kompetencie zaoberať sa **javmi**, ktoré vznikli vlastne v novom čase splynutím a vyrovnaním **rozmanitých nárečových i jazykových prvkov** v jeden nový systém. Nášho **jazyka** sa táto vec dotýka, pretože slovenské ostrovy mimo súvislého územia slovenského jazyka sú ešte aj dnes početné, a to v **Maďarsku, Rumunsku, Juhoslávii i v Bulharsku** a reprezentujú osobitný nárečový typ, ktorý sa obyčajne volá dolnozemský. Tento typ celým svojím charakterom patrí do južnostredoslovenského typu, ktorým sa hovorí v Honte, Novohrade a v niekdajšom Malohonte (t. j. juhozápadnom Gemeri). V celkovom svojom ustrojení je toto nárečie archaické, pretože bolo izolované nielen od slovenských nárečí, ale aj od spisovného jazyka. V Juhoslávii, kde Slováci mali i majú svoje školstvo, svoju tlač i svoju kultúrnu organizáciu, nastal taký stav, že ich domáce nárečové prvky prenikali aj do spisovného jazyka (J. Čajak a miestna tlač), ba Slováci gréckokatolíckeho vierovyznania, ktorí pochádzajú zo Zemplína, svoje východoslovenské nárečie povýšili na spisovný jazyk, ktorým sa vyučuje v školách a v **ktorom** sa vydáva všetka ich tlač.

Myslím, že spomínané slovenské ostrovy treba pojať do výskumu pre slovanský jazykový atlas, a to prinajmenej nárečie stredoslovenského typu, teda dolnozemské. V Maďarsku by sa mohol skúmať aspoň jeden bod na okolí Budapešti a jeden bod na Čabe, v Juhoslávii aspoň jeden bod (Petrovec). V Rumunsku a v Bulharsku ide o osídlenie druhotné a ešte novšie ako v Maďarsku a **Juhoslávii**. Východoslovenský i západoslovenský typ zostal tu v podstate zachovaný, takže ho môžu reprezentovať nárečia na Slovensku. Maličké ojedinelé osady ako celkom nové útvary nemôžu prísť do úvahy (Huty v Bukovom pohorí a na Matre).

Sieť bodov. — Nie je mysliteľné, že by na takom obrovskom území, ako je územie slovanských jazykov, bolo možno získavať materiál v každej obci. Toto optimum sa nedosiahne ani v atlasoch národných jazykov. Pri celoslovanskom jazykovom atlase sa bude **musieť zvoliť primerane hustá a správne rozložená sieť bodov**, aby sa zachytili všetky javy, ktoré v rámci celoslovanskom majú svoje miesto.

Pri voľbe hustoty siete sa odporúča vziať do úvahy stupeň nárečového rozdrobenia, rozlohu jazykového územia, kompaktnosť osídlenia a množstvo príslušníkov hovoriacich daným jazykom.⁸

⁷ Stieber, l. c. 131.

⁸ Avanesov—Bernštejn, l. c. 28.

Podstatný a vlastne rozhodujúci je iba prvý faktor. Ostatné tri majú len podružný význam. Veľkosť územia sama osebe by mohla mať vplyv len na počet bodov, ku ktorému by sa došlo na základe mimojazykových veličín. Neadekvátny je aj faktor, ktorý by sa opieral o množstvo príslušníkov istého jazyka. Zretel na kompaktnosť osídlenia nemá priamy význam pre množstvo bodov, ale iba pre ich zemepisné rozmiestenie, pre lokálne roztriedenie alebo zahustenie siete. Ale aj to je druhotný faktor, opierajúci sa o kvantitatívne ohľady.

Keďže predmetom jazykového zemepisu sú prvky jazykového systému, musí jazykový zemepis vychádzať predovšetkým z kvalitatívnej diferenciácie jazykovej štruktúry na kartografovanom území. Pritom počet bodov musí byť v zásade taký, aby sa postrehli všetky jednotlivé odlišnosti, ktoré majú vzťah k celku. Teda tam, kde sa na širokých územných plochách hovorí rovnako, stačí riedka sieť. Kde je nárečie veľmi diferencované na malom území, bude nevyhnutná hustá sieť. A tak je zrejmé, že sieť bodov napr. na Ukrajine bude riedka, ale na Slovensku alebo v Slovinsku musí byť hustejšia, lebo tu je jazyk nárečove nepomerne členitejší.

Zaujímavé sú návrhy na počet bodov pre jednotlivé slovanské jazyky, ako sa uvádzajú v citovaných prednáškach Avanesova—Bernštejna⁹ (spolu 580 + 30) a Stiebera¹⁰ (spolu 360 — 418 + 10). V Stieberovom návrhu je menej o 220—162 bodov. To je veľké číslo. Ale je zrejmé, že čím bude viac bodov, údaje atlasu budú presnejšie a čím menej bodov, tým budú neúplnejšie. Vidno, že sieť bodov sa musí určiť v závislosti od nárečového rozčlenenia istého územia a že bodov musí byť toľko, aby zakreslenie situácie na atlasovej mape bolo vedecky vyčerpávajúce a aby viedlo k vedecky správnym uzáverom. V tejto súvislosti pre celoslovanský jazykový atlas neprichádza do úvahy ani taká hustá sieť, aká sa vyžaduje pri štúdiu národných jazykov. Nemyslím, že by túto sieť bolo treba nejako podstatne redukovať. Nebezpečenstvo priveľmi riedkej siete nie je vlastne v tom, že sa prípadne hranice niektorého javu posunú o niekoľko dedín napravo alebo naľavo. Ale podstatnou chybou by bolo, keby sa cez riedku sieť preosiali aj také javy, ktorých uváženie alebo neuváženie nie je v konečnom úsudku bezvýznamné.

Sieť bodov musí byť nevyhnutne taká hustá, aby sa zachytili všetky varianty, ktoré osvetľujú celoslovanský systém, i keby ich územná rozloha bola akokoľvek malá. Javy lokálneho významu možno vynechať, ale to je vlastne nie otázka hustoty siete, ale otázka výberu javov (dotazník).

Pri voľbe bodov treba poukázať ešte na jednu okolnosť. Je známe, že sa isté javy nevyskytujú vždy rovnomerne, paralelne a bezvýnimočne popri

⁹ Avanesov—Bernštejn, l. c. 28.

¹⁰ Stieber, l. c. 131.

sebe. Ich zemepisná situácia môže byť odlišná v jednotlivých plánoch jazyka alebo v slovách a pod. Je otázka, či možno nájsť takú sieť bodov, ktorá by zachytila úplné množstvo javov v ich reálnej zemepisnej situácii. Nebudú vzácne prípady, v ktorých sa ukáže, že pre jav x je vhodný bod x' , pre jav y bod y' , a to preto, že jav y sa v bode x' nevyskytuje.

Z toho vychodí, že v istom zmysle každý jav by vyžadoval inú a inú sieť bodov. A tak to v skutočnosti aj je, lebo ak v jazykovom zemepise ide o hranicu javu, potom kritickými bodmi sú body, ktoré túto hranicu vyznačujú. Body vnútri územia sú nie dôležité. A keď je hranica iná, potom je iná aj sieť kritických bodov. V takýchto extrémoch sa úvaha o hustote siete bodov pohybovať nemusí. Ale predsa je dôležité ujasniť si, že raz určená sieť bodov nemôže byť nemeniteľná. Bude ju treba prispôsobovať a upravovať jednak eventuálnym zvýšením počtu bodov alebo aj nahradením nevyhovujúceho vopred určeného bodu novým bodom, vhodnejším.

Hustota siete bodov, ich počet i rozmiestenie na jazykovom území je veľmi vážny problém, a to taký vážny ako voľba javov samých, pretože nevhodná sieť môže celú prácu znehodnotiť. Tu sa bude musieť uplatniť iniciatíva a vedecká zodpovednosť dialektológov jednotlivých národných jazykov, aby tieto otázky riešili podľa okolností vo vlastnej kompetencii tak, že by sa ich vypracovanie konceptuálne i technicky včlenilo organicky do celoslovanského jazykového atlasu.

Celoslovanský jazykový atlas v žiadnom prípade nemôže a ani nemá nahradiť atlasy národných jazykov. Naopak, celoslovanský jazykový atlas si vynucuje jazykovezemepisné spracovanie území jednotlivých slovanských jazykov. Obidve spracovania, celoslovanské i národné sa navzájom dialekticky podmieňujú. Celoslovanský jazykový atlas by bol iba nedopovedaným úsudkom bez svojho organického rozvedenia v národných jazykových atlasoch. Aj úspech prác na celoslovanskom jazykovom atlase je podmienený úspešným rozvojom akcií smerujúcich k vypracovaniu národných jazykových atlasov. V istom zmysle sa totiž javí celoslovanský jazykový atlas ako usústavnenie jazykovezemepisných poznatkov národných atlasov, ich teoretické zjednotenie a uvedenie na spoločného slovanského menovateľa. Metodologický dôsledok je: pripraviť rovnako starostlivo a usilovne celoslovanskú jazykovezemepisnú syntézu súčasnou prípravou národných jazykových atlasov.

Celoslovanský jazykový atlas a atlasy národných jazykov obsahovo presne nemožno diferencovať. Nemožno vymedziť ich kompetenciu. Materiálove sa budú nevyhnutne presahovať. V atlase národného jazyka bude obyčajne asi všetko, alebo skoro všetko, čo bude predmetom aj celoslovanského jazykového atlasu, všetko, čo sa akokoľvek dotýka územia národného jazyka. V národnom atlase sa totiž na nijaký spôsob nemôže zabudnúť ani na začlenenie národného jazyka do rodiny slovanských jazykov nielen zemepisne, ale práve aj jazykove,

systemovo. A tu sa budú uplatňovať vždy zretele na javy celoslovenské, na javy v susedných slovanských jazykoch a pod.

Územie slovenského jazyka je rozložené medzi slovanskými jazykmi tak, že sa ho dotýkajú všetky slovanské jazykové skupiny. Význam tejto skutočnosti sa aj nálezite oceňuje.¹¹ Naša účasť na celoslovenskom jazykovom atlase, i keď je územne malá, je preto nesporne veľmi dôležitá. Na území slovenského jazyka sa totiž stretajú najvýznamnejšie kritické javy, podľa ktorých sa klasifikujú slovanské jazyky. Prípadne nám preto úloha vyšetriť podľa povahy vecí niektoré javy podrobnejšie. Prípady, ktorých príslušné hranice vytvárajú na území slovenského jazyka uzol (priesečník izoglos), mali by sa stať východiskom aj pri voľbe javov a pri voľbe hesiel v celoslovenskom jazykovom atlase. Takýchto uzlov je na slovenskom území viac. Toto postavenie slovenského jazyka nás pracovne zaväzuje a robí našu účasť na celoslovenskom jazykovom atlase nevyhnutne potrebnou.

Иозеф Штольц

К ВОПРОСУ ОБ ОБЩЕСЛАВЯНСКОМ ЯЗЫКОВОМ АТЛАСЕ

Общеславянский языковой атлас, как атлас генетически родственных языков, является теоретически передовым и по своему значению смелым начинанием. В начале работы над ним самой важной является анкета, представляющая собой внутреннюю программу и собственную концепцию атласа. В атласе зафиксировано современное географическое положение рефлексов общеславянского языка—основы. Предметом атласа будут все древние явления, приводимые традиционной классификацией славянских языков. При подборе более новых явлений необходимо взвесить их целесообразность, принимая во внимание связь с остальными явлениями атласа. Изолированные явления картографировать, по всей вероятности, не было бы целесообразно. Отбор явлений должен принципиально преследовать систему. Можно пропустить единичные явления местного характера, не оказывающие влияния на изложение общеславянского положения. Общеславянский языковой атлас будет представлять собой атлас славянских говоров, а не атлас славянских литературных языков. Отдельные говоры образуют союз систем, называемый обычно общенародным языком.

Отбор отдельных явлений и выбор заглавных слов осложняются многообразием требований с точки зрения отдельных славянских языков. Вопрос о включении отдельного явления в анкету может быть решен не величиной территории, а связью этого явления с соответствующими изменениями в общеславянских рамках. Будут картографироваться отдельные слова, но нужны будут и схематические карты. С большой осторожностью надо будет проводить отбор, главным образом, типов образования слов, так как именно здесь отдельные особенности могут вести к неправильным предположениям о целом.

¹¹ F. Kopečný, *Slavia* 19, 1949, 8—9 a K. Horálek, *Úvod...*, 378.

Считается целесообразным обратить внимание в общеславянском атласе на говоры в словацких диаспорах в Венгрии и Югославии, представляющие собой особый тип говорков.

Сеть пунктов должна быть такой густой, чтобы были охвачены все варианты, освещающие общеславянскую систему. Трудно подобрать такую сеть пунктов, где бы в каждом пункте встречались одновременно все явления. Нельзя упускать из виду случаи, когда отдельное явление не встречается в отобранном пункте, но иначе в широкой окрестности оно является всеобщим. Подходящая сеть пунктов является исключительно важным фактом.

Общеславянский языковой атлас предполагает языковые атласы национальных славянских языков, так как в определенном смысле он должен представлять собой систематизацию типов национальных атласов, их теоретическое объединение.

Территория словацкого языка в отношении к общеславянскому языковому атласу играет важную роль в следствие того, что этой территории касаются все славянские языковые группы и на ней встречаются рубежи важнейших дифференциальных славянских явлений.

27
A-22

ŠIMON ONDRUŠ

STRIEDANIE LIKVÍD R/L V INDOEURÓPSKÝCH JAZYKOCH

I

Nazeranie na povahu zákonitosti hláskového vývinu jazyka z hľadiska pravidelnosti a konzekventnosti hláskových zmien prešlo vo vývine indoeurópskej historicko-porovnávacej jazykovedy od jej vzniku na začiatku 19. storočia až po súčasnosť troma základnými fázami.¹

V prvom vývinovom období od F. Boppa až po G. Curtiusa pojem hláskoslovného zákona v takom zmysle, ako ho poznáme od mladogramatikov, nebol teoreticky formulovaný. V komparatistickom skúmaní sa však mlčky vychádzalo z nevyhnutného predpokladu, že vo vývine zvukovej stránky príbuzných jazykov sa uplatňuje určitá zákonitosť a pravidelnosť. Ináč by totiž nebolo možné z fonetických zhôd a hláskových responzií porovnávaných jazykov, resp. ich slovnej zásoby usudzovať na genetickú príbuznosť daných jazykov, resp. totožnosť jednotlivých lexikálnych jednotiek týchto jazykov. V hláskovom vývine jazyka sa teda uznávala zákonitosť a pravidelnosť. Nepripisovala sa však hláskovým zmenám absolútna pravidelnosť, všeobecnosť a konzekventnosť. Rozlišovali sa fonetické zmeny, resp. hláskové responzie pravidelnejšie a všeobecnejšie na jednej strane a fonetické zmeny, resp. hláskové responzie menej pravidelné, sporadické na strane druhej. Do tejto druhej kategórie hláskových zmien zaradoval zakladateľ porovnávacej jazykovedy F. Bopp napr. sporadickú zmenu jednej sonóry na druhú, vyplývajúcu z osobitnej artikulačnej povahy sonór:² „wegen ihrer geschmeidigen, flüssigen Natur“.³

¹ Členenie vývinu novodobej jazykovedy na tri fázy podľa nazerania na povahu hláskového vývinu jazyka sa značne zhoduje s celkovou periodizáciou indoeuropeistiky na tri základné obdobia. O tejto periodizácii píše najnovšie V. I. Georgiev, *Issledovanija po sravnitelno-istoričeskomu jazykoznaniju*, Moskva 1958, str. 7—27.

² V Boppovej terminológii „Halbvocale und Liquidae“. Porov. F. Bopp, *Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Armenischen, Griechischen, Lateinischen, Litauischen, Altslavischen, Gothischen und Deutschen*. Dritte Ausgabe. Erster Band, Berlin 1868, § 20 a inde.

³ F. Bopp, *Vergleichende Grammatik*, str. 35: „Die verschiedenen Halbvocale und Liquidae werden wegen ihrer geschmeidigen, flüssigen Natur leicht untereinander verwechselt“.

Bopp pripisuje napr. genetickú totožnosť stind. *svadus* a lat. *suavis* oproti lit. *saldus* a stsl. *sladъkъ*, čiže predpokladá sporadickú zmenu sonóry *w* na sonóru *l*. Podobne rozdiel medzi gr. *δρέμω* (bežím) a sanskr. *dravamī*, medzi lat. *mare* a sanskr. *vari* (voda) vysvetľuje Bopp zmenou nenosovej sonóry *w* na nosovú sonóru *m*.

Skutočnosť, že sa sporadické fonetické zmeny, resp. nepravidelné, či menej pravidelné hláskové responzie v prvom vývinovom období indoeuropeistiky pripúšťali pomerne často a vo veľkom rozsahu i v takých prípadoch, ktoré neskorší vývin indoeuropeistiky korigoval, nevyplývala zo zásadne nesprávnej koncepcie hláskového vývinu jazyka, ale zo slabej rozvitosti porovnávacieho indoeurópskeho hláskoslovnia.

Bopp a Schleicher nevenovali problému hláskového vývinu jazyka osobitnú teoretickú pozornosť. Neumožňovala to totiž ani nízka úroveň fonetiky v danej dobe.⁴ Až G. Curtius, posledný predstaviteľ prvého obdobia vo vývine indoeuropeistiky, bol v sedemdesiatych rokoch minulého storočia nútený formulovať a teoreticky zdôvodňovať koncepciu hláskového vývinu jazyka, ktorá dovtedy prevládala, pretože sa ako starší súčasník dostal do ostrého sporu s nastupujúcou mladou generáciou tzv. mladogramatikov. Curtius bránil túto koncepciu najmä v diele *Základy gréckej etymológie*,⁵ ako aj v polemickom spise *Ku kritike najnovšej jazykovedy*.⁶ V uvedených prácach vyslovil Curtius mnohé názory, ktorými anticipoval moderné chápanie jazykového vývinu a jazyka vôbec. Absolutizovanie konzekventnosti a pravidelnosti hláskového vývinu jazyka, ako ho začínali hlásať mladogramatici, pokladá za prenášanie mechanickej kauzality z prírodných vied do oblasti javov psychicko-sociálnych. Jazykové zákony majú podľa Curtiusa povahu zákonov spoločenských. Od ostatného spoločenského diania, napr. od právnych a mravných návykov a noriem, sa však jazyk odlišuje väčšou stabilitou a tým aj pravidelnosťou. Pri výklade jazykového diania treba preto uplatňovať metódy adekvátne povahe jazyka. Tak ako v živote spoločnosti sú na jednej strane životné návyky, právne normy a mravné zákony temer neporušiteľné, také, z ktorých skoro niet výnimiek, ale na druhej strane sú aj menej pevné a menej záväzné spoločenské normy, podobne aj vo vývine

⁴ „Razdel fonetiki sostavljajet naiboleje slabuju časť jego (t. j. Boppevej—Š. O.) Sravnitelnoj grammatiki“. A. V. Desnickaja, *Voprosy izučeniija rodstva indo-jevropejskich jazykov*, Moskva 1955, str. 42.

⁵ G. Curtius, *Grundzüge der griechischen Etymologie*. Leipzig 1858—1862. Nižšie citujeme z piateho vydania z r. 1879.

⁶ G. Curtius, *Zur Kritik der neuesten Sprachforschung*, Leipzig 1885. Problém dosahu hláskových zákonov traktoval Curtius ešte r. 1870 v štúdiu *Bemerkungen über die Tragweite der Lautgesetze*. Berichte der philolog.-hist. Klasse der königl. Sächs. Gesellsch. d. Wiss.

jazyka sú popri konzekventných, všeobecne platných hláskových zákonoch aj také hláskové zmeny, ktoré sa nestali zákonmi v tomto zmysle, pretože majú povahu iba sporadickú, menej pravidelnú. To však neznamená, že podliehajú úplnej ľubovôli. Jazyk je totiž v každom ohľade pevnejšie a pravidelnejšie usporiadaný celok ako ostatné spoločenské javy. V jazyku číra nálada a záľuba jednotlivca nehrá nijakú úlohu.⁷

Na základe týchto teoretických zásad, ktoré Curtiusovi vyplývajú z chápania ontologickej povahy jazyka, rozdeľuje aj hláskový vývin indoeurópskych jazykov do dvoch základných kategórií hláskových zmien: rozlišuje pravidelné a nepravidelné hláskové responzie. Do druhej kategórie zatrieduje napr. tieto javy:

1. Existencia alebo neexistencia tzv. pohyblivého *s-* na začiatku indoeurópskych geneticky totožných slov: gr. (homér.) *τέλος* oproti *στέλος*, gr. *μικρός* : *συμικρός*, stind. (véd.) *tārā* oproti *stṛ-bhis* (datív), lat. *cutis:scūtum* atď.⁸

⁷ „Seit kurzer Zeit macht sich nun bei einigen jüngerer Forschern die Richtung geltend, die zweite Art der Lautbewegung, die unregelmässige oder sporadische, zwar nicht unbedingt zu leugnen, was auch für den eifrigsten Freund der Regel unmöglich sein dürfte, aber doch gleichsam in den Bann zu thun und vor der Hand dem Misstrauen anheimzugeben. Das Schlagwort dieser Richtung ist „die Lautgesetze wirken blind“, . . . „mit blinder Naturnothwendigkeit“ . . . In der ersten Begeisterung über die festeren Schritte, welche man in unsrer Wissenschaft thun lernte, ist man, meine ich, mit dem Worte Natur nicht immer sehr besonnen umgegangen. Man sprach zu viel von Naturgesetzen in der Sprache, man wollte gar die ganze Sprachwissenschaft zu den Naturwissenschaften rechnen . . . Ich gestehe in diesen Anschauungen wesentlich belehrt und angeregt zu sein durch das von gesunden und nüchternen Denken erfüllte Werk Whitney's, welcher überall darauf dringt, nicht zu vergessen, dass die Schöpfer und Träger der Sprache Menschen sind . . . Die Gesetze der Sprache sind von ähnlicher Art wie die Gesetze und Gebote der Sitte und des Rechts, nur dass wir den Ursprung der Sprachgesetze nie auf einzelne Gesetzgeber zurückzuführen vermögen. Selbst die allerfestesten sprachlichen Gewohnheiten beruhen zum allergeringsten Theile auf der physischen Unfähigkeit eines Volkes in einer bestimmten Periode gewisse Laute oder Lautkomplexe hervorzubringen . . . Es gibt ja auch unverbrüchliche Sitten, Lebensgewohnheiten und Rechtsordnungen bei einem Volke, von denen Ausnahmen kaum vorkommen, und das seelische Leben ist ebensowenig regellos, wie das physische. Aber daneben bestehen Gebräuche, die sich mit geringerer Stetigkeit geltend machen und ebenso gibt es in jeder Sprache Lautveränderungen, welche nicht zu Gesetzen geworden sind, dennoch aber wieder nicht absoluter Willkür verfallen. Überall ist freilich die Sprache gleichmässiger und fester geordnet, als Sitte und Recht, weil die blosser Laune und das Belieben des Einzelnen bei ihr keinen Spielraum hat . . . Die Sprache will mit ihrem eigenen Masse gemessen sein. Für die Sprachgeschichte wie für alle Geschichte gibt es keinen andern Weg als den von sicher bezeugten Thatsachen aus vorsichtig tastend dem minder deutlichen nachzuspüren und in dem Zusammenpassen der ermittelten Ergebnisse Gewähr für die Richtigkeit zu suchen“. G. Curtius, *Grundzüge* . . ., 427—428.

⁸ „*Pohyblivé s-*“ zostáva až dodnes v indoeuropeistike medzi javmi sporadickými.

2. Záměna explozívy neexplozívou: gr. *δάκρυ* oproti lat. *lacruma* zo staršieho *dacruma* (podobne ako lat. *lingua* zo staršieho *dingua*), lat. *habere*: tal. *avere*, lat. *sapere* : franc. *savoir* ap.

3. Záměna neznelých znelými: lat. *apicula*: franc. *abeille*. lat. *litus*: tal. *lido* ap.

4. Metatéza: gr. *σκέπ-το-μαί* oproti lat. *specio*, stsl. *pekę* oproti lit. *kepų* ap.

5. Záměna artikulačného miesta spoluhlásky, napr. *dh* > *f(b)*: sanskr. *rudhiras* oproti umbr. *rufru* a lat. *ruber*, *m* > *n* v indických a latin. kencovkách *-m* oproti gréckemu *-n*.

6. Striedanie likvíd *r/l*: lat. *sternere* oproti stsl. *stelati*, lat. *rumpere* cproti slovan. *lupiti* a stind. *lumpati* atď.

Medzi sporadickými, nepravidelnými responziami má však Curtius i mnoho takých, ktoré sa po nových objavoch indoeurópskeho historického hláskoslovnia ukázali ako pravidelné hláskoslovné zákony.

Značné množstvo nových objavov indoeurópskeho historického hláskoslovnia v sedemdesiatych rokoch minulého storočia, ako bol napr. Ascoliho objav (r. 1870) troch druhov velár v indoeurópcine a ich vývinu v satemovej a kentumovej skupine,⁹ Vernerov zákon (r. 1877) o závislosti germánskeho posúvania hlások od prízvuku, Osthoffov a Brugmannov objav slabičných sonór v indoeurópcine, Collitzov a Schmidtov objav (1879—1881) troch samohlások nízkeho a stredného stupňa otvorenosti v indoeurópcine (*a*, *e*, *o*) —

Pre jeho výskyt sa nepodarilo objaviť určitú podmienenosť a zákonitosť. É. Benveniste ho v zhode so svojou teóriou o trojhláskovej štruktúre indoeur. koreňa pokladá za prefix. Jeho funkciu však nemožno zistiť: „My ne môžem poka skazať, kakuju funkciu vy-poľňala prefiksácia s pomocšju *s-*: funkciu usilenija? različenija omonimičeskich kornej? nastojaščej prefiksacii?“ *Indoevropskoje imennoje slovoobrazovanije*, Moskva 1955, str. 196.

Najnovšie sa pokúša F. Edgerton vysvetľovať pohyblivé *s*-dierézou v medzislovnom postavení: „When in an indo-european sentence a word ending in *s* was immediately followed by a word beginning with *s* plus any consonant, ore *s* was lost. Or: *s + s + consonant* automatically became single *s + consonant*“. Porov. F. Edgerton, *Indo-European's movable*, Language, Journal of the Linguistic Society of Amerika, vol. 34, numb. 4, october—december 1958, str. 445—453. Avšak ani týmto výkladom, hoci by bol správny, sa sporadický výskyt pohyblivého *s* nestáva pravidelným hláskoslovným javom.

⁹ Ascoliho výklad indoeurópskych velár možno pokladať za objav iba z hľadiska mladogramatickej jazykovedy. Novšia indoeuropeistika, opierajúc sa o synchronické poznatky všeobecnej jazykovedy a fonologickej typológie jazykov, pripúšťa pre indoeurópcinu iba dva druhy velár. Niet však jednoty v tom, ktoré druhy to boli. Podľa J. Kuryłowicza boli to len „obyčajné“ a palatálne veláry („nous ne pouvons attribuer, à langue mère, que les deux séries, des palatales et des vélares“. *L'apophonie en indoeuropéen*, Wrocław. 1956, str. 363), kým podľa V. I. Georgieva to boli „obyčajné“ a labializované veláry: „V indo-jevropskom jazyke-osnove imeloš dva riada gutturalnych: obyknovenmyje (zvuki *k*) i labiovelarnyje (zvuki *k^h*)“. *Issledovanija po sravnitel'no-istoričeskomu jazykoznaniju*, Moskva 1958, str. 37.

tieto ako aj iné nové objavy¹⁰ ukázali, že mnohé zmeny, ktoré Curtius a iní predstavitelia predchádzajúcej komparatistickej generácie pokladali za sporadické, mali v skutočnosti povahu hláskových zmien pravidelných, povahu tzv. hláskoslovných zákonov. Tieto jednotlivé nové zistenia pravidelnosti hláskových zmien vo vývine indoeurópečiny, resp. jednotlivých indoeurópskych jazykov sa však zovšeobecnila a absolutizovali pre celý hláskový vývin jazyka. Vznikol pojem tzv. hláskoslovného zákona, ktorý podľa A. Leskiena najpregnantnejšie formuloval K. Brugmann v polemickom spise *K dnešnému stavu jazykovedy* takto: „Každá hlásková zmena sa uskutočňuje v tomže jazykovom spoločenstve a v tom istom čase vždy s bezvýnimčnou konzekventnosťou, t. j. všetky slová, v ktorých sa vyskytuje daná hláska v rovnakých podmienkach, sú danou zmenou zasiahnuté.“¹¹

Uvedená Leskienova a Brugmannova axióma, hoci sa neprijímala ani vo vtedajšej lingvistike úplne všeobecne,¹² predsa sa stala na niekoľko desaťročí dominantnou. Jej kladnou stránkou bolo jednak to, že orientovala pozornosť historického hláskoslovnia predovšetkým na javy pravidelné a systémové, jednak to, že po objavení viacerých ide. hláskoslovných zákonov sa etymologické bádanie dostalo na pevnejšie vedecké základy. Na teoretických zásadách, postavených hlavnými predstaviteľmi mladogramatickej školy, vznikali postupne etymologické slovníky jednotlivých indoeurópskych jazykových rodín (Waldeho *Etymologický slovník latinčiny*,¹³ Boissacqov *Etymologický slovník gréčtiny*,¹⁴ Bernekerov *Slovanský etymologický slovník*¹⁵ atď.). V ety-

¹⁰ Najúplnejší rozbor indoeurópskeho hláskoslovnia v 70. rokoch minulého storočia podáva F. Bechtel v práci „*Die Hauptprobleme der indogermanischen Lautlehre seit Schleicher*“, Göttingen 1892. Hodnotenie mladogramatických hláskoslovných objavov z marxistického hľadiska podáva A. V. Desnickaja, *Voprosy izučeniija rodstva indoevropejskich jazykov*, Moskva 1955.

¹¹ „Gegenüber diesem Standpunkte, der früher in der indogermanischen Sprachforschung allgemein galt, stellte Leskien den Satz auf, aller Lautwandel vollziehe sich in derselben Sprachgenossenschaft und zu derselben Zeit immer mit ausnahmsloser Konsequenz, d. h. alle Wörter, in denen der Laut unter den gleichen Bedingungen stehe, würden von der Veränderung betroffen“. Karl Brugmann, *Zum heutigen Stand der Sprachwissenschaft*, Strassburg 1885, 48—49.

¹² Proti mladogramatickému preceňovaniu a absolutizovaniu konzekventnosti a všeobecnosti hláskových zmien sa už v 70. rokoch postavil napríklad predchodec saussurovskej jazykovednej školy W. D. Whitney (*Leben und Wachstum der Sprache*, 1876, str. 74 n.). romanista H. Schuchardt (*Über die Lautgesetze*, 1885), A. Ludwig (Vestník kráľovské české společnosti nauk 1894, č. 9, str. 26 n.) a i. Do druhého extrému upadol francúzsky dialektológ Gilliéron, ktorý neuznával vôbec diachronické hláskoslovné zákony (*La faillite de l'étymologie phonétique*, 1919).

¹³ A. Walde, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*², Heidelberg 1910.

¹⁴ É. Boissacq, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*², Paris 1923.

¹⁵ E. Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1908—1913.

mologickom bádani sa však mladogramatické nazeranie na hláskový vývin jazyka prejavilo aj značne záporne. Do genetických rovníc sa kládli iba také slová, ktoré vyhovovali pravidelným hláskovým responziám. Formálne hladisko, čiže pravidelné hláskové paralely stali sa pri určovaní genetických rovníc hlavným, ba priam výlučným kritériom. V tom prípade, ak hláskové rozdiely medzi indoeurópskymi slovami rovnakého alebo blízkeho významu nebolo možné subsumovať pod klasické hláskoslovné zákony, zostávali bez genetického zaradenia, prípadne sa spájali na základe pravidelných hláskových responzií s takými slovami iných jazykov, s ktorými boli významovo nezlučiteľné. Pri určovaní genetických rovníc sa pripúšťali nanajvýš také nepravidelné hláskové rozdiely, ktoré bolo možné vysvetliť analógiou, disimiláciou, asimiláciou a inými kombinatórnymi zmenami. Ináč sa existencia sporadických, nepravidelných hláskových responzií vôbec nepripúšťala.

Pozorovanie živého jazykového diania, konkrétny jazykový materiál si postupne vynucovali korekciu mladogramatickej koncepcie hláskového vývinu jazyka a tým aj metódy etymologického bádania. Po vyjdení Bernerovho Slovánskeho etymologického slovníka A. Brückner r. 1914 v štúdií *Über Etymologien und Etymologisieren* (*Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 45, 1914, str. 24—51) na základe slovánskeho slovného materiálu kriticky poukázal na jednostrannosť, formálnosť a tým aj neplodnosť mechanického aplikovania zásady o bezvýnimočnej konzekventnosti hláskového vývinu jazyka v etymologickom bádani.¹⁶ Brückner presvedčivými poukazmi na tendenciu k zámene neznelých a znelých spoluhlások, na sporadické striedanie likvid a niektoré iné „nepravidelnosti“ hláskového vývinu rehabilitoval predmladogramatické Curtiusove názory. K novej orientácii, ktorú v spomínanej štúdií naznačil Brückner, značne prispel aj A. Meillet.¹⁷ Najmarkantnejšie sa táto nová orientácia prejavila v prácach nemeckého indoeuropeistu F. Spechta,¹⁸ poľského baltológa J. Otrębského¹⁹ a i. U nás pracuje v zmysle tejto novej orientácie hlavne prof. V. Machek.²⁰

¹⁶ „... man ignoriert die Geschichte des Wortes, seine Verbreitung und Bedeutung...; man lässt sich immer wieder durch äusseren Gleichklang täuschen; man lässt sich durch geringfügige lautliche oder formantische Schwierigkeiten schrecken und zerreisst willkürlich das aufs engste Zusammengehörige; man erschöpft nicht die Mittel, die Sprachbeobachtung an die Hand gibt; man hält sich ängstlich an Lautgesetze; man stellt auf Grund unrichtiger Beobachtungen unrichtige „Lautgesetze“...“. *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 45, 1914, str. 24.

¹⁷ A. Meillet, *De quelques flottements entre r et l*. *Annales Academiae Scientiarum Fennicae*. Ser. B. Tom XXVII, 1932, str. 147—159.

¹⁸ Najobsiahlejší súhrn jeho názorov obsahuje kniha *Der Ursprung der indogermanischen Deklination*, Göttingen 1944, 2. vydanie z r. 1947.

¹⁹ Porov. napr. dielo *Indogermanische Forschungen*, Wilno 1938.

²⁰ Sporadickú zámenu znelých a neznelých spoluhlások využíva etymologicky V. Ma-

Táto nová koncepcia sa vyznačuje práve rozlišovaním fonetických zmien, resp. hláskových responzií konzekventných, pravidelných a fonetických zmien, resp. hláskových responzií sporadických, „nepravidelných“. Skutočnosť, že sa táto nová orientácia uplatňuje viacej v etymologickom bádani než v historickej fonológii, vyplýva z toho, že fonológia, a to tak synchronická, ako aj diachronická, sa vôbec zameriava viacej na javy pravidelné a systémové.

Sporadické, „nepravidelné“ hláskové zmeny možno v protiklade k pravidelným zmenám charakterizovať týmito znakmi:

1. Kým pravidelné hláskové zmeny sú konzekventné v tom zmysle, že ak sa v jazyku mení hláska *x* na hlásku *y*, zasahuje táto zmena všetky slová, ktoré hlásku *x* v daných podmienkach majú. Naproti tomu sporadické hláskové zmeny sú potenciálne, fakultatívne v tom zmysle, že hláska *x* sa v niektorých slovách mení na hlásku *y*, kým v iných slovách zostáva nezmenená.

2. Kým pri pravidelných hláskových zmenách v mnohých prípadoch vieme určiť príčiny alebo aspoň podmienky, a to buď systémového vnútorného alebo systémového vonkajšieho rázu (vplyv hláskovej sústavy iného jazyka), ktoré danú zmenu umožnili a spôsobili, naproti tomu pri sporadických hláskových zmenách príčiny a podmienky nie sú známe. Expresivita slov, ktorá sa často uvádza ako činiteľ navodzujúci sporadické hláskové zmeny, sa vo väčšine prípadov dokázať nedá.

3. Kým frekvencia pravidelnej hláskovej zmeny je určená počtom morfém, v ktorých sa hláska *x* v daných podmienkach vyskytuje, naproti tomu rozsah výskytu sporadickej zmeny nie je teoreticky ani prakticky určiteľný. Nemožnosť určenia frekvencie sporadickej hláskovej zmeny vyplýva z jej potenciálnej, fakultatívnej povahy.

V praslovančine a v slovanských jazykoch takúto sporadickú povahu okrem tých zmien, ktoré určil už Curtius, má napr. zmena záverových velár *k*, *g* na úžinovú veláru *ch*. Príklady: praslov. *chold-* (chlad) oproti lit. *šaltas* < *k'olt-* a germán. *kald-*, slovan. *chopiti* oproti lat. *capio*, praslov. *chorna* (ochrana) oproti stind. *šarman* < *korm-*, praslov. *chorbr-* (chrabrý) oproti stind. (*pra-*) *galbha-* (odvážny), praslov. *chorms* oproti stind. *harmya* < *ghorm-* a chetitskému *karimni* (chrám), slovan. *chytiti* oproti lot. *gūt*, slovan. *gabati* (pol. *gabać*, sloven. *habať*) oproti ruskému *chabit'* atď.²¹

Súčasnú nazeranie na hláskový vývin jazyka v protiklade k staršej jazykovede vyznačuje sa okrem rozlišovania pravidelných a sporadických hláskových zmien ďalej tým, že popri tzv. mechanickom kauzálnom princípe, ktorý sa

chek najmä v spise *Recherches dans le domaine du lexique balto-slave*, Brno 1934. Hlavné sporadické hláskové javy vymenúva V. Machek v *Etymologickom slovníku jazyka českého a slovenského*, Praha 1957, str. 10—12.

²¹ Príklady podľa Machka, *Etymologický slovník*...

vo vývine zvukovej stránky jazyka bezpochyby uplatňuje, nadobúda postupne dôležitosť aj prihliadanie na princíp funkčný, teleologický. Hláskové zmeny majú príčiny a podmienky nielen v rovnomerom, „materiálnom“, hláskovom pláne vlastného jazyka alebo jazyka cudzieho (substrátového, adstrátového), ale aj v nerovnomerom, „duchovnom“ pláne sémantickom, resp. v dorozumievacích potrebách spoločnosti. Vo vývine jazyka dejú sa hláskové zmeny nielen preto, že . . . , ale aj preto, aby . . . André Martinet o funkčnom princípe vo vývine hláskovej sústavy jazyka konštatuje: „Le postulat de base des fonctionalistes, en la matière, est que les changements phonétiques ne se produisent pas sans égard aux besoins de la communication . . .“²²

Prihliadanie na funkčný, teleologický princíp v hláskovom vývine jazyka vyplýva z povahy hlások ako dištinkívnych prostriedkov, resp. z chápania jazyka ako nástroja dorozumievania a myslenia. Tak ako v ostatných spoločenských javoch potreby determinujú prostriedky, ktorými sa tieto potreby saturujú, aj v jazyku dorozumievacie potreby determinujú dištinkívne prostriedky, pomocou ktorých sa dorozumievanie realizuje. Tento funkčný princíp vo výklade jazykových zmien, a to aj pri výklade hláskových zmien v modernej historicko-porovnávacej jazykovede sa čím ďalej tým zreteľnejšie uplatňuje. Napr. poľský indoeurópeista J. Kuryłowicz ho uplatňuje najnovšie pri výklade vzniku indoeurópskeho ablautu *e/o*. Vychádzajúc z poznatku, že prizvuk v jazykoch nikdy nevyplýva na vokalizmus neprízvučných slabík v tom zmysle, že by sa predné samohlásky menili na zadné alebo naopak, ale pôsobí iba v tom smere, že sa artikulácia samohlások buď redukuje alebo sa posúva v smere vertikálnom, neprijíma Kuryłowicz doterajší Hirtov a Güntertov výklad o mechanickej akcentologickej podmienenosti vzniku striedania *e/o* v indoeurópejine. Ablaut *e/o* vznikol podľa Kuryłowicza na základe princípu polarizácie, na základe potreby maximálne odlišiť rôzne fungovanie slovesnej korenej morfémy: indoeurópska slovesná korenná morféma s *e*-ovým vokalizmom sa vo funkcii perfekta, ako aj vo funkcii nominálnych korenných deverbatiív odlišila nielen afixálne, ale aj nadobudnutím protikladného *o*-ového vokalizmu, pričom východiskom bol redukovaný stupeň slovesných korenných morfém s koncovou korennou spoluhláskou *-r, -l, -m, -n*.²³

Z toho, čo sme doteraz uviedli, vyplýva, že súčasná historická jazykoveda sa z hľadiska nazerania na hláskový vývin jazyka vyznačuje medziiným týmito dvoma základnými zásadami:

1. Popri pravidelných, konzekventných hláskových zmenách uskutočňujú sa vo vývine jazyka aj hláskové zmeny sporadické, „nepravidelné“.

2. Popri mechanicom kauzálnom princípe, ktorý sa vo vývine zvukovej

²² A. Martinet, *Économie des changements phonétiques, Traité de phonologie diachronique*, Berne 1955, str. 49.

²³ J. Kuryłowicz, *L'apophonie en indo-européen*, Wrocław 1956, str. 36 n.

stránky bezpochyby uplatňuje, pôsobí pri hláskových zmenách, resp. pri zmenách hláskového zloženia významových jazykových jednotiek aj princíp funkčný, teleologický. Prihliadanie na tento funkčný princíp pri výklade zmien zvukového plánu jazyka vyplýva z chápania hlások ako diferenciálnych prostriedkov, slúžiacich na rozlišovanie významových jazykových jednotiek.

II

Vnútorým porovnávaním hláskového zloženia významove zhodných alebo veľmi blízkych slov (morfém) v rámci jedného indoeurópskeho jazyka, resp. v rámci príbuzensky veľmi blízkej skupiny dvoch alebo viacerých jazykov prichádzame k presvedčivému poznatku, že indoeurópske jazyky (spisovné spolu s nárečiami ako celok) majú v slovnej zásobe také dublety, ktoré sa pri významovej zhode a hláskovej korešpondencii odlišujú nezhodnou likvidou. Ide pritom o nezhodu v takých slovách, ktoré majú iba jednu likvidu. Nezhoda nemohla teda vzniknúť disimiláciou ani asimiláciou likvid. Zo slovanských jazykov svedčia o tomto jave napr. tieto paralely:

sloven. <i>chmúrit sa</i>	:	sloven. <i>chmúlit sa, chmuľo</i> ²⁴
sloven. <i>rinúl sa</i>	:	sloven. <i>linúl sa</i> , ²⁵ staropol. <i>linqč</i>
sloven. <i>močiar</i>	:	čes. <i>močál</i> ²⁶
sloven. <i>klčorat</i>	:	poľ. <i>karczować</i> ²⁶
čes. <i>rajdati</i>	:	čes. <i>lajdati</i> ²⁶
čes. <i>harašiti</i>	:	čes. <i>halasiti</i> ²⁶
rus. <i>šerochnuť</i>	:	rus. <i>šelochnuť</i> ²⁷
rus. <i>šoroch</i>	:	rus. <i>šoloch</i> ²⁷
stsl. <i>krikъ</i>	:	stsl. <i>klikъ</i> ²⁸
stsl. <i>kričati</i>	:	stsl. <i>klicati</i> ²⁸
praslov. <i>sterti. stbrq</i>	:	praslov. <i>steljq, stalati</i> ²⁹
praslov. <i>žbrq, žřeti</i>	:	praslov. <i>glajq</i> . ³⁰

²⁴ K slovám..., ktoré sú u Slovákov užívané a Čechom docela neznáme, patria na pr. *chmúlit sa*. Ľudovít Štúr, *Nárečja slovenskuo*, 1846, str. 60.

²⁵ Odkiaľsi zhora, z druhého či tretieho poschodia veže svätyne, akoby z nebies linie sa v skúpych lúčoch, vymoká, kvapká sivé, rozptýlené svetlo. Dominik Tatarka, *Človek na cestách*, str. 230.

²⁶ V. Machek, *Etymologický slovník*..., str. 303, 207, 256, 124.

²⁷ V. Dal, *Tolkovnyj slovarъ živago velikorusskago jazyka* IV, Peterburg—Moskva 1882, str. 647—648.

²⁸ Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae 1862—1865, str. 289, 311, 312.

²⁹ V. Machek, *Etymologický slovník*..., str. 473.

³⁰ V. Machek, *Etymologický slovník*..., str. 144.

Slovná zásoba baltských jazykov obsahuje ešte väčšie množstvo dubliet s nezhodnými likvidami ako slovanské jazyky, a to nielen v koreňoch slov, ale aj v odvodzovacích príponách. Na základe prístupných prameňov uvedieme niekoľko príkladov:

lit. <i>kreivas</i>	:	lit. <i>kleivas</i>	=	krivý ³¹
lit. <i>žiburys</i>	:	lit. <i>šipulys</i>	=	torche de bois résineux ³²
lit. <i>gričti</i>	:	lit. <i>gliēti</i>	=	zašpinit ³³
lit. <i>gūmurti</i>	:	lit. <i>gūmulti</i>	=	hniešť, tlačiť ³⁴
lot. <i>žirbt</i>	:	lot. <i>žilbt</i>	=	oslepnúť ³⁵
lot. <i>žurnīt</i>	:	lot. <i>žulnīt</i>	=	krájať (tupým nožom)
lot. <i>skaĩbs</i>	:	lot. <i>skalĩbs</i>	=	ostrý
lit. <i>spaĩnas</i>	:	lot. <i>spaĩva</i>	=	krídlo, pero
lot. <i>žurgt</i>	:	lot. <i>žulgt</i>	=	zmáknúť vo vode.

Klasické jazyky gréčtina a latinčina boli etymologicky spracovávané donedávna skoro výlučne z hľadiska mladogramatického nazerania na hláskový vývin jazykov. Platí to predovšetkým o slovníku Boissacqa a Waldeho. Pretože mladogramatici uznávali iba také hláskové zmeny, ktoré sa uskutočňujú všeobecne a bezvýnimočne, neprípúšťali skoro vôbec také genetické rovnice pri etymologickom výklade, ktoré by sa zakladali na rozdielnych likvidách *r/l*. Záměna likvid je totiž zmena sporadická. Grécke a latinské etymologické rovnice s rozdielnymi likvidami boli určené buď v predmladogramatickej komparatistike (hlavne G. Curtius), alebo až v novej dobe (Meillet, Specht), alebo ešte len čakajú na odkrytie. Výskyt striedania likvid *r/l* v gréčtine dokazujú tieto nepochybné dublety:³⁶

<i>αιρέω</i>	:	<i>αιλέω</i>	=	chytiť, lapiť
<i>βρέω</i>	:	<i>βλέω</i>	=	striekať, prýšťať
<i>ἀμέργω</i>	:	<i>ἀμέλγω</i>	=	dojiť, zbierať
<i>βρέφος</i>	:	<i>δελφαιξ</i>	=	mláďa
<i>κορυφή</i>	:	<i>κολοφών</i>	=	vrchol
<i>κρύπτω</i>	:	<i>καλύπτω</i>	=	kryť
<i>κραυγή</i>	:	<i>κλαῦσαι</i>	=	nariekať.

³¹ F. Specht, *Der Ursprung der indogermanischen Deklination*, Göttingen 1944, str. 130, 132, 319.

³² V. Machek, *Recherches...*, str. 6—7.

³³ F. Specht, *Der Ursprung...*, str. 319.

³⁴ R. Trautmann, *Baltisch-slavisches Wörterbuch*, Göttingen 1923, str. 88. J. Kuryłowicz, *L'apophonie...*, str. 230.

³⁵ F. Specht, *Der Ursprung...* str. 319. Tam aj ďalšie príklady.

³⁶ Príklady G. Curtius, *Grundzüge...*, str. 431, 555, 557, 558. Boissacq, *Dictionnaire...*, str. 28, 124, 133, 175, F. Specht, *Der Ursprung...* 265, 319.

Pri etymologickom výklade latinskej slovnej zásoby sa až v slovníku autorov Ernout—Meillet³⁷ ukázalo, že aj latinčina poznala dublety tohto druhu. Okrem takých prípadov, ako sú *gula* (pažerák) z koreňa *guel-/gul-*, resp. *gel-/gl-*, *glutio* oproti *voru*, *vorare* z koreňa *guer-/guor-* (žeriem), ktoré mohli vzniknúť disimiláciou likvidy v reduplikovaných koreňoch (lat. *gurgulio* z reduplikovaného *guerquel-*, resp. *grgl-*), pozná latinčina aj iné, v ktorých disimilácia výklad nie je pravdepodobný. Sú to napr. adj. *latus* zo staršieho **stlatus* (široký, priestranný), subst. *stlatta* (široká loď), ktoré sú odvodené od slovesa *sternere*, *stratum* (prestierať, prestretý). Popri koreni *ster-* treba teda predpokladať aj variant *stel-*, zastúpený vo vyššie uvedených slovách.³⁸ Slovanské *steljo*, *stlati* popri latinských slovách *latus*, *stlatta* svedčia o tom, že koreň *ster-* mal dubletu *stel-* už v indoeurópskom prajazyku. Meillet, *Dictionnaire étymologique...*, 167, uvádza, že lat. subst. *celtis* (sochárske dláto, sochársky nôž) sa vyskytovalo aj v podobe *certis*, *certe*. Uvedené slová majú ten istý pôvod ako latinské *culter* (nôž). Latinská dubleta **kel-/ker-*, resp. **kr-/kl-* má jednoznačnú paralelu v litovčine. Lit. *kaltas*³⁹ (dláto, nôž), ktoré je geneticky totožné s lit. *kartus* (ostrý, režúci) a lit. *kertu* (režem). Uvedené dublety v latinčine a v litovčine svedčia o prajazykovej alternácii koreňa *ker-(t)-/kel-(t)-* (rezať).

Pri dôslednejšom uplatnení sémantického kritéria v etymologickom výskume, ktoré dnes postuluje u nás najmä V. Machek, ukazuje sa aj v latinskej slovnej zásobe širší rozsah striedania *r/l* v geneticky totožných morfédoch. Napr. latinské sloveso *servāre* < *seru-* s významom „zachovať neporušeným“,⁴⁰ zachovať v zdraví“⁴¹ — sa doteraz spája⁴² so subst. *servus* (sluha), pretože sa viacej prihliada na pravidelné hláskové korešpondencie ako na význam. Zo sémantických dôvodov už Brugmann odtrhol od seba lat. *servus* a *servāre*,⁴³ avšak o etymologické začlenenie *servāre* sa nestaral, pretože mu išlo o výklad slova *servus* (z koreňa **ser-* = utekať). K sémantickému zblížovaniu *servus*—*servāre* konštatuje aj Meillet, že „les explications qu'ils donnent pour rapprocher les deux mots sont de fantaisie“.⁴⁴ Význam lat. slovesa *servāre* „assurer le salut, unversehrt bewahren“ musí viesť pri uplatnení poznatku o sporadickej zámene likvid *r/l* k názoru, že toto sloveso je etymologicky identické s adj.

³⁷ A. Ernout—A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris 1932.

³⁸ Ernout—Meillet, *Dictionnaire...*, 501, 931, 937.

³⁹ A. Fick, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen* I. Göttingen 1870, str. 36—37. R. Trautmann, *Baltisch-slavisches Wörterbuch*, str. 114.

⁴⁰ A. Walde, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, 705.

⁴¹ Ernout—Meillet, *Dictionnaire...*, 891.

⁴² A. Walde, tamže, str. 705. Tam aj ďalšia literatúra.

⁴³ K. Brugmann, *Indogermanische Forschungen* XIX, str. 383.

⁴⁴ Ernout—Meillet, *Dictionnaire...*, str. 892.

salvus = 1. neporušený, 2. zdravý. Sloveso *servāre* a adj. *salvus* sa však v doterajších latinských etymologických výkladoch nespájali práve preto, že rozdiel v likvidách priamo zastieral spoločný pôvod týchto slov. Koreň *ser-u-/sel-u-*, resp. *sl-u-* existoval ako dubletný variant pravdepodobne už v indoeurópcine, o čom by svedčil aj pôvod slovanského adj. *zdravý*.^{44a}

Zámena *r/l* sa diala aj vo vývine latinských slov na románskom jazykovom území. Svedčí o tom protiklad lat. *picula* (smola) a rumunského *păcură* (asfalt, nafta),⁴⁵ lat. *apostolus* a franc. *apôtre*.

V starej indičtine má alternácia *r/l* v pomere k ostatným indoeurópskym jazykom najväčšiu frekvenciu. W. D. Whitney dokonca konštatuje, že v starej indičtine skoro niet takého slova, ktoré by nemalo aj *r*-ový, aj *l*-ový variant.⁴⁶ Príčiny tohto javu sú však špecificky indické. Vyplývajú pravdepodobne z miešania staroindických nárečí, z ktorých niektoré zachovali iba likvidu *r*, niektoré iba *l*, iné aj jednu aj druhú.⁴⁷ Predsa však prekvapuje okolnosť, že najmä v starších textoch existuje striedanie *r/l* často v takých slovách, resp. v takých indoeurópskych koreňoch, ktoré aj v iných jazykoch majú obidva varianty. Sú to napr.:

<i>girati</i>	:	<i>gilati</i>	=	žerie ⁴⁸
<i>sariram</i>	:	<i>salilam</i>	=	prúd, tok, rieka ⁴⁹
<i>rocate</i>	:	<i>locate</i>	=	pozorovať, vidieť ⁵⁰
<i>rumpati</i>	:	<i>lumpati</i>	=	odierať, olupovať. ⁵¹

Už pri exemplifikácii striedania *r/l* v jednotlivých indoeurópskych jazykoch sme ukázali, že v niektorých slovách, resp. koreňoch striedaniu *r/l* v jednom jazyku zodpovedá obdobné striedanie v tom istom koreni aj v inom jazyku (lat. *celtis* : lit. *kaltas*, lat. *sterno* : praslov. *steljq* a i.). Pri vonkajšom porovnávaní slovnej zásoby viacerých indoeurópskych jazykov sa výskyt tohto striedania v geneticky totožných koreňoch a odvodzovacích morfémech ukáže

^{44a} Pozri *Jazykovedný časopis* IX, 1958, č. 1--2, str. 147—149.

⁴⁵ Al. Rosetti, *Istoria limbii române* I, str. 54. A. Vaillant, *Problèmes étymologiques. Revue des études slaves* XXXIV, 1957, fasc. 1—4, str. 138.

⁴⁶ „... es gibt kaum eine Wurzel, die ein *l* enthält, welche nicht auch Formen mit *r* zeigte; Wörter, geschrieben mit dem einen Buchstaben, zeigen in anderen Texten oder selbst in anderen Theilen desselben Textes den anderen.“ William D. Whitney, *Indische Grammatik*, Leipzig 1879, str. 19.

⁴⁷ Porov. napr. K. Brugmann, *Kurze vergleichende Grammatik*, 1922, str. 118.

⁴⁸ J. Wackernagel, *Altindische Grammatik* I, 1896, str. 215.

⁴⁹ C. C. Uhlenbeck, *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch der altindischen Sprache*, Amsterdam 1898—1899, str. 330.

⁵⁰ A. Schleicher, *Compendium der vergleichenden Grammatik...*, 1871, str. 174. A. Thumb, *Handbuch des Sanskrit* I, 1905, § 86. E. Boissacq, *Dictionnaire...*, 572, 574.

⁵¹ A. Schleicher, *Compendium...*, str. 174. A. Thumb, *Handbuch...*, str. 63.

ešte výraznejšie. Rozšírenie daných slov na celej oblasti alebo aspoň na väčšej časti indoeurópskeho jazykového územia svedčí o tom, že vo väčšine prípadov ide o slová starého prajazykového pôvodu. O medzijazykovom striedaní *r/l* svedčia napr. tieto lexikálne jednotky:

- praslov. *volsǫ* : lit. *varsà* = chumáč vlasov
- praslov. *golsǫ* : lit. *garsas* = hlas
- praslov. *goldǫ* : lit. *gardus*, gót. *gredus* = hlad
- praslov. *mulǫ* : lit. *mauras* = bahno
- praslov. *rysǫ* : lit. *lūšis* = rys
- praslov. *bělsǫ* : lit. *beršti* = liečiť sa
- praslov. *lupiti*, stind. *lumpati* : lat. *rumpere*
- stsl. *datelb* : gr. *δοτήρ*, lat. *dator* = darca
- gr. *ἀροτήρ*, lat. *arator* : praslov. *oratelb* = oráč
- gr. *ἀστήρ*, gót. *stairno* : lat. *stella*, armén. *astl*
- lat. *vermis* (červ) : gr. *ἔλμυς* = červ
- praslov. *kradǫ* : gr. *κλώδης* = zlodej (kto kradne)
- lit. *treñkti* : praslov. *tlbkǫ* = biť, tĺcť
- praslov. *ord-t-* (rásť) : gr. *ἀλδαίνο* (nechávam rásť)
- nem. *(be-)gehren* : praslov. *želati*
- praslov. *žerbe*, stind. *garbhas* : gr. *δελφαιξ*, germ. *kalb-*.

Škála geneticky totožných morféme indoeurópskych jazykov s nezhodnými likvidami sa v komparatistike rozširovala s vývinovým zdokonaľovaním historicko-porovnávacej metódy a tým aj s rastom kvantity a kvality etymologického výkladu slovnej zásoby indoeurópskych jazykov. Existencia rozdielnych likvid v slovách spoločného pôvodu bola známa už od vzniku historicko-porovnávacej jazykovedy. Brala sa však často, najmä v novšej indoeuropeistike ako existujúci fakt bez toho, aby sa tomuto javu venovala osobitná sústredená pozornosť. Hlavne od posledných desaťročí minulého storočia, keď sa historický a porovnávaci výskum hláskového vývinu jazykov orientoval skoro výlučne na pravidelné, tzv. bezvýnimočné hláskové zmeny, odsúval sa tento problém buď úplne z dosahu záujmov komparatistiky, alebo sa spomínal len veľmi okrajovo a vysvetľoval sa príliš jednostranne. Niet preto doteraz uceleného výkladu o chronológii a vzniku tohto sporadického striedania likvid v historickom a predhistorickom vývine indoeurópskych jazykov.

Na otázku o chronológii zámene likvid *r/l* v geneticky totožných morféme indoeurópskych jazykov možno už i na základe uvedeného materiálu, ktorý je iba malou časťou z veľkého množstva doteraz objavených alebo ešte iba na odkrytie čakajúcich etymologických rovníc, jednoznačne odpovedať,

že nezhoda v likvidách siaha do rôznych období historického a predhistorického vývinu indoeurópskych jazykov. Isté je napr., že nezhoda slovenského *močiar* a českého *močál* vznikla až v samostatnom historickom vývine týchto jazykov. To isté platí o slovenských dubletách *chmúriť sa : chmúliť sa*, českých *rajdati : lajdati*, ruských *šerochnut : šelochnut*. Naproti tomu pri staroslovien-ských dubletách *krikz : klikz*, resp. *kričati : klicati* treba ísť pri určovaní ich vzniku ďaleko do minulosti, a to aspoň do obdobia balto-slovanskej jazykovej jednoty. Slovanským variantom *kričati : klicati* zodpovedá totiž aj v litovčine dubleta *krýkšti : klýkti*.⁵² Ešte ďalej do minulosti, a to až do obdobia indoeurópskej prajazykovej jednoty, treba klásť vznik protikladu slovenských slovies (*pre-*)*stieram : steliem*, resp. praslovanských koreňov *ster-(ti) : stel-(j)*. Svedčí o tom latinská etymologická dubleta *stratus* (rozprestretý) : **stlatus* > *latus* (široký, priestranný), *stlatta* (široká loď). Ak uznáme za správny Meilletov výklad,⁵³ že indoeurópske názvy hviezd s prajazykovým koreňom *ster-* (gr. ἀστὴρ, gót. *stairno*) a dubletou *stel-* (armén. *astl*, lat. *stella*) sú odvodené od uvedeného slovesného koreňa *ster-/stel-*, potom názor o prajazykovom pôvode tejto dublety sa stáva ešte pravdepodobnejším. Podobne i protiklad slovenských slovies *žrať : hltat*, resp. praslovanských koreňov *ger-/gr-* : *gel-/gl-* nezhodou likvid siaha do indoeurópskeho prajazyka. **Dokazuje to okolnosť, že skoro vo všetkých indoeurópskych jazykoch, a to aj v tých, ktoré koreň *guer-* nemajú a pravdepodobne ani nemali zastúpený v reduplikovanej podobe, ako napr. slovanské jazyky, existuje uvedený slovesný koreň v obidvoch podobách. V podobe *r*-ovej: *guer-* (praslov. *žbrq*, lit. *geriu*, lat. *vorare*, gr. βιβρώσχω, stind. *girati*, ako aj v odvodených substantívach lit. *gardus*, gót. *gredus*). Naproti tomu je *l*-ový koreň: praslov. *gl̥tati*, staroírské *gelim* a odvodené substantíva lat. *gula*, *glutio*, praslov. *goldz*.**

Takých prajazykových koreňov, ktoré existujú v jednotlivých jazykoch aj v podobe *r*-ovej, aj v podobe *l*-ovej, resp. v jedných jazykoch v *r*-ovej a v druhých v *l*-ovej, je v slovnej zásobe indoeurópskych jazykov pomerne veľa. Striedanie *r/l* treba v týchto koreňoch vo väčšine prípadov posúvať až do obdobia indoeurópskej prajazykovej jednoty.

Indoeurópske jazyky poznajú striedanie *r/l* aj v odvodzovacích morfédoch, a to v takých, ktoré sú geneticky totožné aj formálne aj funkčne. Ide hlavne o sufix *-ter*,⁵⁴ ktorý v niektorých jazykoch, napr. v gréčtine a latinčine má

⁵² F. Specht, *Der Ursprung...*, 319.

⁵³ Ernout—Meillet, *Dictionnaire étymologique...*, str. 930.

⁵⁴ O pôvodnej totožnosti sufixov *-ter/-tel-*, *-troj/-tlo...* K. Brugmann, *Grundriss I²...*, § 464, 495. Podobne Meillet, *Annales Academiae Scientiarum Fennicae*, Ser. B, XXVII, 1932, str. 158. F. Specht, *Der Ursprung...*, str. 318. Najnovšie V. V. Ivanov, *O značení čettskogo jazyka dla sravnitel'no-istoričeskogo issledovanija slavianskich jazykov*. Voprosy slavianskogo jazykoznanija II, Moskva 1957, str. 19—20.

iba podobu *-ter*, v iných, napr. slovanských, baltských, v chetitčine má prevažne iba podobu *-tel*. Kým nebola objavená chetitčina, tvrdilo sa,⁵⁵ že sufix *-tel* v slovančine a baltčine je balto-slovanskou inováciou, že teda striedanie *ter : tel* nesiahla do obdobia indoeurópskej prajazykovej jednoty. Avšak po objavení chetitčiny, ktorá má uvedený sufix v obidvoch podobách (chetitsky *ekutaras* = kto dáva piť, od slovesa *eku* = piť, *westaras* = kto pasie, pastier, od slovesa *wesiya* = pásť; oproti tomu napr. *unatalan* = kto kupuje, kupec, *uškišgatalaš* = kto vidí, vidiaci, *palwatalaš* = kto spieva, spevák),⁵⁶ je viac ako pravdepodobné, že alternácia *-ter/-tel* svojim pôvodom siaha do praindoeurópskej jednoty.

Na základe pomerne veľkého množstva starých spoločných koreňov a prípon so striedaním *r/l* možno urobiť všeobecný uzáver, že toto striedanie svojim pôvodom siaha do obdobia pred diferenciaciou a rozpadom indoeurópskej jednoty.

Ak striedanie likvid *r/l* v geneticky totožných morfémech siaha svojim pôvodom až do obdobia indoeurópskej prajazykovej jednoty, výklad vzniku tohto striedania je úzko spätý s otázkou, koľko likvidových foném mal indoeurópsky prajazyk.

Od sedemdesiatych rokov minulého storočia, keď po mladogramatických objavoch vývinových zákonov indoeurópskeho hláskoslovnia bola zdiskreditovaná Schleicherova teória o možnosti štiepenia jednej hlásky na dve alebo viacej hlások, resp. keď starú indičtinu a iráncinu ako hlavnú oporu pri rekonštruovaní hláskovej sústavy indoeurópskej vystriedali klasické jazyky gréčtina a latinčina, začal v indoeuropeistike skoro absolútne prevládať názor, že indoeurópsky prajazyk od najstarších rekonštrukčnými metódami dosiahnuteľných fáz mal dve fonologicky diferencované likvidy *r*, *l*, a to v takom rozložení v slovnej zásobe, aké je v slovnej zásobe európskych jazykov, najmä gréčtiny a latinčiny. Podľa Brugmanna „indoeurópsky prajazyk mal dve likvidy, hlásku *r* a hlásku *l*, ktoré v arménčine a v európskych jazykoch spravidla zostávajú rozlíšené. Naproti tomu, zdá sa, splynuli obidve hlásky v dobe indo-iránskej prajednoty“.⁵⁷

Ak mal indoeurópsky prajazyk od najstarších rekonštrukciou zistiteľných dôb dve likvidy, vznik dubliet s nezhodnými likvidami bolo treba vysvetliť v zhode s týmto názorom. Podľa Brugmanna „v jednotlivých indoeurópskych jazykoch nahradzovalo sa často disimilačne *l* za *r* a *r* za *l*, napr. gr. *κέρβελος* z pôvodnejšieho *κέρβερος*, *κεφαλαργία* zo staršieho *κεφαλαργία*. Takéto disimilácie mohli prebiehať už v praindoeurópskej dobe. Tak pôvodné *guer-guer-*

⁵⁵ K. Brugmann, *Grundriss I²...*, § 495.

⁵⁶ Porov. E. H. Sturtevant, *A comparative grammar of the hittite language*, Philadelphia 1933, str. 156—157. Podobne V. V. Ivanov, citovaná štúdia.

⁵⁷ K. Brugmann, *Grundriss I²...*, str. 423.

„žrat, hltat“ . . . zmenilo sa na *guer-guel-* alebo naopak, pôvodné *guel-guel-* na *guer-guel-* (porov. lat. *gurgulio*, starohnem. *querechela* „pažerák“, lit. *gargaliuju* „hltám“). Takýmito disimiláciami v reduplikovaných útvaroch sa vysvetlí, že na konci takýchto koreňov aj v nereduplikovanej podobe sa striedajú *r* a *l*: z reduplikovaných foriem sa preniesla disimilovaná likvida do foriem jednoduchých. Okrem lat. *gula*, *gulō*, staroirského *gelim* „žeriem“ atď., gr. *βορά* „žranie“, lat. *vorāre* atď. možno takto vykladať napr. *χορόνη*, lat. *curvos* a gr. *κελλόν-στροβλόν, πλαγιον* (Hesych.), *κνλλος*, lat. *coluber*, lat. *vermis*, gót. *waurms* „červ“, lit. *virve* a gr. *έλμυς, έλώω*, lat. *volvō*, gót. *walwoja* atď. Aj to, že niektoré nominálne sufixy *r*-ové a *l*-ové vo viacerých jazykoch existujú niekedy vedľa seba, napr. *-tro* a *-tlo* (porov. *ter-* a *tel* § 495), *-dhro* a *-dhlo*, môže súvisieť s takýmito praindoeurópskymi javmi disimiláčnými.⁵⁸

Uvedený mladogramatický výklad vzniku striedania *r/l* v geneticky totožných morfémech má podstatný nedostatok. Pre väčšinu slov s alternáciou *r/l* sa totiž nedá dokázať, že existovali v reduplikovanom korennom útvaru. Pri veľkom rozmnožení indoeurópskych slov s alternáciou *r/l*, ktoré prinieslo etymologické bádanie od Brugmanna po dnešnú dobu, pričom pre tieto slová niet dokladov o ich výskyte v reduplikovanej podobe, stráca mladogramatický výklad vzniku striedania *r/l* disimiláciou v reduplikovaných koreňoch ešte viacej na pravdepodobnosti. Skepticky sa o tomto výklade vyjadril napr. A. Meillet.⁵⁹

Na základe poznatkov všeobecnej jazykovedy a fonologickej typológie, ale hlavne na základe zákonitosti vnútornej kombinatoriky sonór v indoeurópskom koreni sa pokúsime dokázať, že indoeurópsky prajazyk v starších fázach svojho vývinu mal iba jednu likvidovú fonému.⁶⁰ Vznik alternácie *r/l* súvisí s postupným fonologizovaním likvid *r*, *l*, ktoré boli pôvodne iba fonetickými variantmi jednej likvidovej fonémy (budeme ju označovať *R*).

⁵⁸ K. Brugmann. *Grundriss I*² . . . , str. 425.

⁵⁹ A. Meillet, *De quelques flottements entre r et l*. *Annales Academiae scientiarum Fennicae*. Ser. B. Tom XXVII, 1932, str. 157: „ . . . il y a des cas où la dissimilation ne saurait être invoquée: en face de grec. *ἀστήρ, ἀστρα*, de corn. *sterenn*, de hitt. *šillar* . . . de got. *stairne*, l'arménien a *astl* (gén. *astel*) „astre“, ou *l* ne peut reposer que sur un ancien *l*; et dès lors il est évident que lat. *stella* repose sur *stel-na*“.

⁶⁰ „Es scheint vielmehr, als ob dem Spätindogermanischen, das *l* und *r* schied, eine Zeit vorausging, in der dafür ein einheitliches Laut bestand, der sich erst später in *l* und *r* aufspaltete“. F. Specht, *Der Ursprung der indogermanischen Deklination*, str. 318. Porov. i konštatovanie V. V. Ivanova: „Čeredovaniju suffiksov *-ter/-tel* možet byť dano dvojakobe ob'jasnenije: libo morfologičeskoje, libo čisto fonetičeskoje. V etom poslednem slučaje predpolagajetsia, čto *r* i *l* mogli byť variantami odnoj fonemy.“ *O značenii chettskogo jazyka dlia sravnitelno-istoričeskogo issledovanija slavianskich jazykov*, Voprosy slavianskogo jazykoznanija, II, Moskva 1958, str. 20.

Názor o jednej likvidovej fonéme v starších fázach vývinu indoeurópciny je z hľadiska všeobecnej jazykovedy, resp. z hľadiska fonologickej typológie jazykov prijateľný. Je viacej takých jazykov, ktoré majú iba jednu likvidu.^{60a} Napr. japončina, ako uvádza S. Eliseev⁶¹, má iba jednu likvidovú fonému, ktorá sa pred *i, e, j* realizuje (približne) ako *d/t*, pred samohláskami *o, a* sa realizuje (približne) ako *l*, kým v ostatných polohách sa vyslovuje ako „frikatívna sonóra“ *r* (okrem polohy na začiatku slova, v ktorej sa v domácich slovách likvida *r* vôbec nevyskytuje). Podobne aj kórejčina má iba jednu likvidovú sonóru, ktorá sa na konci slova a v susedstve nazály *n* vyslovuje ako *l*.⁶² Aj jazyk *ainu* na ostrove Hokkadö, na Sachaline a na Kurilských ostrovoch má iba likvidu *r*, ktorá sa v niektorých nárečiach vyslovuje ako *l*.⁶³ V bantuskom jazyku *ajo* je taktiež iba jedna likvida. Zaujímavé je, že tak ako sa v určitých postaveniach perná sonóra *w* strieda v tomto jazyku s pernou explozívou *b*, tak sa aj dentálna sonóra (likvida *l*) strieda v tých istých postaveniach s dentálnou explozívou *d*: tak ako je oproti *a m bonile* (on ma videl) *a tu wonile* (on nás videl), tak aj oproti *a n dolite* (on ma zbadal) je *a tu lolite* (on nás zbadal).⁶⁴ Aj v jazyku hotentotskom a bušmanskom je iba jedna likvidová fonéma.⁶⁵

Názor o jednej likvidovej fonéme v starších fázach vývinu indoeurópciny chceme dokázať na základe fonologickej stavby indoeurópskeho koreňa, a to na základe kombinatoriky sonór v rámci indoeurópskeho trojhlasčkového koreňa. Vychádzame z teórie É. Benvenista, podľa ktorej pôvodný indoeurópsky koreň bol trojhlasčkový s takouto stavbou: *spoluhláska + samohláska + spoluhláska* (iná ako na začiatku koreňa).⁶⁶ Ak vyjdeme z repertoáru starých indoeurópskych koreňov, ako ich podáva *Porovnávací slovník indo-*

^{60a} „Die Anzahl der Sprachen mit einer einzigen Liquida (sei es *l* oder *r*) ist ungemein gross...“ R. Jakobson, *Kindersprache, Aphasie und allgemeine Lautgesetze*. Sprachvetenskapliga sällskapet i Uppsala förhandlingar, Uppsala 1942, str. 44. Porov. aj B. A. Serebrennikov, *K kritike nekotorych metodov tipologičeskich issledovanij*. Voprosy jazykoznanija, 1958, č. 5, str. 26.

⁶¹ *Les langues du monde*, Paris 1924, str. 251. V druhom vydaní kompendia *Les langues du monde* (1952) Ch. Haguenaueur uvádza o likvide *r* v japončine iba toto: „Le cas de *r* est des plus intéressants: peu vibré, quoique souvent roulé dans le parler populaire de Tokyo, ce son n'apparaît à l'initiale que dans de emprunts, — encors certains parlars des Ryukyu répondent-ils par une sorte de *d* (noté *d*) et point par *r*... A l'intervocalique *-r-* peut tomber ou passer a *-y-*...“ *Les langues du monde*, 1952, str. 453.

⁶² *Les langues du monde*, 1924, str. 256.

⁶³ *Les langues du monde*, 1924, str. 266.

⁶⁴ *Les langues du monde*, 1924, str. 564—565.

⁶⁵ Tamže, str. 592.

⁶⁶ É. Benveniste, *Origines de la formation des noms en indo-européen*, Paris 1935. Ruský preklad *Indoevropskoje imennoje slovoobrazovanije*, Moskva 1955, str. 178 n.

európskych jazykov autorov Walde—Pokorný,⁶⁷ dostaneme takýto obraz^{67a} frekvencie jednotlivých typov koreňov so sonórou na začiatku a na konci trohláskovej štruktúry indoeurópskeho koreňa:

1. <i>rey-</i>	/	<i>yer-</i>	:	32	11	+	21
2. <i>ley-</i>	/	<i>yel-</i>	:	27	17	+	10
3. <i>lei-</i>	/	<i>iel-</i>	:	27	27	+	0
4. <i>iey-</i>	/	<i>yei-</i>	:	23	8	+	15
5. <i>mel-</i>	/	<i>lem-</i>	:	20	17	+	3
6. <i>mer-</i>	/	<i>rem-</i>	:	16	13	+	3
7. <i>mei-</i>	/	<i>iem-</i>	:	15	14	+	1
8. <i>ney-</i>	/	<i>yen-</i>	:	13	7	+	6
9. <i>rei-</i>	/	<i>ier-</i>	:	12	12	+	0
10. <i>nel-</i>	/	<i>len-</i>	:	9	0	+	9
11. <i>mey-</i>	/	<i>yem-</i>	:	7	6	+	1
12. <i>nei-</i>	/	<i>ien-</i>	:	7	6	+	1
13. <i>ner-</i>	/	<i>ren-</i>	:	7	3	+	4
14. <i>rel-</i>	/	<i>ler-</i>	:	?	0	+	?

Hoci by si zaslúžil osobitnú pozornosť problém, prečo spojenia *iel-*, *ier-*, *iem-*, *ien-*, *nel-*, *nem-* nie sú zastúpené v koreňoch indoeurópskej slovnej zásoby buď vôbec (*ier-*, *iel-*, *nel-*), alebo len minimálne (*ien-*, *iem-*, *nem-*), kým ich „adverzanty“ *lei-*, *rei-* atď. majú pomerne bohatý výskyt, predsa z nášho hľadiska je najdôležitejšie zistenie, že indoeurópsky starý koreň s kombináciou likvid *rel-* vôbec neexistuje. K spojeniu *ler-* sme dali otáznik. V slovníku Waldeho—Pokorného nájdeme totiž dve heslá so začiatočnou stavbou *ler-*⁶⁸ a jedno heslo so začiatočným *lor-*⁶⁹. Je však viac ako pravdepodobné, že nejde o pôvodné indoeurópske slová, ale o výpožičky z nejakého neindoeurópskeho jazyka, resp. o nepôvodné spojenia. Svedčí o tom hlavne okolnosť, že slová, ktoré figurujú pod uvedenými základmi, sú rozšírené maximálne v dvoch indoeurópskych jazykoch. Predpokladaný základ *lerg-* „hladký, klzký“ existuje len v arménčine (*olork*, *lerk* „hladký“) a v starej írčine (*lerg*, *lorg* „stopa“). K tomu pristupuje malý stupeň vierohodnosti v etymologickú rov-

⁶⁷ Walde—Pokorný, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen* I—III, Berlin—Leipzig 1927—1932.

^{67a} Isté je, že zastúpenie jednotlivých typov koreňov so sonórou na začiatku a na konci koreňa bolo v indoeurópečine pomerne menšie, než ukazuje obraz, vytvorený na základe údajov v slovníku Waldeho—Pokorného. To však na vzájomnom pomere jednotlivých typov, ako ich nižšie uvádzame, podstatne nemení.

⁶⁸ Walde—Pokorný, *Vergleichendes Wörterbuch...* II, str. 439.

⁶⁹ Tamže, str. 443.

nicu *lerk* „hlaŕkŕy“: *lorg* „stopa“. Z hľadiska sémantického treba toto spájanie uvedených slov zamietnuť. Druhý základ, predpokladané *lerd-* je zastúpené len v gréčtine (*λορδός* „naklonený dopredu“) a v strednej hornej nemčine (*lerz*, *lurz* „ŕavý“). Ale aj táto etymologická rovnica bola robená podľa zásady: stačí hlavne formálna zhoda, význam sa „prispôsobí“. Medzi významami „naklonený“ a „ŕavý“ ŕažko nájsť spoločný sémantický prvok. Tretí základ *lorgā*, *lorgi* s významom „palica“ je doložený len z keltčiny a zo severnej germánčiny (staroisland. *lurkr*, staré dánske *lyrk* „kyjak“). Niektorí autori, napr. Falk—Torp, pokladajú severogermánske slová za výpožičky z keltčiny (spomína Walde pod heslom *lorga*).

Ako vidieť, uvedené tri základy *lerg-*, *lerd-*, *lorg-*, figurujúce v slovníku Waldeho—Pokorného, nemajú vôbec istý spoločný indoeurópsky pôvod. Ide o výpožičky alebo o nepôvodné spojenia. To isté treba konštatovať aj o ostatných „indoeurópskych“ slovách, ktoré sa do slovníka Waldeho—Pokorného ani nedostali.

V etymologickom kompendiu latinčiny autorov Ernout—Meillet pri latinských slovách *lorcus*, *larix*, *lars*, *leria*, *lora*, *lorica*, *luror*, *rallus* je pripojený ako etymologický „výklad“ buď otáznik, alebo „vysvetľovací“ text „aucun correspondant sŕ“, „le mot sans explication“, „aucun rapprochement sŕ“, „mot technique“ (čo znamená skoro to isté, ako keby sa povedalo „prebrané slovo“) a pod. Ani jedno z nich teda nie je pôvodné indoeurópske slovo.

Podobná situácia je aj pri gréckych slovách podobného hláskového zloženia. Ako ukazuje Boissacq v *Dictionnaire étymologique . . .*, v gréckych slovách spojenie *likvida* + *samohláska* + *likvida* je alebo nepôvodné (*λαρῖνός* < *laies-rinos* 557, *λαρναξ* < *varvaξ* 557, *λαρος* < *λαφάρος* 558, *λίρος* < *lai-r-* 584, *λόρα* < *loud-r-*, *lud-r* 592), alebo onomatopoického pôvodu (*λάρος* 558), alebo úplne izolované, bez korešpondencií a tým aj bez indoeurópskeho pôvodu (*λάρκος* 557, *λαρρυξ* 558).⁷⁰

Gótcina, ako ukazuje jej slovný obraz vo Feistovom etymologickom slovníku, nemala ani jedno slovo typu *rel-* / *ler-*. Dnešné germánske (nemecké) slová tohto druhu sú buď prevzaté z iných jazykov (*Lärche*, *Lärm*, *Larve*, *Lolch*, *Lör*, *Lorbeer*, *Ralle*, *Religion*, *Rolle*), alebo skupina likvid je nepôvodná (*Lerche* < *le-wrahha*, *Lernen* < *leis-*, *lis-*, *Rille* < *Rinne*, *Rohr*, *Röhre* < *rauza*, *Ruhr*, *rühren* < *hróz-*), alebo majú pôvod **neistý** (*rŕlpfen*).⁷¹

Trautmann v *Balto-slovanskom slovníku* nemá ani jeden koreň (základ)

⁷⁰ Boissacq, *Dictionnaire étymologique . . .* Pri hesle *λαρρυξ* uvádza síce Boissacq germánsku paralelu *stark*, *sturk* (žrať) a neisto aj lat. *lurcare*, *lurco*. Meillet, *Dictionnaire . . .*, str. 539 neuvádza však pri lat. *lurco* nijakú inojazyčnú paralelu. Vo všetkých prípadoch ide asi o útvary onomatopoického pôvodu.

⁷¹ Porov. príslušné heslá F. Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, 10. vyd., 1924.

typu *rel- / ler-*. Slovánské slová tohto začiatočného fonematického zloženia (*larva, larm, alarm, lora, lurč, rola*) sú cudzieho pôvodu, alebo dané spojenie *r—l* je nepôvodné (*rola < orlja, ryl < reu-l- a i.*).

Slovná zásoba indoeurópskych jazykov jednoznačne dokazuje, že niet takých starých koreňov, v ktorých by likvidy v bezprostrednom susedstve korenej samohlásky siahali do indoeurópskej prajazykovej jednoty. Z tohto zistenia o kombinatórnych možnostiach likvid v indoeurópskom koreni vyplýva poznatok: V indoeurópskom koreni boli likvidy kombinovateľné s hociktorou sonórnou alebo nesonórnou spoluhláskou. Iba likvidy ako spoluhláskový obal korenej samohlásky boli nezlučiteľné.

Táto parciálna kombinatórna zákonitosť je v zdanlivom rozpore so všeobecnými princípmi fonematickej kombinatoriky indoeurópskeho koreňa. Podľa É. Benvenista⁷² platia pre fonologickú stavbu indoeurópskeho koreňa tieto základné princípy:

1. Indoeurópsky koreň bol jednoslabičný, trojhláskový. Obsahoval základnú samohlásku *e* medzi dvoma rozdielnymi spoluhláskami.

2. V schéme *spoluhláska + e + spoluhláska* mohli spoluhlásky nasledovať v ľubovoľnom poradí, ale museli byť rozdielne. Nezlučiteľné bolo iba spojenie neznelnej so znelou aspirovanou.⁷³

Z uvedených dvoch princíпов vyplýva pre fonematickú stavbu indoeurópskeho koreňa táto negatívna zásada: Tie isté, rovnaké spoluhláskové fonémy ako obal korenej samohlásky boli v indoeurópskom koreni nezlučiteľné. Niet indoeurópskych pôvodných koreňov typu *beb-, pep-, mem-, uey-, ded-* atď. Zdanlivé výnimky, ako napr. *membh-* „kárať“ (gr. *μεμφομαι*, gót. *bi-mampjan*), alebo *memso* „mäso“ (stind. *mamsa*, gót. *mimz*, praslov. *měso*) — to sú nepôvodné útvary, ktoré vznikli reduplikáciou, kompozíciou⁷⁴ ap., alebo ide o onomatopoické slová, ako napr. stind. *kaka-, kakala* „vrana, havran“, lot. *kakis* „kavka“, gr. *κακῶω* „kakám, seriem“, lat. *cacare* ap.

Zo zásady o nezlučiteľnosti tej istej, rovnakej spoluhláskovej fonémy v indoeurópskom koreni a zo zásady o nezlučiteľnosti likvid *r, l* v indoeurópskom koreni vyplýva podľa nášho názoru jednoznačný uzáver: Likvidy *r, l* boli v indoeurópsčine pôvodne jednou, tou istou fonémou. Tak, ako niet koreňov typu *beb-, pep-, mem-, nen-, uey-, rer-, lel-* atď., niet ani koreňov typu *rel-, ler-*, pretože pôvodne (v starších fázach vývinu indoeurópsčiny) *r* fonologicky = *l*, a naopak. Likvidy *r, l* boli variantmi tej istej, jednej likvidovej fonémy (označujeme ju *R*).

⁷² É. Benveniste, *Origines de la formation...*, ruský preklad, str. 201.

⁷³ Benveniste okrem uvedených dvoch princíпов vymedzuje ešte ďalšie tri, ale tie sa týkajú vzťahu medzi vlastným koreňom a odvodzovacími prvkami, takže pre fonematickú kombinatoriku vlastného koreňa nie sú podstatné.

⁷⁴ Porov. Walde—Pokorny, *Vergleichendes Wörterbuch...* II, str. 261, 262.

Proti názoru, že nezlučiteľnosť likvid v susedstve korenej samohlásky vyplýva z pôvodnej fonologickej totožnosti, možno postaviť túto zdanlivo závažnú námietku: V indoeurópskom koreni nie sú známe ani spojenia foném *iel-*, *ier-*, a predsa sa z toho nerobí uzáver, že sonóry *i*, *l*, resp. *í*, *r* boli pôvodne tými istými fonémami. Medzi nezlučiteľnosťou likvid *r*, *l* a nezlučiteľnosťou sonór *í*, *r*, *l* je však podstatný rozdiel. Kým likvidy *r*, *l* boli nezlučiteľné obojstranne, t. j. nebolo ani koreňov *rel-*, ale ani koreňov *ler-*, naproti tomu sonóry *í*, *r*, *l* boli nezlučiteľné iba jednostranne. Niet síce koreňov typu *ier-*, *iel-*, ale korene typu *rei-*, *lei-* sú v indoeurópskej slovnej zásobe, ako ukazuje uvedená štatistická tabuľka, bohato zastúpené.

Okrem nezlučiteľnosti likvid *r*, *l* v indoeurópskom koreni a častého výskytu striedania *r/l* v koreňoch geneticky totožných potvrdzuje názor o pôvodnej fonologickej identite likvid aj ďalšia zákonitosť. Spoluhlásky *r*, *l*, využitie v indoeurópej ako odvodzovacie morfémy, majú rovnakú funkciu, a to nielen v zložených príponách *-ter/-tel*, *-troj/-tlo*, ale aj v jednoduchých *-r*, *-l*.⁷⁵ Svedčia o tom napr. grécke deriváty *πιαλέος : πιαρός*, *ύδαλέος : ύδαρός*, *δτραλέος : δτρορός* ap.

A ďalej. Tak, ako sa likvida *r* strieda v heteroklitických útvaroch s nazálou *n* (gr. *μάση*; lat. *manus*, starohnem. *munt* „ruka“; gr. *δῶρον*; slovan. *darъ*; lat. *donum*), aj likvida *l* sa heterokliticky strieda s nazálou *n*, hoci príkladov je menej. Sú to napr. avest. *xʷar : xʷeng*; gót. *sauil* : gót. *sunno*, starohnem. *himil*; gót. *himins*, sanskr. *pešala : pešana*, lat. *similis* : staronord. *saman* ap.

Súhrn zistených skutočností (častý výskyt striedania *r*, *l* v starých indoeurópskych koreňoch, nezlučiteľnosť likvid v susedstve korenej samohlásky, funkčná zhoda likvid pri derivácii, heteroklitický paralelizmus *r/n : l/n*) zdá sa dostatočným dôkazom pre správnosť názoru, že v starších fázach vývinu indoeurópej bola iba jedna likvidová sonóra. Zistenie jej artikulačných vlastností sa vymyká možnostiam rekonštrukčnej historicko-porovnávacej metódy.

V tých jazykoch na svete, ktoré majú aj dnes iba jednu likvidovú fonému, je jej fonetická realizácia obyčajne pozične vymedzená. Jej výslovnostné varianty sú teda variantmi kombinatónnymi (v japončine, v kórejšine). Pretože za dnešného stavu skúmania kombinatónnych zákonitostí foném v indoeurópej nie je možné o pozičnej obmedzenosti výskytu likvid *r*, *l* (okrem ich nezlučiteľnosti v susedstve korenej samohlásky) nič určitého⁷⁶ povedať, pokladáme ich za fakultatívne varianty fonémy *R*.

⁷⁵ É. Benveniste, *Origines*...., ruský preklad, str. 65, 68, 71.

⁷⁶ Jedným z najdôležitejších pokusov o zistenie pozičného obmedzenia výskytu likvid v indoeurópej je štúdia Winfrieda P. Lehmana *The distribution of proto-indo-european (r)*, *Language, Journal of the Linguistic Society of America*, vol. 27, 1951, no. 1, str.

Ak mala indoeurópcina v starších fázach svojho vývinu iba jednu likvidovú fonému *R*, prajazykové korene typu *T e R* — a typu *R e T* — (znakom *T* označujeme hociktorú spoluhlásku okrem *R*), ako ukazuje stará slovná zásoba indoeurópskych jazykov, boli sémanticky veľmi zaťažené, mali polysémantickú, resp. homonymnú povahu. Napr. prajazykový koreň *meR-*, ako ukazuje Waldeho—Pokorného slovník, mal až sedem základných slovesných významov. Koreň *meR-* mal okrem iných významov aj slovesné odlišné významy „mrieť“ (praslov. *mer-ti*) a „drviť, mlieť“ (praslov. *mel-ti*). Pretože likvidy *r*, *l* boli fakultatívnymi variantmi fonémy *R*, koreň *meR-* sa mohol pôvodne fakultatívne vyslovovať aj v podobe *mer-*, aj v podobe *mel-*. Potreba formálneho odlišenia viacvýznamovej korennej morfémy⁷⁷ si vynútila, že jeden variant (*mer-*) sa využil pre jeden význam, druhý variant (*mel-*) pre odlišný význam. Na odstránenie polysémie a homonymie využíva totiž jazyk také reálne alebo potenciálne prostriedky, aké má v danej dobe k dispozícii. Dorozumievacie potreby si vynútili, že likvidy *r*, *l* ako staršie fakultatívne varianty fonémy *R* sa fonologizovali, čiže stali sa dištinktnými prostriedkami na rozlišovanie významu slov.

V tých prípadoch, v ktorých sa pôvodne polysémantický (homonymný) koreň s likvidou *R* vývinove diferencoval tak, že pre jeden význam sa ustálil variant *r*-ový, v druhom význame variant *l*-ový, čím sa tieto pôvodné varianty fonologizovali, pretože sa stali dištinktnými, nemohla v ďalšom vývine nastať zámena likvid *r/l*, pretože by opäť bolo došlo k homonymii, ktorej sa jazyky podľa možnosti vyhýbajú.⁷⁸ Tým si možno vysvetliť, že v indoeurópskych jazykoch nenájdeme zámenu likvid *r/l* napr. pri koreni *mer-/mor-* vo význame „mrieť, smrť“, pretože existuje slovesný koreň *mel-/mol-* vo význame „drviť, mlieť“ (praslov. *mel-ti*, lit. *mál-ti*, lat. *molere*, írsky *melim*, starohnem. *malan*, armén. *malem*). Naopak, pri koreni *mel-/mol-* nemohla nastať zmena *mel- > mer-*, pretože by bolo došlo k formálnemu splynutiu s koreňom *mer-* „mrieť“ (latinské *martulus* vzniklo zaiste až v samostatnom vývine latinčiny, totiž disimiláciou staršieho **maltulus* na *martulus*).

Naproti tomu v niektorých koreňoch typu *TeR-*, *ReT-*, najmä v takých.

13—17. Lehmann sa na základe hláskového zloženia koreňa v gréčtine, arménčine a anatólčine, ako aj na základe využitia laryngálnej teórie snaží dokázať, že indoeurópcina nemala korene so začiatočným *r-*. I keby bolo Lehmannovo zistenie správne, nič sa tým nemení na našom konštatovaní, že o výslovnosti nami predpokladanej jedinej likvidy *R* ako *r* alebo *l* podľa povahy susedných hlások nič určitého povedať nemožno.

⁷⁷ O viacvýznamovosti ako hybnej sile formálnej diferenciácie morfém porov. napr. J. Kuryłowicz: „Le caractère multifonctionnel des morphèmes est une cause constante de leur différenciation formelle“. *L'apophonie en indo-européen*, 1956, str. 12.

⁷⁸ „... la langue se défend... contre les homonymies facheuses... l'existence de trop de cas d'homonymies menaçantes peut contribuer a l'empêcher la confusion de deux phonèmes...“ A. Martinet, *Économie des changements phonétiques*, Berne 1955, str. 27.

ktoré **nemali** širšiu významovú škálu, resp. v takých, ktoré ďalšou deriváciou nadobudli dištinktívne prostriedky, sa likvida *R* mohla i naďalej vyslovovať buď ako *r*, alebo ako *l*,⁷⁹ pretože nehrozila polysémia (homonymia). V ďalšom vývine indoeurópejny sa koreň takéhoto druhu na jednej zemepisnej (nárečovej) oblasti ustálil s výslovnosťou *r*-ovou, na inej s výslovnosťou *l*-ovou. Tým vznikla „medzijazyková“ indoeurópska alternácia *r/l* v geneticky totožných morfémech (slovan. *rys* : lit. *lušis*, gr. *ῥῆς* : armén. *astl*, lat. *dator* : slovan. *dateb* atď.). V niektorých koreňoch sa však mohli na tej istej alebo blízkej zemepisne-jazykovej oblasti používať promiscue obidve likvidy, čím vznikla indoeurópska alternácia *r/l* v rámci tých istých jazykov: praslov. *ster-/stel-* (ktoré sa potom sémanticky odlišilo), lit. *ser-u-/sr-eu* > *sroveti* „tieť“ oproti *salti* „ticho tieť“. lit. *kreivas* : *kleivas*, latinské *salvus* < *s_l-u* oproti *servare* < < *ser-u* atď. Sporadické hláskové zmeny, medzi ktoré bezpochyby patrí aj alternácia likvid, sa totiž v protiklade k pravidelným hláskovým zmenám vyznačujú tým, že v niektorých prípadoch ten istý koreň (morféma) môže existovať v tom istom jazyku aj v podobe *A*, ale aj v podobe *B*. Pri sporadickej zámene znelej a neznelej svedčí o tom napr. lit. *burzdus* : *purstus* (živý, čulý), lit. *šnairus* : *žnairus* (škufavý). Pri protetickom pohyblivom *s-* je to napr. praslovanická dubleta *kridlo* (slovenské *kridlo*) : *skridlo* (poľské *skrzydło*). Pri zmene *k, g* na *ch* v praslovančine, ktorá bola taktiež sporadická, sú to napr. dublety *gabati* : *chabati*. *choldo* (< *koldo*) : *koldenob*, staroslovienske *glapije* : *chlapije* atď.

Ak sa snažíme dokázať, že vznik striedania likvid v starých indoeurópskych koreňoch súvisí s postupnou nerovnomernou fonologizáciou likvid *r, l* ako starších fakultatívnych variantov jednej likvidovej fonémy *R*, tým nevylučujeme možnosť, že toto striedanie pri niektorých slovách nevzniklo aj iným spôsobom. Pri takých slovách, ktoré sú doložené s reduplikovanými koreňmi typu *TeR-*, výklad pomocou disimilácie *Ter-Ter-* > *Ter-Tel-* (Brugmann) je prijateľný. Ďalším zdrojom môže byť preberanie slov z neindoeurópskeho substrátu do indoeurópejny, resp. jednotlivých indoeurópskych jazykových skupín. Takýmto spôsobom možno vysvetliť praslov. *glogo* oproti gr. *κα(τ)αίγος*, praslov. *glogo* oproti nem. *Kropf*, slovan. *malina* oproti lat. *morum* ap. (Machek).

Záver

Popri pravidelných hláskových zmenách, ktoré sú konzekventné v tom zmysle, že zasahujú všetky slová, v ktorých sa príslušná hláska v daných

⁷⁹ „Il faut admettre que, avant la date où la langue s'est décidée pour *r* ou pour *l*, il y a eu une période durant laquelle certains mots ont eu soit *r*, soit *l*, sans qu'on ait actuellement le moyen de déterminer quelle a été la répartition...“ A. Meillet, *De quelques flottements...*, str. 159.

podmienkach vyskytuje, prebiehajú vo vývine jazykov aj hláskové zmeny sporadické, ktoré sú fakultatívne v tom zmysle, že zasahujú iba časť slovnjej zásoby. Podľa toho treba pri porovnávacom skúmaní príbuzných jazykov rozlišovať na jednej strane pravidelné a na druhej strane sporadické hláskové responzie.

Popri mechanicko-fyziologickom kauzálnom princípe, ktorý sa vo vývine zvukovej stránky jazyka bezpochyby uplatňuje, pôsobí vo vývine fonematického zloženia morfém aj princíp funkčný, teleologický. Hláskové zmeny majú príčiny a podmienky nielen v rovnorodom, „materiálnom“ zvukovom pláne vlastného jazyka alebo jazyka cudzieho, ale aj v nerovnorodom, „duchovnom“ pláne sémantickom, resp. v dorozumievacích potrebách jazykového spoločenstva. Najdôležitejším funkčným činiteľom, ktorý navodzuje zmeny vo fonematickom zložení významových jazykových jednotiek, je polysémia (homonymia) morfém.

Jedným z pomerne veľmi častých sporadických hláskových javov vo vývine indoeurópskych jazykov je nezhoda likvid v geneticky totožných slovách (morfémach).

Ak majú indoeurópske slová, **siahajúce** svojím pôvodom do prajazykovej jednoty, nezgodné likvidy vo viacerých jazykoch (jazykových rodinách), treba vznik alternácie *r/l* klásť do obdobia prajazykovej jednoty.

Pre také staré indoeurópske slová s alternáciou *r/l*, o ktorých nemožno dokázať, že existovali v reduplikovaných útvaroch, neplatí mladogramatický (Brugmannov) výklad vzniku alternácie likvid na základe disimilácie $r-r > > r-l$, resp. $l-l > r-l$.

Pretože pri väčšine starých indoeurópskych koreňov s alternáciou *r/l* treba vznik tejto alternácie klásť do obdobia prajazykovej jednoty, výklad vzniku tejto alternácie úzko súvisí s otázkou, koľko likvidových foném mal indoeurópsky prajazyk v starších fázach svojho vývinu.

Kombinatorika spoluhláskových foném v rámci trojhláskovej štruktúry indoeurópskych koreňov svedčí o tom, že indoeurópsky prajazyk mal v starších fázach svojho vývinu iba jednu likvidovú fonému. Označujeme ju *R*. Jej fonetická realizácia rekonštrukčnou metódou sa zistiť nedá.

Tak, ako niet starých indoeurópskych koreňov typu *beb*, *pep*, *mem*, *uey*, *rer*, *lel* atď., niet ani koreňov typu *rel*, *ler* (okrem prevzatých a onomatopoických slov), pretože likvidy *r*, *l* boli pôvodne tou istou, jednou fonémou (*R*). Likvidová fonéma *R* mala dva fakultatívne varianty: *r*, *l*.

Ako ukazuje indoeurópska slovná zásoba, staré ide. korene typu *TeR* a typu *ReT* boli značne polysémantické (homonymné). Polysémia koreňov typu *ReT* a *TeR* si vynútila fonologizáciu variantov *r*, *l*. Okrem týchto vnútorných podmienok mohli vplývať na fonologizáciu likvid aj vonkajšie činitele (vplyv substrátu, resp. adstrátu).

Pretože likvidy *r*, *l* boli pôvodne fakultatívnymi, nie kombinatónnymi variantmi, ich fonologizácia neprebíhala pravidelne. Pôvodne totožné **korene** typu *TeR* a *ReT* sa na jednej oblasti indoeurópciny ustálil v podobe *Ter*, resp. *reT*, na inej oblasti v podobe *Tel*, resp. *leT* (*T* je znak pre hociktorú spoluhlásku okrem likvidy). Tak vzniklo striedanie *r/l* v geneticky totožných morfémech indoeurópskych jazykov.

Výklad vzniku striedania *r/l* v indoeurópskych jazykoch na základe nerovnomernej fonologizácie likvid *r*, *l* ako starších variantov jedinej likvidovej fonémy *R* nemusí platiť pre všetky slová. Pri takých slovách, o ktorých možno dokázať, že mali reduplikované korene, je prijateľný Brugmannov disimilačný výklad. Pri takých slovách, ktoré boli preberané z jazyka do jazyka, a to či už z neindoeurópskeho do indoeurópskeho, alebo z jedného indoeurópskeho do druhého indoeurópskeho, môže ísť o substitúciu likvid v procese slovnej interferencie, umožnenú niektorými zhodnými fonetickými vlastnosťami oboch likvid.

Šimon Ondruš

DIE ALTERNATION DER LIQUIDAE *r/l* IN DEN INDOGERMANISCHEN SPRACHEN

Ausser den regelmässigen Lautveränderungen, die in dem Sinne **konsequent** sind, dass **alle Wörter**, in denen der **gegebene Laut** unter den gleichen **Bedingungen** steht, von der Veränderung betroffen werde, vollziehen sich in der Entwicklung der Sprachen auch sporadische Lautveränderungen, die fakultativ in dem Sinne sind, dass nur ein Teil des Wortbestandes von dieser Veränderung betroffen wird. Demgemäss unterscheiden wir bei der vergleichenden Forschung des Wortbestandes verwandter Sprachen regelmässige Lautkorrespondenzen auf der einen und sporadischen Lautkorrespondenzen auf der anderen Seite.

Neben dem mechanistisch-physiologischen Kausalprinzip, das sich in der Entwicklung des Lautplans der Sprache unzweifelhaft geltend macht, wirkt **in der Entwicklung** des phonematischen Körpers der Morpheme auch das funktionelle, **teleologische** Prinzip. Die Ursachen und Bedingungen der Lautveränderungen liegen nicht nur in dem ebenbürtigen, „materiellen“ Lautplan der eigentlichen Sprache oder einer Fremdsprache (des Substrats oder Adstrats), aber auch in dem unebenbürtigen, „geistigen“, semantischen Plan, bzw. in den Kommunikationsbedürfnissen der Sprachgemeinschaft. Vergl. A. Martinet: „... les changements phonétiques ne se produisent pas sans égards aux besoins de la communication“. (*Économie des changements phonétiques*, S. 49). Der bedeutendste funktionelle Faktor, der die Veränderungen im phonematischen Körper der sprachlichen Bedeutungseinheiten hervorruft, ist die Polysemie (Homonymie). Vergl. J. Kuryłowicz: „Le caractère multifonctionnel des morphèmes est une cause constante de leur différenciation formelle“ (*L'apophonie en indo-européen*, S. 12).

Einer der verhältnismässig sehr häufigen sporadischen Prozesse der Lautentwicklung in den indogermanischen Sprachen ist die Alternation der Liquidae in den genetisch identischen Wörtern.

Wenn die indogermanischen Wörter, die ursprachlichen Ursprungs sind, ungleiche Liquidae in mehreren Sprachen (Sprachfamilien) haben, muss der Ursprung der Alternation r/l in die Periode der ursprachlichen Einheit verlegt werden.

Für solche alte indogermanische Wörter mit der Alternation r/l , bei denen man nicht beweisen kann, dass sie in reduplizierten Formen existierten, gilt die junggrammatische Erläuterung Brugmanns über den Ursprung der Alternation der Liquidae auf Grund der Dissimilation $r - r > r - l$, bzw. $l - l > r - l \dots$ nicht.

Da man bei den meisten alten indogermanischen Wurzeln mit Alternation r/l den Ursprung dieser Alternation in die Periode der ursprachlichen Einheit verlegen muss, hängt die Erläuterung des Ursprungs dieser Alternation eng mit der Frage zusammen, wieviel Liquidaphoneme die indogermanische Ursprache in den älteren Phasen ihrer Entwicklung hatte.

Die Kombinatorik der konsonantischen Phoneme in der dreilautlichen Struktur der indogermanischen Wurzel zeugt davon, dass die indogermanische Ursprache in den älteren Phasen ihrer Entwicklung nur ein Liquidaphonem hatte. Es wird als R bezeichnet. Seine phonetische Realisation kann man durch die Rekonstruktionsmethode nicht feststellen.

So wie keine indogermanischen Wurzeln des Typs *beb*, *pep*, *mem*, *rer*, *lel* usw. existierten, existierten auch keine Wurzeln des Typs *rel*, *ler* (ausser den Fremdwörtern und Onomatopoiien), weil die Liquidae r , l ursprünglich dasselbe, einzige Phonem darstellten. Das Liquidaphonem R hatte zwei fakultative Varianten: r und l .

Wie der indogermanische Wortbestand zeigt, waren die indogermanischen Wurzeln des Typs *TeR* und *ReT* polysemantisch (homonym). Die Polysemie der Wurzeln des Typs *ReT* und *TeR* erzwang die Phonologisierung der Varianten r , l . Ausser diesen inneren Bedingungen konnten bei der Phonologisierung der Liquidae auch die äusseren Faktoren Einfluss haben (der Wortbestand des Substrats, bzw. Adstrats).

Da die Liquidae r , l fakultative, also ursprünglich nicht kombinatorische Varianten darstellten, verlief ihre Phonologisierung unregelmässig. Ursprünglich identische Wurzeln des Typs *TeR* und *ReT* stabilisierten sich in einem Bereich der indogermanischen Ursprache in der Form von *Ter* und *reT*, in einem anderen Bereich in der Form von *Tel* und *leT* (T bezeichnet alle Konsonanten ausser der Liquidae). So entstand die Alternation r/l in den genetisch identischen Morphemen der indogermanischen Sprachen.

Die Erläuterung des Ursprungs der Alternation r/l in den indogermanischen Sprachen auf Grund der unregelmässigen Phonologisierung der Liquidae r , l als der älteren Varianten eines einzigen Liquidaphonems R muss nicht für alle Wörter giltig sein. Bei solchen Wörtern, von denen man beweisen kann, dass sie reduplizierte Wurzeln hatten, ist die Dissimilationserläuterung Brugmanns annehmbar. Bei Wörtern, die aus einer Sprache in eine andere Sprache übernommen wurden, kann es sich um die Substitution der Liquidae im Prozess der Interferenz der Wörter handeln, die durch einige gemeinsame phonetische Eigenheiten beider Liquidae ermöglicht war.

3412
5-71

LADISLAV DVONČ

KATEGÓRIA MNOŽNÉHO ČÍSLA PRI VLASTNÝCH MENÁCH
V SPISOVNEJ SLOVENČINE

Podstatné mená ako slovný druh sa delia na konkrétne a abstraktné a ďalej na všeobecné a vlastné. Všeobecné podstatné mená sú konkrétne alebo abstraktné, vlastné podstatné mená sú konkrétne. Pri podstatných menách sú v spisovnej slovenčine tri gramatické kategórie: kategória rodu (rod mužský, ženský a stredný), kategória čísla (jednotné a množné) a kategória pádu (v spisovnej slovenčine je sedem pádov). Nás v tejto štúdiu, ako to už prezrádza jej názov, zaujíma množné číslo pri vlastných menách. Chceme ukázať, v akých významoch sa používa množné číslo pri vlastných menách. Zároveň chceme sa stručne dotknúť aj otázky, či možno kategóriu množného čísla používať na rozhraničenie všeobecných a vlastných podstatných mien.

Kategóriou čísla pri všeobecných a vlastných podstatných menách sa u nás zaoberal Vincent Blanár.¹ O množnom čísle pri vlastných menách píše na str. 90—91 v kapitole *Individualizované názvy*. (Pod individualizovanými názvami, ako to autor pripomína hneď na začiatku kapitoly, treba rozumieť vlastné mená.)² Autor vychádza z určenia pojmu vlastného mena.³ Vlastné mená sa vymedzujú v oblasti konkrétnych podstatných mien a označujú také hmotné veci, ktoré majú v spoločenskom živote človeka zvláštnu úlohu. Delia sa na názvy geografické, osobné a mená iných jednotlivostí: spolkov, úradov, inštitúcií, podnikov a pod. Vlastným menom sa vždy pomenúva konkrétny

¹ *Kategória množného čísla*, Jazykovedný zborník IV, 1950, 88—99.

² Výklady v tejto kapitole sa zhodujú s výkladmi, ktoré sú v predtým vydanéj autovej knižnej práci *Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomiestnych mien v Maďarsku*, Bratislava 1950, 7—21. O kategórii množného čísla autor rovnako hovorí aj vo svojej prednáške, ktorú predniesol na Medzinárodnom slavistickom sjazde v Belehrade: *Lexikologická a gramatická problematika vlastných mien*, Beogradski Medjunarodni slavistički sastanak (15.—21. IX. 1955), Beograd 1957, 571—578, separát. O kategórii množného čísla pri vlastných menách na str. 575.

³ Tu budeme reprodukovat Blanárovo výklady s použitím jeho vlastných formulácií, nepatrne upravených pre potreby tejto štúdie bez toho, že by sa menil ich správny zmysel.

predmet, jeho jazyková forma signalizuje jedinečný vecný vzťah. Na vyjadrenie tohto jedinečného vzťahu je „prirodzené“ pomenovanie v tvare jednotného čísla. Plurál vlastného mena by nebol odrazom skutočnosti, nakoľko všeobecne ide o jedinečný predmet vonkajšej prírody; preto mohol získať význam lexikálnej kategórie. Plurál sa hojne využíva ako lexikálny prostriedok pri **geografických** menách. (Ako uvádza autor na str. 96 cit. štúdie o kategórii množného čísla, pri slovenských geografických názvoch sa tvary množného čísla použili ako lexikálny prostriedok na pomenovanie osobitného predmetu asi v jednej tretine skúmaných prípadov.) V množnom čísle by sa mohli **geografické** názvy používať v konštrukciách s vymedzeným obsahom: *Na svete nie sú tri Dunaje, Nítry, Afriky ...* Tieto konštrukcie sú však podľa autora umelé. Ďalej Blanár prechádza na využitie množného čísla pri osobných menách. Tu autor zisťuje osobitné a celkove nie príliš časté využitie plurálu týchto mien. Vysvetľuje to tým, že treba pomenúvať neustále vzrastajúci počet jedincov a k dispozícii máme v podstate ustálenú zásobu rodinných a krstných mien. Ďalej treba signalizovať rodinný vzťah. Preto plurál osobných mien môže odrážať reálnu skutočnosť. Množnými tvarmi v príkladoch *Dnešný deň patrí Jozefom, Učiteľ si spísal všetky Anny, Strelí sa traja Kalíkovia* sa označuje rozčlenené množstvo nepríbuzných osôb s rovnakým krstným alebo rodinným menom. Príbuzenský vzťah signalizuje množný tvar rodinného mena, modifikovaného odvodzovacou príponou *-ov-*, *-ov-*: *Kalíkovci, Kalíkovi (!), Ondrejkovci, Ondrejkovi (!)*. Tu sa príbuzné osoby pomenúvajú ako kolektívny súhrn jedincov; týmito tvarmi sa označujú mužskí i ženskí nositelia mena.

Na základe porovnania vo využívaní množného čísla pri individualizovaných a neindividualizovaných názvoch (vlastných a všeobecných podstatných menách) autor na str. 95 ukazuje, že „kategória množného čísla v štruktúre podstatných mien všeobecných je v podstate gramatická, v štruktúre vlastných mien v podstate lexikálna. Pri vlastných menách je kategória množného čísla gramatická v oblasti osobných mien.“⁴

Blanár, ako sme uviedli, uznáva za vlastné mená geografické názvy, osobné mená a mená „iných jednotlivostí“, kde spomína názvy spolkov, úradov, inštitúcií, podnikov.⁵ O množnom čísle **uvažuje** pri geografických názvoch a pri osobných menách, kým o množnom čísle pri ostatných (ním uznávaných) vlastných menách sa nezmieňuje. Ak odhliadneme od pomnožných podstat-

⁴ Podobne aj v *Príspevku* na str. 10.

⁵ V *Príspevku* (pozri str. 18 a tabuľku na str. 21) Blanár zaradil názvy sviatkov a pamätných dní a názvy „patentovaných a sériových vecí jedného druhu“ (napr. názvy výrobkov, názvy novín, časopisov, literárnych diel a pod.) medzi všeobecné podstatné mená. V poslednej citovanej práci *Lexikologická a gramatická problematika vlastných mien* (str. 578) zaradil už autor tieto názvy medzi vlastné mená.

ných mien,⁶ kategória množného čísla pri geografických názvoch podľa **Blanára** neexistuje (konštrukcie typu *Na svete nie sú tri Dunaje, Nitra, Afriky* pokladá za umelé), existuje len pri osobných menách. Na základe konkrétneho dokladového materiálu, ktorý máme k dispozícii (Blanár sa opiera o vety, ktoré si sám utvoril pre potreby štúdie), môžeme uviesť, že Blanár nepodal plný obraz o používaní množného čísla pri vlastných menách. Vcelku sa množné číslo pri týchto menách používa oveľa častejšie, a to v bohatších významoch, než to ukazuje Blanárov rozbor.

Preto pokladáme za užitočné znovu prebrať používanie množného čísla pri všetkých vlastných podstatných menách. Za vlastné pokladáme tie názvy, ktoré sa ako vlastné uvádzajú v Pravidlách slovenského pravopisu (Bratislava 1953, zrevid. vyd. 1957). Od Pravidiel sa však odchyľujeme v jednom bode. Pravidlá slovenského pravopisu ako vlastné mená uvádzajú aj privlastňovacie prídavné mená na *-ov, -in* utvorené z vlastných mien (*Kukučínov, Evičkin*). Podľa nášho názoru tento výklad nie je správny. Vlastné mená sa vymedzujú len v rámci podstatných mien.⁷ Tomuto určeniu neodporujú prípady typu *Gottwaldov, Palárikovo* a pod., pretože to sú už skutočné podstatné mená.

Prechádzame na jednotlivé druhy vlastných mien. Postupujeme pritom podľa triedenia, ktoré je v Pravidlách slovenského pravopisu (s vylúčením privlastňovacích prídavných mien na *-ov, -in* utvorených z vlastných mien). V základe však vlastné mená rozdeľujeme (v súhlase s obvyklou definíciou podstatného mena ako slovného druhu) na mená osôb, zvierat a vecí.

I. Mená osôb.

A. *Rodné (krstné) mená, priezviská, rodové mená, šľachtické predikáty (prídomky), prezývky a pseudonymy.*

Najprv preberieme *priezviská*, pretože obyčajne bývajú predmetom rozborov z hľadiska čísla.

Tvarmi množného čísla sa ponajprv označujú jedinci, ktorí sú v najbližšom príbuzenskom vzťahu (sestry, bratia, manželia). Ide tu o rozčlenené množstvo jednotlivcov.

Vo štvorhre žien majstrovský titul získali sestry Roweové. (Pravda) — „Vieš, že obidve sestry Gončarovové... sa stali našimi... úprimnými priateľkami.“ (Ruština v škole) — No jednako slečny O'Gradyové ostávajú stále slečnami O'Gradyovými. (Thackeray — Szathmáry-Vlčková)

⁶ V. Blanár hovorí len o pomnožných miestnych menách. Mená sviatkov zaraďuje, ako sme už spomenuli, medzi všeobecné podstatné mená (okrem cit. poslednej štúdie), preto sa nezmieňuje o pomnožných menách sviatkov, napr. *Vianoce, Hromnice, Turíce* a pod.

⁷ Ladislav Dvonč, *Zásady písania veľkých písmen vo vlastných menách*, SR XXIII, 1958, 223; tenže, *Písanie veľkých písmen vo vlastných menách so zhodným adjektívnym privlastkom*, SR XXIII, 1958, 348.

Dalej ide pri rozčlenenom množstve jednotlivcov o jedincov, ktorí nie sú v príbuzenskom vzťahu. Tak napr. Ján Mihál hovorí, že tvary *Vančovia* označujú rôznych ľudí s menom *Vančo*. Rovnako hovorí aj V. Blanár.⁸

Tvarom množného čísla sa pri priezviskách označujú aj príslušníci rodiny ako celku.

Isté mená sa denne opakovali: Golonskí, Posztaskí, Goroňskí. (Naškowska — Mečiar) — Peter Zván... pokúsil sa spracovať beletristicky bohatú látku... z podania rodiny Makovických. (Slovenské pohľady)

Množným číslom sa postihujú stavy osoby.⁹

Avšak rozvíjanie „kráľovských“ paradoxov pokračuje ešte ďalej a odrazu stoja pred nami vlastne dvaja Jankovia Kráľovia: jeden je sociálny revolucionár, druhý však iba búriaci sa „silný“ jednotlivec. (Slovenská literatúra)

Mená autorov sa často používajú prenesene na označenie nimi vytvorených diel, napr. *čítať Kukučína*, *Dostojevského*, *počúvať Beethovena*. Nielen jednotné číslo, ale aj množné číslo označuje metonymicky veci s menovanou osobou nejako súvisiace.

Druhý koncert, matiné 13. januára, prinieslo namiesto dvoch Mozartov predohru k „Ruslanovi a Ludmile“. (Kultúrny život) — Prechováva deväť Rafaelových prác, sedem Tizianov. (Kultúrny život) — Tento podnikavý pán zamestnáva približne polstovky „maliarov“, ktorí mu denne dodávajú fantastické množstvo Braqueov, Picassov, Cézannov, Manetov, Courbetov a iných „originálov“. (Kultúrny život) — Vela žien, ... originálne diela Tanagru, Rembrandta, šesť Holbeinov... (Fraccaroli—Horváth)

Popri vlastnom gramatickom význame sa forma množného čísla používa vo význame podobnosti. Ide tu o rečnícky prostriedok. Tvar množného čísla má význam „takí ľudia, ako ...“¹⁰

Môžbyť povedia, že teraz už nieto Nozdrevov. (Gogol—Jesenská) — „Mŕtvymi dušami“ sú Manilovoci, Korobočkové. (Gogol—Jesenská) — Nie jedného, ale čím viac Záborských! (Kultúrny život) — Len nebudme hrdí na Caesarov, Napoleonov, ale na Newtonov a Pasteurov. (Slovenská reč)

Pri *rodných* menách množným číslom sa označujú najčastejšie osoby, ktoré nie sú v nijakom príbuzenskom vzťahu. Pretože však rovnaké rodné meno môžu mať v rodine otec i syn, matka i dcéra, môže ísť aj o spájanie rodných mien osôb, ktoré sú v príbuzenskom vzťahu.

Zdravica Aničkám. (Lud) — Hráme Jozefom. (Ludový rozhlas) — Tieto dve čiernovlasé Hanky zo žilinských tlačiarňí nevynechajú smenu. (Svet socializmu)

⁸ Ján Mihál, *Slovenská gramatika s cvičeniami pre I. a II. triedu slovenských gymnázií*, Bratislava 1943, 133; *Slovenská gramatika pre I. a II. triedu stredných škôl*, I. diel, 2. vyd., Bratislava 1947, 127; V. Blanár, *Kategória množného čísla*, 91.

⁹ Jerzy Kuryłowicz, *La position linguistique du nom propre*, *Onomastica* II, 1956, 14.

¹⁰ Ladislav Dvorník—Štefan Peciar, *Príspevok k otázke písania veľkých písmen*, SR XVI, 1950/1951, 109.

Množným číslom sa postihujú stavy osoby.

Nora sa mu štiepi na dve Nory. Na Noru, „ktorá sa pred mužom pretvarovala, chcela sa mu páčiť. bola naivná, robila všetko ako malé dečko“, a na Noru, ktorá je „schopná činu a vážnych vecí“. (Čavojský)

Množné číslo sa používa aj vo význame podobnosti.

Prečo by Freddy L. a tisícky Freddyov a Johnov malo (!) bojovať proti mne? (Práca) — Dosť už bolo malých Luboškov — skutočne dosť. (Večerník; Luboško bol zabitý pri ceste na bicykli) — Kolkých neskrtočných a zlých „Eugenov“ máme medzi žiakmi. (Práca; v článku je reč o Eugenovi Bujalobokovi, ktorý sa zle učil) — „Ja ti dám Gity, ja ti dám kamarátky.“ (Smena)

Podívajme sa ešte na spojenie rodného mena a priezviska.

V. Blanár¹¹ uvádza, že dvojčlenné úradné osobné mená sa používajú v tvare jedn. čísla. Úradné meno v plurálovej forme by podľa neho odrážalo skutočnosť vtedy, keby sa hovorilo o niekoľkých osobách s rovnakým krstným a rodinným menom: *takých Andrejov Kováčov som už stretol viac*. „No v konštrukciách tohto druhu môže ísť o typizovanie vlastností jednej osoby a vtedy získava názov vlastnosti apelatíva.“ Blanár teda uznáva gramatický význam a význam podobnosti spojenia rodného mena a priezviska.

Na vlastný gramatický význam nemáme doklady.

Uvedieme doklad na označenie stavov osoby.

Avšak rozvíjanie „kráľovských“ paradoxov pokračuje ešte ďalej a odrazu stoja pred nami vlastne dvaja Jankovia Kráľovia: jeden je sociálny revolucionár, druhý však iba búriaci sa „silný“ jednotlivec. (Slovenská literatúra)

Svojrázny je doklad:

Dve Jany Brejchové – na plagáte a v skutočnosti. (Život)

Ide tu o text k fotografii, na ktorej vidieť Janu Brejchovú vedľa filmového plagátu, znázorňujúceho práve J. Brejchovú. Autor spája „živú“ a „plagátovanú“ Brejchovú do tvaru množného čísla *Jany Brejchové*.

Početnejšie sú doklady na význam podobnosti.

Hádam by sme mali čo povedať o desiatkach tých odvážnych Brunov Dittmarov. (Pravda) — Chcela by som aspoň približne vyjadriť to, čo môže dnešnú ženu povzbudiť v jej iste nie ľahkom živote, jednako radostnejšom a slobodnejšom, ako sú životy žien a dievčat tohto storočia v kapitalistických štátoch, zvlášte rozličných Viliem Montesi. (Slovenka) — Takíto ľudia, Aničky Hannikerové a Oravec nám rastú. (Pravda) — Fanatizmus takých Hamodiov, Judít, Jacquov Clémentov, Anaekastroemov, Charlot Cordayových, Limvelanov oduševňoval túto krásnu dušu, panenskú a čistú. (Balzac—Bártová) — Táto ďalšia špecializácia siete iste umožní rýchlejší nákup, lepší výber, aj bude menej Jožkov Pletkov. (Práca)¹²

¹¹ *Príspevok*, 37.

¹² Množné číslo metonymicky označuje veci s menovanou osobou nejakou súvisiace nielen v spisovnej slovenčine, ale napr. aj v latinčine. František Novotný (*Historická mluvnice latinského jazyka, Svazek druhý: Skladba — Nauka o slohu — Přehled dějin latinského jazyka*, Praha 1955, 66) uvádza na tento typ množného čísla príklad *Philippi* =

B. Národné a kmeňové mená; obyvateľské mená utvorené od vlastných zemepisných mien.

Pri týchto menách sa bežne používa množné číslo v gramatickom význame, napr. *Slováci, Česi, Oravci, Neslovania, Bratislavčania, Trnavčania* a pod.¹³

C. Mená zosobňujúce (personifikujúce) niektoré zjavy, najmä mená nadprirodzených, alegorických a rozprávkových bytostí, božstiev, prenesené pomenovania biblických bytostí a pod.

Na množné číslo máme doklad:

Nech mi to, prosím, všetci dedovia Mrázovia, počínajúc tým z Čukotky a končiac dákym preoblečeným oteckom, odpustia, že som to na nich prezradil. (Život)¹⁴

II. Mená zvierat.

Konkrétne doklady na tvary množného čísla vlastných mien zvierat nemáme, nazdávame sa však, že sú tu rovnako možné a aj existujú (napr. *Zahrajovia, Dunčovia, Lordi* a pod.).¹⁵

III. Mená vecí.

A. Zemepisné mená.

1. *Názvy nebeských telies a súhvezdí.*

Tu môžeme uviesť len doklady na význam podobnosti.

Podľa zákonov, ktoré ktovie kde v hĺbinách histórie majú svoj pôvod, hemží sa tá masa hviezd, hviezdíček, mesiacov a rôznych iných Jupiterov. (Smena) — Jej celková hmota (nesprávne váha) sa odhaduje na 100 000 našich Slnka. (Matičné čítanie)

2. *Názvy dielov sveta, ich častí, krajov, štátov a ich veľkých správnych oblastí (krajov, okresov, starých žúp).*

Pri názvoch dielov sveta je gramatický význam pri slove *Amerika*.

Španieli a Portugalci si v zmluve v Tordesielas (1494) podelili svet medzi seba a šafáрили podľa ľubovôle vo „svojich“ polovičkách — Portugalci na východe, v Indickom a Tichom

zlaté mince s obrazom kráľa Filipa. Ďalej Novotný uvádza, že množné číslo označuje druh. Na osobné meno uvádza príklad *Maecenates* = ľudia ako Maecenas. Podobne sa používa množné číslo v češtine. František Trávníček (*Mluvnice spisovné češtiny II*, Praha 1949, 408) hovorí, že „množné číslo vlastných jmen, hlavně příjmení, neoznačuje jen množství nositelů téhož příjmení, nýbrž někdy též osoby s jiným příjmením, ale podobající se životem, prací, významem nositelů příjmení užitého v množ. čísle.“ Možno uviesť doklady aj na množné číslo spojenia rodného mena a priezviska: Jsou to stejní zrádci socialismu jako Gompersové a Viktorové Bergerové... (Lenin) — Parlamentní kretění a současní Louis Blancové rozhodně „požadují“ hlasování. (Lenin) — Celá záležitost nemá však pro sylvánovské bádání význam s ohledem na rozlišení obou Janů Popelů z Lobkovic. (Slovenská literatúra)

¹³ Množné číslo je rovnako aj v češtine.

¹⁴ Aj bez konkrétnych dokladov možno predpokladať rovnaký stav v češtine.

¹⁵ Množné číslo *Dunčovia* spomína Pavel Ondrus, *Súčasný slovenský spisovný jazyk, Morfológia*, Bratislava 1959 (skriptá), 16. Pre češtinu porov. pozn. čís. 14.

oceáne, Španieli na západe, v oboch Amerikách. (Förster—Košťal) — Čím je nám tento cestovateľ po oboch Amerikách? (Javisko) — Keď si Európu a Afriku porovnáme s dvoma Amerikami, nadobudneme dojem, že zapadajú do seba. (Príroda a spoločnosť)

Podobne je to pri názvoch častí dielov sveta, krajín a krajov.

Žije v oboch Indiách. (Feriane) — Tak napr. v proložnom Živote Konštantína a Metoda z Rumiancevského rukopisu sa píše, že Metod je arcibiskupom Vyšňuju Moravu, t. j. s tvarom duálu, ktorý by sme preložili: (dvoch) Vyšňých Moráv. (Stanislav) — Milióny frankov uložené v akciách a obligáciách štátnej renty Anglicka a kráľovstva oboch Sicílií zabezpečovali na dlhé roky Paganiniho miláčka. (Vinogradov—Freistadtová)

Podobne je gramatický význam pri názvoch štátov a ich veľkých správnych oblastí.

Sú dve Súdánske (!) republiky? Na dotaz viacerých našich čitateľov oznamujeme, že po vzniku autonómnej republiky z bývalého Francúzskeho Súdánu sú teraz na africkom kontinente dve Súdánske republiky. (Smena)

Pri všetkých týchto názvoch nachádzame obdobu významu stavu, ktorý sme uvádzali pri osobách.

Revolucionár Franko videl dve Ruská: Rusko cárske a Rusko revolučné. (Práca)

Tvar množného čísla sa používa prenesene aj na označenie rozdielnych štátov na území tej istej krajiny.

Nemožno prezerat skutočnosť, že sa po vojne utvorili dve Nemecká — Nemecká demokratická republika a Nemecká spolková republika. (Pravda) — „Každému je zrejmé“, píše, „že obe Nemecká nadviažu jedného krásneho dňa vzájomný kontakt“. (Pravda) — Keď si uvedomíme túto skutočnosť, potom pochopíme, prečo je rozdelené Nemecko, Kórea, Vietnam a prečo imperialisti chcú držať v moci Tajvan a vytvoriť „dve Číny“. (Pravda) — Ďalej sa uvádza, že nie je možné, aby boli zastúpené „dve Číny“. (Eud)

Sú tu možné aj iné metonymie.

Ešte väčšie Ameriky v erotickej tematike objavuje Ján Johanides. (Mladá tvorba)

Rovnako možno pri všetkých týchto názvoch uvádzať príklady na význam podobnosti.

Z územia Sibíri by sa dalo vytvoriť 97 Československých republik. (Svet socializmu) — Dnes môžeme hovoriť o budúciach Atlantidach. (Čapek—Rapoš)

3. *Názvy útvarov členitosti povrchu zemského (ostrovov, polostrovov, horstiev, vrchov, rovín, nížín a pod.).*

Na gramatický význam množného čísla možno uviesť početné doklady.

K vzniku zmatku s krivánsko-fatranskými Kriváňmi pomohlo niekoľko mylných predstáv. (Krásy Slovenska) — Niektorí zabudli asi na Malé Krivánc 1669 m a 2330 m, ktoré na školských mapách nebývajú, a prehliadli, že pomery sú iba medzi Kriváňmi 1669 a 1711 m a medzi Kriváňmi 2496 a 2330 m (Veľký—Malý), ale nie medzi Kriváňmi 1711 a 2496 m. (tamže) — Na oboch Riviérach, francúzskej i talianskej, je zvykom, že niektorí rybári lapajú ryby pod vodou. Na oboch Riviérach rozhodli, že aj tí rybári,

čo chytajú ryby pod vodou, musia mať rybársky lístok. (Život) — Na Slovensku je nemálo pohorí, v ktorých je mnoho rovnomenných vrchov (napr. 3 Smrekovice vo Veľkej Fatre, mnohé Kykule a Kyčery v Javorníkoch) a ešte viac je prípadov rovnomenných vrchov v rôznych pohoriach. (Krásy Slovenska)

Aj V. Blanár v Príspevku (str. 43—44) sa výslovne zmieňuje o prípadoch *tieto Kopece, Jamy, Dolné konce*, „v ktorých jazykové prostriedky plurálom odrážajú skutočné pomery: jestvujú viaceré prírodné objekty s názvom *Kopec, Jama, Dolný koniec*“.

Aj význam podobnosti sa vyskytuje pri menách tohto druhu.

Napokon najlepším dôkazom, že výstup na Everest nebol *zbytočný*, bude, že náš čin podnikli iných, aby si hľadali svoje „Everesty“. (Hunt—Kýška) — Životy šestnástich mužov posádky boli cennejšie ako všetky „Mussoliniho zeme“. (Běhounek—Bučenec)

4. *Názvy vodstiev (oceánov, morí, zálivov, riek, potokov a pod.)*.

Gramatický význam je tu bežný.

Niektoré názvy nie sú ešte ustálené, čo *niekedy* zapríčiňuje zmatok, zvyšovaný ešte tým, že aj niekoľko objektov má *totožné meno* (napr. je 6 Červených a 5 Zelených plies...). (Krásy Slovenska)

Rovnako je bežné množné číslo vlastného mena pri metonymickom použití.

Mnoho Suezov v novom roku! (Roháč)

Na význam podobnosti nemáme doklady. Tento význam je však tu rovnako možný.

5. *Názvy ľudských sídel (osád, miest), ich častí, ulíc, námestí, nábreží, záhrad, cintorínov, mostov, ciest, význačných stavieb a miest, častí chotárov, polí a pod.*

Gramatický význam:

Okrem toho sú našťastie ešte dve väčšie a niekoľko menších Bystričiek. (Roháč) — Za mladosti nášho sprievodcu majstra Jozefa Hutla pracovalo v obidvoch Medzevoch 260 vodných hámrov. (Lud) — Ďalšie dve nové osídlenia na Ostravsku vznikajú v dvoch Stalingradoch — ostravskom a karvinskom. (Práca)

Obdobou k príkladom *dve Nemecká, dve Kórey* je príklad *dva Berlíny*:

Dva Berlíny — dve zoo. (Večerník)

Bežne sa tu vyskytuje množné číslo pri metonymickom použití slova. Pravda, metonymicky sa vlastné meno používa aj v jednotnom čísle, napr. *Ženeva* = ženevská konferencia, *Mníchov* = mníchovský rozsudok, *Bandung* = bandunská konferencia. *Vatikán* = katolícka cirkev. *Bonn* = západo-nemecká vláda atď.

Práve preto si nové Československo zariadilo svoje veci tak, aby na jeho účet nemohlo byť viac Mníchovov. (Život) — Nikdy viac nové Mauthauseny! (Pravda) — Nebudú šetriť svoje sily v boji proti vojne a proti fašizmu, aby už nikdy na svete nebolo nových Oswienčimov, Lidíc, Oradourov a Buchenwaldov. (Pravda) — Tri Žiliny v exprese. (Večerník; *Tatranský expres* za rok prevezie trojnásobok počtu obyvateľstva Žiliny) — Vtom už niesol čašník na podnose ďalších 20 veľkých „Plzní“. (Večerník)

Početné sú aj príklady na význam podobnosti.

Už vidím vyrastať v morských hĺbinách nové Atény a nové Rímy; vidím tam v rozkvetení nový Paríž s podmorskými Louvrami a Sorbonnami, s podmorskými Víťaznými oblúkmi a hrobmi neznámych vojakov. (Čapek — Rapoš) — To je potom Čína Šanghaj, Honkongov. (Nová literatúra) — Veď tam nás chráni Médsky múr, — povedal presvedčivo kuriér, — ani najmocnejšiemu nepriateľovi nepodarí sa nikdy cezeň preniknúť. Itara vyhlásil, že by si želal, aby sme mali proti Kýrovi ešte dva Médske múry; jeden na juhu a druhý smerom na Babylon. (Figuli) — Im sa totiž vidí, že za dva a pol, či tri alebo dokonca tri a pol roka bolo možno postaviť, porúcať a znovu zreštaurovať nie jednu jediná, ale aspoň tucet takých Trojíc. (Mladá tvorba)

Rozbor ukazuje na pomerne bohaté využívanie kategórie množného čísla aj pri zemepisných názvoch.¹⁶

B. *Názvy pamätných a významných dní a sviatkov.*

Gramatický význam množného čísla:

Kytica desiatich slobodných 1. májov. (Pravda) — Na rozdiel od azda všetkých iných národov na svete majú Čňania dva Nové roky: oficiálny a tradičný. (Národné noviny) — Starý náš druh skončil svoje rozprávanie o dvoch Veľkých piatkoch. (Život) — Dodnes neviem, na čo budem v budúciach Silvestroch radšej spomínať. (Život) — Posledná časť hovorí o radostných Prvých májoch. (Život)

Na význam podobnosti nemáme doklady.¹⁷

C. *Názvy umeleckých diel, dôležitých písomností (dokumentov), najmä historických, názvy kníh, časopisov, článkov, básní a pod.*

Gramatický význam sa tu vyskytuje podobne ako pri iných vlastných menách.

Dve Anastázie. Známy režisér Anatol Litvak chystá v Londýne film Anastázia; hlavnú úlohu hrá Ingrid Bergmannová. Tenže film a s takým istým názvom nakrúcajú aj v západnom Nemecku. Nemeckú Anastáziu predstavuje Lili Palmer. (Práca) — Dve Matky. (Život; film *Matka* od Pudovkina a rovnomený film Marka Donského) — I keď vítame prvú spoluprácu so západonemeckým filmom, záplava Švejkov je priveľká. (Večerník)

¹⁶ Podobne ako v slovenčine aj v latinčine množné číslo zemepisných názvov označuje druh, napr. *Syrias Britanniasque* = zeme ako Sýria a Británia (Novotný, c. d., 66). Rovnaký stav je aj v češtine, kde možno doložiť príklady na množné číslo vo všetkých významoch: Neudělaly nic, co by se dalo srovnat co do závažnosti a účelnosti se sovětským gambitem v Rakousku, se sovětským smírem s Titem, se sovětským navázáním diplomatických styků s oběma Německy. (Rudé právo) — Další kuriozitou je to, že počet míst ve Spojených státech nesoucích jméno Berlín a Tokio, zůstal i po válce takřka stejný. Je zde 13 Berlínů a 4 Tokia. (Přehled) — V dnešním okrese Karlovy Vary bylo devět Spitzbergů. (Šmilauer) — Z toho máme po revisi dva Šibeniční vrchy, dva Šibeníky. (Šmilauer) — Tak na př. na území dnešního okresu Podbořany bylo šest Galgenbergů. (Šmilauer) — Nejsou totiž jenom Nové Bydžovy. (Literární noviny) — Dvě Anglie. (Něhrů — preklad)

¹⁷ Doklady pre spisovnú češtinu: První máje v boji a ve vítězství dělnické třídy. (Slovanský přehled) — Vedle těchto oficiálních 1. májů jsou 1. máje bojovné. (Slovanský přehled)

Podobne je množné číslo pri metonymii.

Velkej oblube a pozornosti sa tešia naše Jazykové poradne. (Ludový rozhlas; jazykové päťminútovky v relácii Jazyková poradňa) — Mám na stole peknú kôpku **Mladých tvorieb**. (Mladá tvorba) — S menom Karola Zajíčka sa stretávali a stretávajú čitatelia „Hostí do domu“. (Práca) — Akýsi podnikavý občan však zarezal na zemi, za stoličkou predavača celý štós Večerníkov. (Večerník) — Ja by som si tiež rád zviazal Ohníky. (Slovenka) — Predám právnickú knižnicu, včítane viazaných Vestníkov a Zbierok zákonov. (Smena) — Z tohto dôvodu je v Jazykových výchovách pripojené dostatočné množstvo cvičení. (Za socialistickú školu) — Obe „Deviate“ v Bratislave ostanú mi milými a vzácnymi spomienkami. (Bulletin Slovenskej filharmónie; predvedenia Deviatej).

Možno tu uviesť aj doklady na význam podobnosti.

Nechceme počít viac „Svadieb s venom“. (Kultúrny život; film Svadba s venom) — Nemožno preto ospravedlňovať uvádzanie rozličných „Cárevičov“, tobôž „Betín“. (Obrana ľudu) — Lebo obecnstvo, ktoré plní predstavenia Tíav uchem ihly, Gíld, Vrchov hladu a pod., je obecnstvo minulosti. (Pravda) — Vraj, prečo nenapíšu naši spisovatelia Hájníkove ženy. (Kultúrny život) — Za prvej republiky, keď naša žena ešte len snívala o rovnoprávnosti, vydávali pre ňu buržoázne nakladateľstvá rôzne „Hviezdy“, „Listy paní a dívek“ a podobné farebné „tiežpublikácie“. (Slovenka) — Aj hudobní odborníci by sa mali kriticky porozhliadať, či sa na ich úseku nerozmohlo odvetvie, príbuzné Surovým drevám. (Mladá tvorba) — Keď sa díval na stovky „Posledných večerí“ a „Ukrižovaní“, videl vždy pred sebou hody svojich sedliakov. (Timmermans — Májeková)

Aj pri menách jedinečných dopravných prostriedkov a menách niektorých výrobkov, chápaných ako značky, možno doložiť množné číslo v gramatickom význame.

A Škody 706 dnes jazdia takmer po celom svete. (Pravda) — Rýchle Škody 1200 majú so sebou všetko potrebné zariadenie. (Československý šport) — Naše „Zimy“ svištia po asfaltovej ceste. (Svet socializmu) — Na Priehrade mládeže budú rozdávať Tábury, Peroboty, Pobiedy. (Smena) — Na Pionieroch do Moskvy. (Práca)

Je tu aj význam podobnosti.

Tak by sa pomestilo aj desať „Pionierov“. (Adamov — Joviak; = lodí ako Pionier)¹⁸

¹⁸ Blanár, ako sme už uviedli, zaradil názvy patentovaných a sériových vecí jedného druhu (názvy výrobkov, názvy novín, časopisov, literárnych diel) v cit. knižnej práci medzi všeobecné podstatné mená. Odvoláva sa na tvar množného čísla, ktorý tu odráža skutočné pomery: *Kúpil som tri Jazykovedné sborníky, dve Czamblove Rukoväte*. V príkladoch, ktoré Blanár uvádza, ide o metonymické použitie tvarov množného čísla (*Jazykovedné sborníky* = ročníky, exempláre Jazykovedného sborníka; *Rukoväte* = exempláre Czamblovej Rukoväte). Metonymicky sa však tieto vlastné mená používajú už v jednotnom čísle. Podobne sa metonymicky používajú v jednotnom i množnom čísle aj iné vlastné mená, napr. osobné (*čítať Kukučína, kúpiť Picassov*), čo samo osebe ešte nemôže byť dôkazom, že by nešlo o vlastné, ale o všeobecné podstatné mená. V poslednom príspevku Blanár už celkom správne zaraďuje tieto názvy medzi vlastné mená, ktoré sa niektorými znakmi približujú všeobecným podstatným menám. (Hovorí, že názvy

D. Pomenovania jedinečných (najmä) najvyšších úradov, verejných inštitúcií, ústavov, knižníc, múzeí, súdov, divadiel, nemocníc, škôl a pod.

Gramatický význam:

Výmenné zájazdy Národných divadiel. (Národná obroda) — Činnosť a plány Kabinetov pre dejiny vied v Slovenskej akadémii vied. (Bibliografický katalóg ČSR) — Okrem uvedených [inštitúcií] pracoval v Štátnych výskumných ústavoch hospodárskych v Košiciach, v Turčianskom Sv. Martine a v Bratislave. (Prírodovedný sborník).

Význam podobnosti:

Márne sa rozčulujú všelijaké tie „Slobodné Európy“, „Hlasy Ameriky“. (Kultúrny život) — Ktovie, či si nepomyslel, že ostatne ani Bastily nie sú večné. (Život)¹⁹

E. Názvy štátnych, národných, komunálnych, družstevných a i. podnikov a závodov.

Najprv si doložíme gramatický význam množného čísla pri tejto skupine vlastných mien.

Lenže takých Palacov (!) a Grandov bolo a je v každej krajine únavne veľa. (Slovenská reč) — Nie je novinkou, že v Bratislave a v niektorých väčších mestách máme špecializované „Holičstvá“. (Práca) — Pekári odratávajú do košíkov čerstvé rožky a v „Srdiečkach“ dovárajú prvú voňavú kávu. (Život)

Pri názvoch podnikov je bežná metonymia. Názov podniku sa prenáša na podnikovú predajňu. V takomto prípade ide o bežné používanie množného čísla.

Náš turista zašiel do niekoľkých Zdrojov. (Práca) — V našich „Chemodrogách“ dostať kúpiť krémy. (Móda-textil) — Nedávno som bol vo všetkých bratislavských Chronoroch. (Novosti Bratislavy)

Môže ísť aj o iné prípady.

kníh, časopisov pomenúvajú jeden prednet ako taký, ale takýchto predmetov s rovnakým obsahom a vlastnosťami je celá séria.)

Doklady pre spisovnú češtinu: My, mladí slovenští čtenáři, voláme po Marínách, Dětvanech. (Host do domu) — I tady je ovšem velmi mnoho nábytku a harampádí, Velehradů, Lourd a Czenstochových. (Glazarová) — Osvobození ženy je také jedním z velkých témat současné arabsky psané literatury — od děl vynikajících až po velmi rozšířené romány a povídky se styly někdejších „Hvězd“ a „Pražanek“. (Literární noviny) — Psal jsem po tři roky v Literárních novinách Zápisník. (Literární noviny) — Na naše Petrofy hrálo deset zahraničních klavíristů. (Večerní Praha) — Belgičané obdivují naše Tatry III. (Večerní Praha)

¹⁹ Podobný stav je v spisovnej češtine: Hudba a báseň mají v Divadlech hudby mocný a zajímavý nový prostředek pro svou širokou popularisaci. (Literární noviny) — Denně nás o tom ujišťovali tlapače a letáky „Svobodné Evropy“, „Hlasů USA“ — a jiných pahlasů. (Rudé právo) — Tyto seriály, vysílané v provedení všech těch Ostravanek, Švitorek, hudeb různých průmyslů a závodních klubů, jimiž se to dnes v rozhlase díky oné hudební inflaci jen hemží, pohlcuje to dobré, co rozhlas na tomto poli koná hudbou populární, stále se zvyšující hudební úroveň pořadů na přání a pod. (Literární noviny)

Snažíme sa získať všetky nevyužívané zásoby papiera, ktoré na Slovensku máme, len aby sme uspokojili neočakávaný dopyt po Športkách. Hociktorá z bratislavských tlačiarň je ochotná natlačiť potrebné množstvo Športiek. (Práca; = tikety Športky)²⁰

F. Názvy spolkov, združení, spoločností, sväzov, politických strán, športových organizácií a pod.

Gramatický význam:

V zápase dvoch Slávií zvíťazila skúsenosť. (Práca) — Slovan a Červená hviezda proti Baníkom. (Večerník) — Derby Červených hviezd. (Štart) — Dve Iskry proti sebe. (Večerník) — Z výročných schôdzí dvoch Lokomotív. (Československý šport)

Význam podobnosti:

Aspoň desať „Naprejav“ na Slovensku, nuž by mládež naša náležite okriala. (Slovenská Bratislava)²¹

G. Názvy akcií, sjazdov, súťaží, cien, radov.

Gramatický význam:

A čo povedať o kijevskom dirigentovi, národnom umelcovi SSSR Nathanovi Rachlinovi, známom už z minulých Pražských jarí? (Život) — Potom už boli ceny na každom festivale skoro prirodzené: tri Strieborné levy v Benátkach v rokoch 1952, 1953 a 1954. (Film a divadlo) — Americká filmová akadémia podivuhodnou zhodou okolností pri udeľovaní každoročných „Oskarov“ nikdy ešte nevyznamenala Grétu Garbo. (Lud)

Význam podobnosti nemáme doložený, je tu však rovnako možný.²²

Zhrnieme výsledky.

Pri jednotlivých vlastných menách používa sa množné číslo predovšetkým vo vlastnom gramatickom význame. V početných prípadoch sa používa množné číslo pri metonymickom používaní vlastného mena (*vlastní Tiziana* —

²⁰ V. Blanár názvy ako *Technokov*, *Chemodroga*, *Masna* (?), *Aso* výslovne hodnotí ako vlastné mená (*Príspevok*, 19). Celkom správne pripomína V. Šmilauer (*Stovka zprav*, Časopis pro moderní filologii XXXIV, 1951, 186), že aj tu máme metonymické používanie: *V Bratislavě je tolik a tolik Chemodrog, v naši ulici jsou dva Prameny*. Ak by sme postupovali analogicky podľa hodnotenia prípadov typu *Kúpil som tri Jazykovedné sborníky*, museli by sme aj názvy *Technokov*, *Chemodroga*, *Mäsna* atď. pokladať za všeobecné podstatné mená.

V spisovnej češtine: S hrůzou pomýšlí na to, kolik plánovacího úsilí, porad, schůzí a diskusí, kolik stěhování Pramenů, Knih a Masen Praha ještě přežije. (Literární noviny) — Připočteme-li k ní počet knih, které se za rok prodají v Knize n. p. a v Jednotách, dostává se nám určité číselné představy o tom, jak se u nás čte. (Kultura) — V porovnání s Prahou se Gum hejno Bílých labutí. (Svět sovětu)

²¹ V spisovnej češtine: Delegace čs. Národní fronty jednala o spolupráci Národních front ČSR, Polska a NDR. (Rudé právo) — Jak oznamuje bulharský tisk, v Sofii jsou již také delegace Národních a Vlasteneckých front Maďarska, NDR, Polska a Albánské demokratické fronty. (Obrana lidu)

²² V spisovnej češtine: Před Filmovými festivaly pracujících. (Rudé právo) — Ne vždy se podařilo zahájit přípravy „Pražských jarí“ včas. (Literární noviny) — Pulitzerovy ceny vyhlásil právě Grayson Kira, prezident Columbijské university. (Literární noviny)

vlastní sedem Tizianov). Svojrázne je používanie množného čísla na vyjadrenie stavov (*Nora — dve Nory*). Okrem toho sa početne využíva množné číslo vo význame podobnosti. Množné číslo vo význame podobnosti existuje nielen pri menách osôb, ale aj pri iných vlastných menách.²³

Žiada sa tiež zhodnotiť používanie množného čísla pri vlastných menách z hľadiska štylistického. Všeobecne možno povedať, že sa množné číslo pri vlastných menách používa zväčša v hovorovom štýle. Často sa s ním stretávame v novinách, najmä v článkoch, ktoré sa usilujú o „priblíženie sa“ k čitateľovi svojím celkovým hovorovým tónom. Tento ráz je evidentný najmä pri metonymickom používaní, kde ide o hovorovosť nielen v množnom, ale aj v jednotnom čísle (napr. *pred Ženevou — medzi dvoma Ženevami*). Význam slova sa v takomto prípade dá zistiť neraz iba zo širšej súvislosti. Odborná literatúra a akékoľvek iné využívanie jazyka, ktoré sa vyhýba nádychu hovorovosti, má tu adekvátnejšie, jednoznačnejšie prostriedky na vyjadrenie príslušného významu, napr. *medzi dvoma Ženevami = medzi dvoma ženevskými konferenciami*, *Mám na stole peknú kópku Mladých tvorieb = Mám na stole peknú kópku čísel Mladej tvorby, ročníkov Mladej tvorby, čísel časopisu Mladá tvorba, ročníkov časopisu Mladá tvorba* a pod. Vo význame podobnosti má množné číslo charakter rečníckeho prostriedku. Preto sa s používaním množného čísla v tomto význame stretávame v rečníckej próze. Zvlášť hojne sa využíva v politickej karikatúre na zosmiešnenie prívržencov a stúpencov protivníka (napr. *Adlerovia = ľudia ako Adler*). Rovnako sa hojne využíva vo význame podobnosti v novinách a v inej periodickej tlači.

Ладислав Двонч

КАТЕГОРИЯ МНОЖЕСТВЕННОГО ЧИСЛА У ИМЕН СОБСТВЕННЫХ В СЛОВАЦКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

Автор исследует употребление множественного числа у всех имен собственных в словацком литературном языке. Автором установлено, что у отдельных имен собственных множественное число употребляется прежде всего в собственном грамматическом значении. В многих случаях множественное число употребляется при метонимическом употреблении имени собственного (напр. *vlastní Tiziana -- vlastní sedem Tizianov*). Своеобразно множественное число употребляется для выражения состояния (напр. *dve Nory*). Кроме того множественное число нередко употребляется в значении сходства (не только у имен личных, но и у остальных имен собственных). Множественное число у имен собственных в большинстве случаев употребляется в разговорном стиле.

²³ František Trávníček на cit. mieste (pozri pozn. 12) hovorí len o menách osôb, hoci začiatok citovanej vety („množné číslo vlastných mien, hlavne priezvisk“) by ukazoval na širšie založenie, než obmedzenie sa na mená osôb. Aj v príkladoch Trávníček spomína iba mená osôb.

KATARÍNA HABOVŠTIAKOVÁ

BERNOLÁKOVA SPISOVNÁ SLOVENČINA V PRAXI

(Rozbor Bernolákovej kázne)

Jazyku príslušníkov Bernolákovej školy venovali príležitostne pozornosť už viacerí bádatelia. Skúmal sa predovšetkým jazyk Jura Fándlyho ako hlavného predstaviteľa bernolákovskej literatúry.¹ Doposiaľ si však nikto nepovšimol, nakoľko sám Bernolák vo svojej spisovateľskej praxi uplatňoval svoje kodifikátorské princípy.

Bolo to azda aj preto, že Bernolák sa do dejín slovenského národa zapísal predovšetkým ako uzákoňovateľ spisovnej slovenčiny, a nie ako spisovateľ. Okrem jazykovedných prác písaných po latinsky zachovalo sa nám však po Bernolákovi aj niekoľko prejavov v slovenskom jazyku. Sú to predovšetkým jeho kázne² a kriticko-polemické ohlasy na Bajzovu literárnu činnosť.³

Pri skúmaní otázok Bernolákovej spisovnej slovenčiny pokladáme za potrebné poukázať i na to, nakoľko sám Bernolák v praxi rešpektoval svoju kodifikáciu. Z Bernolákových nejazykovedných prác sme si vybrali jednu

¹ Jazyku diel J. Fándlyho venovali najviac pozornosti I. Kotvan v štúdiu *Juraj Fándly a slovenský jazyk*, LS I/II, 1939/1940, 286—291 a L. Svrčková, *Juraj Fándly a bernolákovská jazyková norma*, JS IV, 1950, 193—208.

² O Wážnosti a Uctivosti Stawu kňazského *Príhodná Kázeň*, ktoru pri Obete Mši Swatég od Dwogetihodného P. Gozefa Kunsta w Kostole hornoořešanském dnia 11ho Ríčna R. 1795 poprwe wibawowanég predpowedel Mnohowelebni Pán Anton Bernolák, pri Trnawském Arcibiskupa Ostrihomského Námestníckém Úrade Kancelár.

Na Smrt Mnohowelebného Pána Sztoczko Gurka, w Ostrihomsském Arcibiskupstwi, Nitránskéj Stolici, Nowozámském Dekanském Wideku Šuránského Farára, Dňa 26. Listopadu Roku 1797 w Pánu usnulého *Pohrebna Kázeň*, ktoru tehož Mesáca dnia 28ho w Kostele Šuránském ustne predpowedel Dwogetihodni Pán Bernolák Szlaniczky Antoň, Nowozámski Farár, Dekan, Mestski Školni Ríditel, a Swatoswatého Umoňá bozkého Učitel. W Trnawe witačená u Jelínek Wáclawa 1803.

³ Toto Maličké Pismo má sa Pánowi Anti-Fándlymu do Gehu vlastních Ruk odewzdat. W Hále [Halenárskej ulici v Trnave] 1790.

Ňečo o *Epigrammatéch*, anebožto *Málorádkoch* Gozefa Iğnáca Bagzi, Dolňodubowského Pána Farára opráwdiwín Slowákom k Uważowániu predložené. W Žiliúe, Roku 1794. Witačil Štefan Prisoľ.

Ešče Ňečo o Epigrammatéch, anebožto *Málorádkoch* M. W. P. Gozefa Bagza nowotného slowenského Epi Grammatistu. Čo mu odpísal z druhého Sweta Mařeg Lisek. Widané w Poli eliziském teho Roku [1794].

jeho kázeň, a to preto, že pri kázni ide o jazykový prejav, v ktorom Bernolák ako kňaz mal najčastejšie možnosť prakticky uplatňovať zásady svojej kodifikácie spisovnej slovenčiny. Z Bernolákových kázní sme si vybrali jeho prvú kázeň,⁴ ktorá sa nám zdala zaujímavou i preto, že vyšla v dvoch vydaniach. Prvý raz (roku 1795) v zbierke kázní Bernolákovho súčasníka J. Fándlyho,⁵ po druhý raz takmer o 40 rokov neskôr (roku 1834) v zbierke M. Rešetku.⁶ Nazdávali sme sa totiž, že môžu byť isté rozdiely medzi oboma vydaniami, že Rešetka azda jazykovo upravoval vydávané kázne (teda aj Bernolákovu kázeň). No hneď v úvode prvého zväzku Rešetkových kázní sa uvádza, že vydavateľ ponechával pôvodný pravopis i jazyk kazateľov a neupravoval kázne ani štylisticky, ani pravopisne.⁷ Lenže i napriek tomuto vyhláseniu M. Rešetku sú v druhom vydaní Bernolákovkej kázne menšie odchýlky v porovnaní s prvým vydaním. Sú to však zväčša len tlačové chyby, ako na to ďalej poukážeme.

Jazykový rozbor Bernolákovkej kázne zdá sa nám zaujímavým preto, že pri kázni možno sledovať nielen to, nakoľko sa Bernolák v praxi pridrižoval svojich kodifikátorských princípov, ale aj to, nakoľko bol Bernolák na jednej strane pod vplyvom staršej náboženskej literatúry, ktorú pravdepodobne používal pre prípravu kázní, a na druhej strane zasa pod tlakom západoslovenského nárečového systému, keďže pôsobil na západoslovenskom nárečovom území.

Pri jazykovednom štúdiu Bernolákovkej kázne sme sa presvedčili, že Bernolák pomerne dobre uplatňoval svoje kodifikátorské zásady v praxi.

V otázke pravopisu obe vydania Bernolákovkej kázne rešpektujú Bernolákové pravopisné zásady vyslovené v Dizertácii⁸ a v Ortografii.⁹ Napr. Bernolák

⁴ O Wáznosti a Uctiwosti Stawu kňazkcho *Príhodná Kázeň* . . . pozri pozn. 2.

⁵ *Príhodné a Swátečné Kázne*, od mnohowelebného Pána Fándli Gura, naháčského Farára zložené ai kázané. Druhí Zwazek. W Trnawe, u Wáclawa Geřinka, Roku 1796., str. 529—546.

⁶ *Kázne Príhodné* od rozličních ěkdi Kazatelow w Caziku slowenském powedané, a na Swetlo widané. Zwazek druhí. Witlačené u Geřinek Gána Krst. W Trnawe Roku 1834., str. 181—194.

⁷ Porov. na str. V—VI: Tak ale Kázne títo poznowu sú witačené, gako ěkdi od wlastních Spisowatelow na Swetlo widané boli. Añi Dobromluwnosti, añi Dobropisebnosti Chibi, ñeñi sú tu zmeñené: poñewáč Zbérka táto gakožto za negaké Diplomatarium, to gest Mocno-Listárstwí — kde bez Umenšeñá Hodnowernosti takích Pisem, ñišt premeñit sa nemóže — držaná bit má.

⁸ *Dissertatio philologico-critica de litteris Slavorum*, Posonii 1787. najmä v hlave I § VII., X., XI., v hlave II § III. — Ďalej sa doklady z Dizertácie uvádzajú pod skratkou D.

⁹ *Linguae Slavonicae per regnum Hungariae Usitatae compendiosa simul, et facilis Orthographia* a subreptitiis naewis rite repurgata et ad Systema Scholarum Nationalium in Ditionibus Caesareo-Regiis introductum plene accommodata. Posonii 1787. najmä § I—III. — Ďalej sa doklady z Ortografie uvádzajú pod skratkou O.

dôsledne píše *i* namiesto *y*, označuje mäkkosť spoluhlásky aj v slabikách *de, te, ňe, le, di, ti, ňi, li*. rešpektuje znelostnú asimiláciu pri predložkách, predponách a čiastočne i na morfematických švíkoch.

Pri označovaní mäkkosti v spomenutých slabikách všimli sme si však aj niektoré drobné rozdiely medzi prvým a druhým vydaním kázne. V druhom (Rešetkovom) vydaní kázne sme nenašli ani raz mäkčeň nad veľkým *L* a *Ň*, hoci v prvom vydaní mäkčeň nad týmito písmenami Bernolák dôsledne písal. Dá sa to vysvetliť najskôr asi tým, že trnavská Jelinkova tlačiareň pravdepodobne zápasila s nedostatkom typov pre veľké *L, Ň*.¹⁰ Ináč Rešetkovo vydanie úplne verne zachováva pôvodné Fándlyho vydanie Bernolákovej kázne. Odchýlky sme našli iba pri slovách s veľkým *Ň* a *L*. Napríklad: *Ňewera* 529 — *Newera* 183, *Ňepokoga* 530 — *Nepokoga* 184, *Ňespokognosti* 530 — *Nespokognosti* 184; *Lud* 532, 534, 538 — *Lud* 185, 186, 189, *Ludu* 533, 534 — *Ludu* 185, 186. O tom, že v Rešetkovom vydaní ide len o typografický nedostatok, svedčí začiatok vety: *Ne gim, ňe Andelom* 540.

Nad veľkými písmenami *T* a *D* sa aj v druhom vydaní označuje mäkkosť mäkčeňom, napr. *Ťelo* 544/193 (2-krát), *Ťivit sa* 532/183, *Ťetátom* 542/191.¹¹

V súvislosti s používaním *d, t, ň, l* sme si povšimli ešte niektoré iné jednotlivosti.

Miesto písmena *d* používa *d* vo výraze *medzi Ludmi* 539, *medzi Ludmi* 190. V Gramatike¹² (str. 35) má Bernolák inštr. sg. z *Ludmi*. Podobne *d*, nie *d*, píše Bernolák v kázni v slove *Dňi* 545/193, hoci v Gramatike má pravidelne *dň-*, napr. *Ďeň po Dňi, Dňi* G 171, *raz do Dňa* G 170, *Dňow* G 292, *dňes, dňeska, dodňes, dodňeska, podnes, podňeska* G 157, ale *dňeska* G 205, podobne aj v Etymológii je *Dňi* 127. V Slovári¹³ uvádza Bernolák k slovu *Ďeň* nepriame pády *Dňa, Dňi, Dňe* atď. (364), podobne píše aj *dňes* S 392, ale v odvodeninách je zase *Dňeňi, dňit sa, Dňiwáňi, dňiwal sa* S 392.

Podľa výslovnosti píše Bernolák i prídavné mená a príslovky s príponou *-tedelni, -tedelne*, napr. *ňespočtowatedelni* 540/190, *ňeprirownáwatedelna* 539/190, *ňepochopitedelnu moc* 539/190, *w ňewislowitedelnég* 540/190, *z ňewislowitedelním* 541/191, *zretedelne* 532/184. Tak isto sa píše prípona *-tedelni* aj v Bernolákových

¹⁰ Porov. K. Habovštiaková, *Niekoľko poznámok o Bernolákovej spisovnej slovenčine*, JČ IX, 1958, 81—82.

¹¹ Tu i ďalej pri citovaní dokladov z Bernolákovej kázne sa uvádza najprv strana z prvého (Fándlyho) vydania (str. 529—546), potom za lomnou čiarou strana druhého vydania (str. 181—194).

¹² *Grammatica Slavica* Auctore Antonio Bernolák Ad Systema Scholarum Nationalium in Ditionibus Caesareo-Regiis introductum accommodata, Posonii 1790. — Doklady z Gramatiky sa uvádzajú pod skratkou G.

¹³ *Slovár Slowenski Česko-Latinsko-Nemecko-Uherski* I—IV, Budae 1825—1827. — Doklady zo Slovára sa uvádzajú pod skratkou S.

jazykovedných prácach, napr. *smrteľní* O 5, S 3037, *smrteľní* (pl.) G 263, *pitteľní*, *pohnuteľní*, *premožiteľní* E 57.

Podobne píše Bernolák aj príponu *-tel*, napr. *Spasiteľ* 539/189, *Spasiteľa* 538/189, *Zakladateľa* 532/185, *skrz Kazateľa* 535/187. V písaní prípony *-tel* nie je Bernolák vo svojej Gramatike dôsledný. Nachodíme tu napríklad *Práteľ* G 30, 33, 174, 206, 252, *Priteľ* G 30, *Nepráteľ* G 33, ale *Neprátele*, *Nepráteľa* G 35, v Etymológii len *Práteľ* 54, 138. Vcelku sa však v Bernolákových jazykovedných prácach javí tendencia nemäkčiť spoluhlásku *t* v prípone *-tel*, napr. *Kazateľ* G 24, 35, 252, 260, 42, S 918, *Kazateľé*, *Kazateľi* G 35, *Kňichtlačiteľ* E 65, 84 a pod. Uvedené slová s príponami *-teľní*, *-teľné*, *-tel* sú napospol kultúrne slová prevzaté z češtiny, ktoré sa pravdepodobne tvrdo vyslovovali i v trnavskom kultúrnom prostredí.

Slová na *-ost* sú v kázni pravidelne zakončené na *-f*, napr. *Hodnosť* 538/189, 545/194, *Uctívosť a Wážnosť* 538/188, *Dokonalosť*, *Otíhodnosť*, *Wiwíšenosť* 538/189, ale *Starosť* 545/194. V takýchto slovách býva v Bernolákových jazykovedných prácach popri *-t* dakedy i *-f*, napr. *Kosť* G 24, 275, E 88, 94, 134, ale *Kosť* E 88, *Host* G 190, 250, *na Hostoch* G 306, ale *za Hostow* G 190.

Pri podstatných menách na *-ec* sa píše v kázni *Otec* 541/191, 545/193, ale *Arciotec* 545/194. Bernolákov neistý postoj k týmto menám sa prejavil aj v jeho gramatických prácach, v ktorých býva v staršom období spravidla *-f*, v Slovári zasa už len *-t*, napr. *Otec* G 33, 167, 184, 300, O 17, E 53, 138, 140, ale *Otec* G 183, S 1981, *Mlatec* S 1409.

K otázke rozsahu mäkkého *ň*¹⁴ treba pripomenúť, že Bernolák v kázni používa *ň* aj pri niektorých adjektívach s príponou *-ňi* ako napr. *pri posledňég Wečeri* 540/190, *s Príležitosti dňešňég Sláwnosti* 531/184, *Swátosti oltárňég* 545/194, čo je v zhode i s pravopisom v jeho jazykovedných prácach (porov. *Swátosť Oltárňa* E 108, *Posledňé Pomazáňi* E 108).

Na rozdiel od Gramatiky (str. 22) a Slovára (str. 16) je však v Bernolákovvej kázni *n* (nie *ň*) v slove *Anton* 543/192. Mäkké *ň* v mene *Antoň* poznal Bernolák zo svojho rodného nárečia. V kázni použil znenie s tvrdým *n* pravdepodobne kvôli západoslovenským poslucháčom kázne.

Aj v písaní *l/l* prihliada Bernolák na svoje kodifikátorské zásady. Nielenže správne rozlišuje *l/l* v etymologicky náležitých pozíciách (porov. napr. *weliké neshichané Rozbroge* 530/183), ale mäkkí *l* aj v slovách českého alebo cudzieho pôvodu (napr. *teskľiwí* 530/183, *nagwstleklešeg* 530/183, *Pokoleňi lewické* 535/185) tak, ako to robí aj vo svojich jazykovedných prácach (napr. *žatilegskí* G 266, *Lilium* G 26, *Kalich* G 22, 33). Na druhej strane zasa v zhode s Gramatikou a ostatnými jazykovednými prácami píše *l* (nie *l*) v slovách *Král* 534/186.

¹⁴ K otázke rozsahu *ň* a ďalej i *l* v Bernolákovvej spisovnej slovenčine pozri K. Habovštiaková, c. d., 79–86. Tam aj ďalšia literatúra.

Královi 535/187, *wčil* 530/183 (2-krát), *zlachčil* 531/184 (porov. *Král* G 168, 277, O 4, *wčil* G 280, *polahki*, *polakučki*, *zlahka*, *zlahučka* G 161, *lahké* G 296, *lahko* G 311).

V Bernolákovej kázni však možno nájsť aj niekoľko odchýlok od jeho vlastnej kodifikácie. Tak v imperatívne sloviess je v kázni *l*, napr. *uđel* 545/194, *chwalte* 546/194, ale v Gramatike *chwal*, *pal* G 274. Adjektívum *polný* sa v kázni píše s *l*: *s polnými Práci*, ale podobný typ príd. mien sa píše v Etymológii s *l*: *obilná* E 160, *zeľní* E 37.

Odchýlky od Bernolákovej kodifikácie sme si všimli v kázni aj v minulom čase sloviess v prípone *-li/-li*, napr. *Nábožné Weci níkdi neboli (!) učínené tažké, níkdi na tak wisoki stupeň neboli wiložené* 529/183, *i braňili (!) to Královi a rekli* 535/187. V Gramatike (str. 277—278) Bernolák totiž žiada rozlišovať tieto prípony podľa životnosti a neživotnosti, tak ako to poznal zo svojho rodného nárečia. Fándlymu bolo takéto rozlišovanie cudzie, a preto pri korektúrach mohli ujsť jeho pozornosti spomenuté nedôslednosti.

Ešte viac odchýlok možno nájsť v druhom vydaní Bernolákovej kázne, kde sú aj také chyby, ktoré v prvom vydaní neboli, napr. *s Príležitosti* 184 — *s Príležitosti* 530, *Pokoleňi lewické — Pokoleňi lewické* 533, *nasledowat* 186 — *nasledowat* 534, *rozdelugem* 184 — *rozdelugem* 531, ale *rozdeluge* 537/188.

Bernolák vo svojej teoretickej práci o pravopise spisovnej slovenčiny pokladá za najdôležitejšie, „aby pravidlá písania a tlače boli brané z výslovnosti [panónskych Slovanov]“. ¹⁵ Tejto zásady sa Bernolák pridrižiava aj v kázni, kde píše podľa výslovnosti tak predložky *s*, *z* (napr. *s polnými Práci* 533/185, *s ním* 535/187, ale *z Mocú bozskú* 543/192, *ze swatím Pawlom* 531/184, *z Obetami* 534/186, ale *s něho* 533/185, *s Chrámu wiwržení* 535/187), ako aj predpony *s-*, *z-* (napr. *schádzá* 538/189, ale *zlahčil* 531/184). Pod vplyvom znelostnej asimilácie vo výslovnosti pozmeňuje sa v pravopise predpona *wz-* pred neznelou spoluhláskou. Tak máme v kázni napr. *Wstah* 530/184, *wstáhňi* 545/194. Tak isto sa píše predložky *s*, *z*, predpony *s-*, *z-*, *wz-*, *wes-* i v Slovári (2857, 4046, 4067—4068).

Podľa živej výslovnosti píše sa *s* neznelým koncovým *-š* tak v kázni ako aj v jazykovedných prácach častica *uš* 538/189, 542/192 (2-krát), G 157, 293, 307, E 95 a *těš* 540/190, G 165. Podobne podľa výslovnosti sa píše *powecte* 542/192 (2-krát; porov. *zec* G 96), ale v kázni sa zasa píše *swedčí* 533/186, kým v Gramatike je *swěčil* 151.

Podľa výslovnosti Bernolák často zjednodušoval spoluhláskové skupiny i v pravopise. V kázni píše napr. *Zgewěňi bozské* 530/134. *Tagenstwí bozských*

¹⁵ Citované z knihy J. Stanislava, *K jazykovednému dielu Antona Bernoláka*, Bratislava 1941, 47.

532/184, *obzláštně* 530/184, 533/185, *do obzlášneho domu* 535/187, *Pokoleňi lewické* 533, *Pokolení lewické* 185.

Bernolák rešpektoval v kázni aj iné pravopisné zvyklosti, ktoré kodifikoval v jazykovedných prácach. Napríklad tak isto ako v Gramatike a v iných jazykovedných prácach píše podstatné mená dôsledne s veľkým začiatočným písmenom, kým prívlastňovacie prídavné mená odvodené od vlastných mien píše s malým písmenom. napr. *Stádo kristowé* 530/184, *Služebňikow kristowich* 531/184 (porov. v Gramatike napr. *Wsi, Wši, Obec 39, ale martinow, pawlow, petrow* 51).

Z otázok bernolákovského hláskoslovía sme sa už v súvislosti s pravopisom podrobnejšie dotkli otázky mäkkosti spoluhlások *d, t, ň, l*, ktoré Bernolák používal takmer v tom rozsahu, ako ich majú stredoslovenské nárečia.

Z iných charakteristických stredoslovenských prvkov vyskytuje sa v Bernolákovej spisovnej slovenčine ešte hláska *dz*. Bernolák vo svojej Gramatike (str. 269) osobitne prízvukuje, že *dz* treba písať miesto *z* v slovách ako *medzi, medzitím, cudzí, Uridzení*. Dôsledne píše *dz* i v kázni i v jazykovedných prácach, napr. *medzi* 539/190, G 151, 154, 186, 256, 269, *schádzá* 538/189, *uwádzá* 538/189, *zhladzugiće* 534/186, *nadchádzat* E 71, *nadchádzá* G 220 ap.

V otázke slabičného *l* Bernolák v kázni nerešpektoval stredoslovenský stav. Namiesto slabičného *l* býva v kázni skupina *lu*, napr. *Dlužníci* 541/191, *Slunce, Slunca* 539/190, kým v Bernolákových jazykovedných prácach píše sa aj slabičné *l*, napr. *Slunce* G 43, E 120, ale aj *Slunce* G 253, 257, 307, vždy však *Dluk* G 22, *Dluhi* G 288, D 47, *zadlužení* E 100.

Hoci má Bernolák vo svojich jazykovedných prácach nielen spoluhláskovú skupinu *šč*, ale aj stredoslovenskú skupinu *št* (napr. *Oštep, Oštepišto* E 29, *Štica* E 136, *Bogišto, Hlňišto* atď. E 29), v kázni nachodíme len *šč*, napr. *Ňeopušćag* 536/187, *ešće* 536/188, 541/190, *Šćastí* 540/189 (2-krát), *ščastliwi* 543/192 (2-krát). Typograficky nie je dost zreteľný doklad *Šćekáňi* 531, ktorý by sa mohol čítať azda aj ako *Štekáňi*, najmä keď v druhom vydaní kázne je zreteľne *Štekáňi* 184. V niektorých slovách Bernolák i v jazykovedných prácach dôsledne písal len *šč*, napr. *píšćat* E 40, *wipušćat* G 311, *wipušćá* O 26, *Šćastí* D 59, *Šćestí* D 59, G 287, 302 (2-krát), 306.

Kým konsonantický systém Bernolákovej spisovnej slovenčiny má i viaceré znaky, ktoré sú typické pre stredoslovenské, resp. i východoslovenské nárečia (napr. mäkké *d, t, ň, l*), vokalizmus bernoláčtiny je v podstate zhodný s vokalicným systémom západoslovenských nárečí, pretože Bernolák typické znaky stredoslovenského vokalizmu (*ä*, dvojhlásky) nepojal do systému spisovného jazyka.¹⁶

Na mieste stredoslovenského *ä* má Bernolák v kázni najčastejšie hlásku *e*

¹⁶ Porov. J. Mihál, *Bernolákov Slovár*, SMS XIX, 1941, 386--387.

alebo zriedkavejšie aj *a*, napr. *nagwetši* 540/190, 543/192, *wetšcho* 540/190, *Wezeň, Wezňa* 542/192, *Swatá Katerína* 543/192. *Howada* 538/189. V Bernolákových jazykovedných prácach je však takmer dôsledne *a*, napr. *swatí* E 98, *watši* G 178, *wetši, watši* G 55, *Howado* E 49, *dwacat Howad* G 179, *makkí* E 63, *Past* E 135, ale *nagme* G 160.

Z typických stredoslovenských hláskoslovných znakov neuvádza Bernolák do systému svojho spisovného jazyka dvojhlásky.¹⁷ Ani v skúmanej kázni nemá Bernolák dvojhlásky, ale iba príslušné dlhé (zriedka i krátke) samohlásky, napr. *od Powstáňa* 530/183, *žadá* 535/187. *Wiri Člankom* 530/183, *k még Čestí Ziskáňu* 531/184, *spósobugú* 540/190, *k Wóňi* 534/186, *móžeš* 544/193. V Bernolákových jazykovedných prácach však možno nájsť i slová s dvojhláskou *ie* (graficky *ge*), no zväčša iba ako varianty, napr. *Bgelica* (*Belica, Bilica*) E 156, *Díta, Dgeťa* E 20, 133, *Ďeti, Dgetki, Dítki* E 140. Príklady na dvojhlásky *ia, iu* sme v Bernolákových prácach nenašli. Namiesto dvojhlásky *uo* žiada Bernolák písať *ó*, prípadne píše aj *o* (D 60).

V kázni si hodno povšimnúť aj niektoré otázky skloňovania. Pri podstatných menách mužského rodu je v kázni inštr. sg. zakončený na *-om*, napr. *nad wiwolením Izraelom* 530/184, *nad Ohňom* 539/189, *medzi Bohom* 543/192, teda tak, ako je to v Ortografii, napr. *s Kupcom, Pláščom, z Bratom, Olegom, z Octom, s Pánom* (str. 10—12) a v Gramatike: *Sluhom, Sudcom, Pánom, Dubom, Děšdom, Dobítkom* 27. V kázni sa teda Bernolák ešte pridržiaval svojej kodifikácie, ale neskôr nahradil koncovku *-om* koncovkou *-em*.¹⁸

Oproti dnešnému nom. pl. *krestania* má Bernolák v kázni tvar *Krestani* 541/191, teda tak ako v Gramatike (35). Podobne v zhode s Gramatikou používa Bernolák v kázni aj plurálový tvar *Kňazi* 541/191, *Rodiči* 543/192. Koncovka *-i* je v kázni aj v slove *Ludí* 542, *Ludí* 192 (2-krát), hoci v Gramatike Bernolák uvádza tvary *Ludá (Ludé)*, kým tvar *Ludí* nemá.

V gen. a v ak. pl. životných podstatných mien používa Bernolák v kázni pravidelne koncovku *-ow*, napr. *Národow* 532/185, *Kňazow* 539/190, *Kreslanow* 540/190. Takýto stav je aj v Gramatike (str. 27).

Hoci Bernolák v Gramatike (str. 38) osobitne zdôrazňuje, že podstatné mená ako *Opica, Košela, Swiňa, Duša* sa skloňujú podľa vzoru *Owca* (gen. *Owce*), predsa i v jeho kázni na str. 536/187 (2-krát) nachodíme gen. sg. *Duši*.

¹⁷ Bernolák odmieta diftongy z estetických dôvodov: „... ne hac ratione tota haec elegans lingua, aut turpiter deformetur, aut cultioribus deridenda proponetur“. (D 64)

¹⁸ V polemickom spise *Ňečo o Epigrammatéch* ... (1794) je ešte v inštr. sg. pádová koncovka *-om*, napr. *Súdcom ňebud vlastním* 35, *gedním Umislom, a gedním Srdcom* 8, ale v *Pohrebnej Kázni* (1803) máme už len koncovku *-em*, napr. *Farárem, Kaplanem* bol 8, *pred Oltárem* 9, *s Pokrmem* 11, *Spôsobem* 15, *Duchem* 17, *Slovem* 13, 17, *Ménom* 17. Pádová koncovka *-em* sa používa aj v Slovári, napr. *s Pánem* 2017, *Koňíkem* 1015.

Podľa vzoru *Osoba* tvorí Bernolák i akuzatív pl. *Duši* 539/189, ale už na str. 540/190 a 542/192 má náležitý tvar nom. pl. *Duše*.

V Gramatike uvádza Bernolák v inštr. sg. fem. aj druhotvar s príponou *-ow*: *Owcú (ow)* 37. V kázni sme našli len západoslovenské znenie typu z *Mocú bozskú* 543/192, s *prestrašnú wogenskú silú* 537/187.

V inštr. pl. používa Bernolák koncovku *-mi* nielen pri maskulínach, ale zväčša aj pri feminínach a neutrách, napr. *Prednostmi* 533/185, *Slowmi* 544/193 (2-krát), čo je v zhode s jeho Gramatikou (porov. *Čnostmi* 37, *Srdcmi* 42).. V kázni sa však vyskytujú aj tvary s koncovkou *-i*, ktorú Bernolák vo svojej Gramatike vôbec neuvádza. Pri maskulínach je táto koncovka z historického hľadiska odôvodnená, napr. *ñelen Slowmi*, ale i *Skutki* 544/193. Bernolák ju však analogicky podľa maskulín viac ráz použil i pri feminínach, napr. s *polnými Práci* 533/185, *Maria*, s *tak mnohými Prednostmi*, *Krási od Boha zaopatrená* 539/190.

Alternáciu spoluhlások v dat. a lok. sg. fem. zachováva Bernolák tak v kázni (napr. w *Ruce* 535/187, w *Stránce* 532/185 [2-krát]), ako aj v Gramatike (napr. *Brade*, *Píle*, *Lásce* 40).

K podstatným menám stredného rodu treba poznamenať, že v nom.-ak. pl. má Bernolák v kázni krátku koncovku, napr. *Pravidla* 530/184, *Howada* 538/189, rovnako ako v Gramatike (porov. *Kurata*, *Srdca* 42).

Je zaujímavé, že Bernolák v kázni používa pri podstatných menách vzoru *Stawañi (ña)* G 41 vždy len tie tvary, ktoré sú v Gramatike v zátvorkách a ktoré možno hodnotiť ako „slovenskejšie“ v porovnaní s tvarmi na *-i*. V kázni sme našli iba tvary od geg *Powstáña* 530/183, podľa *Wisloweña* 539/190, dat. sg. k *Žiwobitú a Spaseñú Bližních* 539/189 (tu má Bernolák *-ú*, kým v Gramatike 41 *Stawañi [ñu]*).

Pri skloňovaní prídavných mien hodno sa pozastaviť pri lok. sg. na *-ém*, napr. o *Stawe kňazském* 532/189. Lok. sg. na *-ém* má totiž Bernolák v Gramatike iba ako druhotvar v zátvorkách. Na prvom mieste uvádza znenie s koncovkou *-om*: na *peknom*, na *pánowom*, na *pañinom* G 49—51, ba i v pravidlách o skloňovaní (*Regulae de Casibus*) hodnotí koncovku *-ém* ako menej vhodnú pre spisovnú slovenčinu.¹⁹

V zhode so stavom v Bernolákovej Gramatike (vzor *pekní* G 49) mäkkí sa i v kázni spoluhláska *n*- pred koncovkou *-i* v nom. pl., napr. *Starodáwní Kacíři* 530/183, *obetowñi Kňazi* 533, ale v II. vyd. *obetowní Kňazi* 185.

V ak. sg. fem. prídavných mien a zámen zachováva Bernolák v kázni tak isto ako v Gramatike (porov. *peknú* G 49, *tu* G 68, *čigu* G 70) krátku koncovku, napr. *samu rozumnu neb prírodnú Nábožnosť* 530/184, *celu* 530/183, *keru* 531/184, 538/189 (2-krát), *Ruku twu poswácanu* 545/194.

¹⁹ „Localis Sing. masc. semper exit in *om loco* cuius Bohemi et eorum sequaces terminationem *ém* usurpant.“ (G 35)

V gen., dat. a lok. sg. fem. prídavných mien, čísloviek a zámen na rozdiel od Gramatiky (49—51, 57, 61) sú však v kázni pravidelne dlhé koncovky, napr. *ne zemskég nęgakég ale nębeskég Hodnosti* 536/188, *k Wóńi nagwzácńęgšęg* 534/186, *k takég Sluźbe* 535/187, *w obetńęg Sluźbe* 535/187, *na pruwńęg* 545/193, *ale proti nęg* 534/186.

Analogicky podľa akostných prídavných mien býva aj v kázni rovnako ako v Gramatike (vzor *pánow*, gen. *pánowého*, str. 50) dlhá koncovka v nepriamych pádoch privlastňovacích prídavných mien, napr. *podle Wisloweńá kristowého* 539/190, *Chrámu gęźišowého* 535/188, ba dĺžka je aj v nom. sg. neutier, napr. *Stádo kristowé* 530/184, *Učeni gęźišowé* 537/190, kde Bernolák žiada tvar na -o (*pánowo* G 50), a len v zátvorkách pripúšťa druhotvar s krátkym -e.

Do skloňovania zámen *ten*, *to* zaviedol Bernolák v Gramatike umelé rozlišovanie tvarov mužského a stredného rodu (*ten*, *teho*, *temu*, ale *na tom*, v zátvorkách *tém*; *to*, *toho*, *tomu*, *na tom* 68). Bernolák tento rozdiel uplatňoval i v kázni. Píše napr. *teho [človeka]* 524/186, *milug teho, který . . .* 536/187, *ale s tohoto Mesta* 545/193, *s toho wšęckého* 536/187, *w tom Meste* 535/187, *w tom Okamźeńi* 538/189.

Aj iné zámenné tvary, ako *tato* 539/190, *teto Prednosti* 534/186, *te Prawidla* 530/184, ktoré nachodíme v kázni, sú v zhode so stavom v Bernolákovej Gramatike (*ta* 68, *te* 68), ale v nom. pl. *ti, který . . . strážá* 530/184, *lito* 542/192 sa pred -i zmäkčuje predchádzajúca spoluhláska analogicky podľa prídavných mien, hoci v Gramatike je kodifikovaný tvar *ti* 68.

Privlastňovacie zámená používa Bernolák v kázni zväčša v kontrahovanej podobe, napr. *s celęg Duši twęg* 536/187, *s wčilegšęg Reči męg* 546/194, *Ruku twu* 545/194, *Bratrow twich* 545/193, *Sina swého* 545/193, *w swém Srdci* 545/193, *na swé staré Dńi* 545/193, ale *Twár Twogu* 545/193. V Gramatike kladie Bernolák na prvé miesto tvary nekontrahované: *mogého*, *mogému*, *mogich* atď. a iba v zátvorkách (s poznámkou „cont.“) má aj tvary kontrahované: *mého*, *mému*, *mich* atď. V kázni Bernolák používal tvary *mog* 545/193, *swog* 529/183, 530/184, 538/194, kým v Gramatike sú dôsledne len podoby *móg*, *twóg*, *swóg* (str. 66—67). Odchýlky od Gramatiky sme našli aj v kvantite tvarov zámena *on*, napr. *gegich Pohibki* 530/183, ale *gegich* G 65, *na ních* 545/194, ale *na ních* G 45.

Na zámeno *čo* našli sme v celej kázni iba jediný doklad: *w čom gegich Wiwišęnosť wlastńęe pozostáwá* 538/189. Tvar lok. sg. *čom* uznáva Bernolák za spisovný aj v Gramatike (69), no popri ňom má v zátvorkách aj druhotvar *čem*.

Napokon sa treba ešte pozastaviť nad niektorými slovesnými tvarmi, vyskytujúcimi sa v kázni. Bernolák v kázni používa dôsledne tvar *sem* (k *byť*; napr. na str. 531/184, 545/193), hoci v Gramatike uvádza aj tvar *som* (82).

Pri slovesách s kmeňotvornou príponou *-nu-* pripúšťa Bernolák v Gramatike dvojaký minulý čas a oboje znenie minulého času používa i v kázni: *reknul* 545/194 i *rekol* 537/188, ale len *zapowrhol* 535/187. Treba zdôrazniť, že minulý čas týchto sloví, ako aj slovesa *mohol* 544/193 má vkladné *-o-*, tak ako je to v Gramatike (porov. *púkol* [!], *lahol*, *uwazgol* 87; *pékol*, *tlukol*, *trásol* atď. 86—87). V Slowári však Bernolák už uvádza tvary s vkladným *-e-*, napr. *nesel* 1721, *pekel* 2065, *pletel* 2130 ap.

Západoslovenské a hornooravské znenie má v kázni aj sloveso *powedel* (!) 538/189, *powedel* 542/192, *powedel* 540/190.

Z otázok tvorenia slov povšimneme si tu aspoň slová odvodené príponou *-(en)stvo*, *-(en)stvi*. V kázni sme našli iba substantíva na *-(en)stvi*, napr. *Dostogenstvi* 532/185, 537/188, *Kňazstvi* 537/182 (2-krát), hoci príponu *-enstvo* pokladá Bernolák v Etymológii (35) za používanejšiu, a preto lepšiu ako príponu *-enstvi*. Na viacerých miestach uvádza síce popri prípone *-stvo* v zátvorkách aj príponu *-stvi*, ale vždy s poznámkou „boh.“ (bohemizmus). No i napriek takémuto správne teoretickému postojú k tejto odvodzovacej prípone Bernolák v kázni a neskôr v Slowári uprednostňuje príponu *-stvi*, prípadne využíva obe prípony na umelé rozlišovanie významov. Napríklad v Slowári je *Biskupstvi* vo význame „biskupská hodnosť“, ale *Biskupstvo* vo význame „diecéza“ (76), alebo *Kacírstvi* vysvetľuje Bernolák ako „Blud we Wíre, haeresis“, ale *Kacírstwo* ako „haeretici“ (857).

Nezvyčajné je tvorenie adj. *nowozákonskí* 536/188. No v kázni máme i *nowozákonních kňazow* 538/188.

Záverom sa ešte žiada zhrnúť výsledky porovnávania jazyka Bernolákovej kázne s jeho gramatickými prácami a tak si objasniť, nakoľko sa Bernolák v praxi pridržiaval svojej kodifikácie spisovnej slovenčiny. Porovnaním jazyka Bernolákovej kázne s požiadavkami jeho jazykovedných prác sme zistili, že Bernolák chcel v kázni používať slovenský spisovný jazyk v takej podobe, v akej ho sám kodifikoval vo svojich jazykovedných prácach. Narážal však pritom na isté ťažkosti, ktoré vyplývali jednak z toho, že Bernolák vo svojich jazykovedných prácach nekodifikoval slovenský spisovný jazyk vždy jednoznačne (často pripúšťal dvojtvary), jednak z toho, že mnohé stránky mladého spisovného jazyka neboli ešte dostatočne teoreticky prebádané.

Pozoruhodné je, ktorý z dvojtvarov, uvádzaných v Gramatike, používal Bernolák v kázni. Je zaujímavé, že Bernolák nevolil vždy základný tvar, ale často práve druhotvar, ktorý uvádzal v zátvorke. Tak napr. podstatné mená, ktoré sa v Gramatike skloňujú podľa vzoru *Stawaňi* (*ňa*) 41—42, majú v kázni v gen. sg. *-á*, a v dat. sg. *-ú*, nie *-i*, teda tvary, ktoré uvádza Bernolák v Gramatike iba v zátvorkách ako druhotvary. Bernolák teda v kázni uprednostňoval „slovenskejšie“ tvary, čo je pochopiteľné i vzhľadom na poslucháčstvo kázne.

Bernolákov výber jedného z dvojtvarov uvádzaných v Gramatike bol často podmienený západoslovenským kultúrnym i nárečovým prostredím. Napríklad Bernolák uvádza vo svojej spisovateľskej praxi do života v lok. sg. adj. koncovku *-ém*, nie *-om*, hoci v Gramatike za správnu pokladá práve koncovku *-om*. Podobne Bernolák vo svojej kázni vôbec nepoužíva stredoslovenské podoby inštr. sg. fem. na *-ow*.

V Bernolákovej kázni sme však našli aj niekoľko takých tvarov, ktoré sa nezhodujú s pravidlami Gramatiky alebo Etymológie, napr. inštr. pl. fem. na *-i*, slová s príponou *-stwi* (nie *-stwo*), nom.-ak. sg. neutra privlastňovacích prídavných mien na *-owé* a *i*.

Aj niektoré iné odchýlky od Bernolákovej Gramatiky, ktoré nachodíme v Bernolákovej kázni (ako napr. gen., dat., lok. sg. fem. adjektív, zámen a čísloviek na *-ég*, nie *-eg*), sú odklonom v prospech západoslovenského znenia. I v prípadoch, kde Bernolák v Gramatike uvádza popri sebe dvojtvary, volí v kázni zvyčajne západoslovenský variant (napr. v lok. sg. adjektív *-ém*, v inštr. sg. fem. *-ú*), čo je pochopiteľné i preto, že jeho prejav bol adresovaný poslucháčom hovoriacim západoslovenským nárečím. Preto i v kázni spomínané mená, ako *Anton*, *Katerina*, *Frančišek*, *Inocenc*, majú západoslovenskú nárečovú podobu.

Bernolákova spisovná slovenčina však nevychádza len z ľudových, nárečových prameňov, ale pokračuje v tradíciách západoslovenského kultúrneho jazyka, ktorý sa v minulosti hodne obohacoval i zo slovnej zásoby českého jazyka. S kultúrnymi slovami prevzatými z češtiny, často i v českej hláskoslovnej podobe, sa tu i tam stretávame i v kázni. Sú to slová ako *Zgeveňá* 530/183, *z Ohledu Povínosti* (!) 537/188, *umíňil* 544/193, *pospíchal* 535/186, *urídil* 534/186, ktoré však nemusíme hodnotiť ako hláskoslovné bohemizmy, pretože *í* za staršie *ie* býva i na západnom Slovensku.

Jazykovým rozborom Bernolákovej kázne sme dospeli k poznaniu, že Bernolák sa v kázni veľku pridržiaval svojej kodifikácie, vypracovanej v gramatických prácach. Odchýlky od kodifikácie, ktoré sme našli v kázni z r. 1795, uplatňoval Bernolák takmer všetky aj vo svojich neskorších prácach, v kázni z r. 1797 a v Slowári. Ba v týchto prácach sa Bernolák ešte väčšmi odklonil od svojej kodifikácie, načrtnutej v jazykovedných prácach, a to smerom k západoslovenským nárečiam (napr. používal koncovku *-em* v inštr. sg. mask., tvary s vkladným *-e-* v min. čase sloviess typu *mohel*, *rekel*, nemäkčil spoluhlásky *d, t, n, l* pred *e*-ovou jerovou striednicou a i.).

СЛОВАЦКИЙ ЛИТЕРАТУРНЫЙ ЯЗЫК А. БЕРНОЛАКА НА ПРАКТИКЕ

(Разбор проповеди Бернолака)

Языком членов так называемой школы Бернолака занималось уже несколько исследователей. До сих пор рассматривался только язык Ю. Фандли (И. Котван, Л. Сврчкова), но еще не обратилось внимание на исследование того, как сам Бернолак как писатель осуществлял свою кодификацию на практике, в своих не языковедческих трудах.

Автор показывает на конкретном материале из одной проповеди Бернолака (с 1795 года), до какой **меры сам Бернолак придерживался** в своей писательской практике **тех правил словацкого литературного языка, которые он сам разработал** в своих орфографических и грамматических работах.

Исследованием орфографии, фонетики и морфологии этой проповеди Бернолака автор приходит к заключению, что Бернолак в этой проповеди точно придерживался своей кодификации, разработанной, в грамматических трудах.

IZIDOR KOTULIČ

8-22

SLOVOTVORNÁ A SLOVNÍKOVÁ CHARAKTERISTIKA SPIŠSKÉHO
POZOSTALOSTNÉHO SÚPISU ZO 16. STOROČIA*

I

Zo slovotvorného hľadiska niet v pozostalostnom súpise podstatných odchýlok od dnešného spôsobu tvorenia slov vo východoslovenských nárečiach. Pochopiteľne, že vzhľadom na nevelký rozsah pamiatky nevyskytujú sa tu všetky slovotvorné typy. Vcelku je v pamiatke málo odvodnených a ešte menej zložených slov. Vyplýva to najmä z toho, že v pamiatke sa v značnej miere vyskytujú práve slová základného slovného fondu z hospodárskej oblasti, zahrňujúce najmä názvy domácich zvierat, hospodárskych nástrojov, plodín atď., napr.: 3 *Swyne* 1/6, 4 *krawy* 1/5, 3 *kury* 1/10, 2 *husy* 1/11, 1 *Wuoz* 1/7, 1 *pluh* 1/7, 2 *kably zita* 1/27, 2 *kably pssenitze* 1/12, *pul osma kabla Jartzu* 1/13, *gbel owsa* 1/22 atď.

Vo viacerých prípadoch sa v pamiatke vyskytujú slová prevzaté — nedomáceho pôvodu, ktoré sa s veľkou pravdepodobnosťou hneď od začiatku hodnotili ako slová neodvodené: *Jutro*¹ 1/32, *Wankoss* 1/9, *na ofieru* 1/18, 2 *kably* 1/12, 1 *fl[oren]* 1/16, *16 den[arow]* 1/24 atď.

Pretože odvodnených slov je v pozostalostnom súpise pomerne málo a nijako zvlášť nepresahujú rámec i dnes bežných slovotvorných typov, povšimneme si zo slovotvorného hľadiska iba substantíva a adjektíva.

Substantíva

Pri slovotvornej analýze substantív vydeľuje sa v pamiatke niekoľko významových skupín, ako sú názvy osôb, vecí, miestne a dejové mená, pre ktoré sú charakteristické isté slovotvorné prípony.

Z názvov osôb vyskytujú sa v pamiatke predovšetkým mená zamestnania, ktoré sú utvorené príponou *-ík*: *Skolník[owy]* 1/26 a dnes už neproduktívnu príponou *-ír*: *pastirowy* 1/23.

* Hláskoslovný, tvaroslovný a sčasti aj syntaktický rozbor, ako aj prepis a faksimile pamiatky sme podali v článku *Spišský pozostalostný súpis zo 16. storočia*, JČ X, 1959, č. 1, str. 36—37.

¹ Nedomáci, nemecký pôvod slova *jutro* najnovšie dokazuje V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha 1957, 182.

V jednom prípade máme doložené aj obyvateľské meno (podľa teritoriálneho pôvodu) vo funkcii priezviska, ktoré je utvorené príponou *-ík*: *Luptakowy* 1/19. Tento spôsob tvorenia obyvateľských mien je dnes už neproduktívny.

Domáce — hypokoristické názvy od krstných mien sú v pamiatke v zhode s dnešným stavom utvorené pomocou prípony *-ko*: *Jurkowy* 1/1, 1/15, *Jan-ko[wy]* 1/25, *Jurko* 2/13, 1/19. Pre 16. storočie možno hypokoristikon *Jurko* bezpečne považovať ešte za živý východoslovenský tvar, ako to vidieť aj z uvedených dokladov, ktorý neskôr ustúpil nedomáccemu — prevzatému slovu *Đura*, *Đurko* (z maď. György). Staršie hypokoristikon *Jurko* sa nám síce zachovalo dosiaľ, ale iba v priezviskách: *Jurko*, *Jurčo*, *Jurčak*, *Jurčišin* ap., ktoré sú na východnom Slovensku dosť časté.

Vo väčšine dnešných východoslovenských nárečí sa hypokoristiká od krstných mien mužského rodu tvoria pomocou prípony *-o*: *Fraňo*, *Mižo*, *Mižo* (sot.), resp. *-a*: *Đura*, *Onda*, *Imra*, *Kuba*, kým prípona *-ko* ako čisto hypokoristická sa využíva iba celkom výnimočne, a to iba v tvare *Jan-ko*, kým v ostatných prípadoch má síce prípona *-ko* aj hypokoristický, ale v prvom rade deminutívny charakter: *Štefko*, *Đurko*, *Imriško*, *Fran-ko* ap. Zodpovedajúce deminutívum k čisto hypokoristickému menu *Jan-ko* znie *Jančo*.

V jednom prípade je v pamiatke od adjektívneho základu pomocou prípony *-ík* utvorené substantívum s významom nositeľa stavu, vlastnosti: *Nebostzík Jurko* 2/13.

Rodová dvojica od tohto substantíva (prechýlené substantívum) je utvorená pomocou prípony *-ka*: *Nebostzitzka Jurkova* 1/21.

Pri substantívach pomenúvajúcich veci (v širšom význame) vyskytujú sa sufixy, ktoré majú značne všeobecný význam, a preto tu ťažko hovoriť o presne vyhranených významových skupinách sufixov.

V 3 prípadoch máme doložené názvy pomenújúce kultúrne rastliny, ktoré sú utvorené od substantívneho základu pomocou prípony *-ica*: 2 *kably pssenitze* 1/12. - *ec*: *puť osma kable Jariza* 1/13 a *-ina*: *ozimynny zostalo pul sedma Jutra* 1/30.

Všeobecný názov pre domáce zvieratá máme doložený v slove *Statek* 1/1, ktoré je utvorené od slovesného základu *sta-* pomocou prípony *-tek*.² Dnes však sa už slovo *statek* pociťuje ako neodvodené, resp. na základe zhody v alternácii *e/o* so substantívami utvorenými pomocou prípony *-ek* ako prípona pociťuje sa iba *-ek*. S veľkou pravdepodobnosťou možno predpokladať, že takto sa zo slovotvorného hľadiska hodnotilo slovo *statek* už aj v období vzniku na-

² Kritický prehľad doterajších názorov na slovotvornú štruktúru slov typu *statek*, ako aj nový pohľad na vec pozri v článku Ant. Máti, *K výkladu slov dobytek, statek*. Studie ze slovanské jazykovědy. Sborník k 70. narozeninám akad. Františka Trávníčka, Praha 1958, 320—321.

šej pamiatky — v 16. storočí. V dnešných východoslovenských nárečiach sa slovo *statek* vyskytuje spravidla iba v plurálovom tvare: *paše statki*, *pozdivali mu statki* ap.

Pri zvieracích menách bolo by možné uviesť ešte aj sufix *-e* (= *ä*), ktorý sa vyskytuje pri názvoch mládat: *Jaloutze* 1/5, *zribe* 1/4.

V pamiatke sa vyskytujú aj názvy predmetov bežnej domácej potreby, ktoré sú utvorené spravidla od substantív pomocou prípony *-ina*: 2 *periny* 1/8, *-na*: *duchna* 1/8 a v jednom prípade aj od predložkového spojenia pomocou prípony *-ek*: 2 *zahlawky* 1/9. Pomocou prefixu *o-* je utvorené substantívum *optelze* 1/10.

Materiálové substantívum utvorené od slovesného základu pomocou prípony *-ivo* máme doložené vo výraze: *za pywo* 1/28.

V jednom prípade sa vyskytuje v pamiatke aj miestny názov utvorený od krstného mena pomocou prípony *-owce*: *W harnollowtzych* 1/2. Ďalší miestny názov, ktorý sme v pamiatke rekonštruovali: *w ch[rastzy]* 1/28, je neodvodnený.

Dejové mená a abstraktá sú v pamiatke iba v niekoľkých prípadoch doložené a spravidla sú utvorené od slovesného základu.

Vo väčšine prípadov sa v pamiatke vyskytujú bezpríponové abstraktá, ktoré sú utvorené od slovesného základu tzv. spätnou deriváciou, t. j. utvorené substantívum je totožné so slovesným kmeňom, resp. koreňom, prípadne sa od neho odlišuje alternáciou v koreni, napr. *á-a*: *Na poprawu* 1/20, *z/roskazu* 1/2, *od pohrebu* 1/17, *Najem* 1/27, *od spasy* 1/25 (rozumej od pasenia).

V jednom prípade máme v pamiatke doložené aj zložené slovo, a to identifikačné zámeno *tenže*, utvorené z ukazovacieho zámena *ten* a zdôrazňujúcej, zosilňujúcej častice *-že*: *tomuze Walentowy* 1/33, *tomuze Jurkowy filipowemu* 2/5, *ten-ze Nebostzik Jurko* 2/13.

Adjektíva

V pozostalostnom súpise sa vyskytujú adjektíva utvorené pomocou akostných prípon *-ský*, *-ný* a vzťahovej, resp. akostnovzťahovej prípony *-ový*.

Pomocou prípony *-ský* (*-cký*) máme tu utvorené 3 adjektíva od substantívneho základu: *z/roskazu panskeho* 1/2—3, *vymenil zemu Sirotzku* 1/16, *optelze kramske* 1/10.

Príponou *-ný* sú v pamiatke utvorené 3 adjektíva od slovesného základu: 3 (= troje, trojo) *karmnych Swyn bilo zostalo* 1/1a, *Item pernych Schatt* (zostal) 1/8, a jedno adjektívum od základu substantívneho: *owsa kostelného* 2/14.

Príponu *-ový* máme doloženú iba v jednom prípade, kde sa pripína k substantívnomu základu: *dworowych penizy* 2/9.

V niekoľkých prípadoch máme v pamiatke doložené aj prívlastňovacie ad-

jektíva, utvorené od substantív mužského rodu pomocou prípony *-ov/-ova*: *Statek který gest pozostal po Nebostikowy Jurkowy frantzowego Syna* 1/2, *Jurkowy filipowemu* 1/15, 2/4, 2/5, *Jurkowy filipowemu* 1/15, 2/4, 2/5, *Jankowy filipowemu* 2/7, *Andreyowy frantzowemu zyatowy* 2/10. *Nebostitzka Jurkowa* 1/21.

Niekoľkokrát máme doložené aj menné adjektívum *dluzen* 1/19, 1/31, 2/7, 2/9, 2/12, 2/14, utvorené od substantívneho základu pomocou prípony *-en*, ktorá je už dnes neproduktívnou — mŕtvou príponou.

II

V pozostalostnom súpise je zachytený hnutelný i nehnuteľný majetok: stav statku, niektorých poľnohospodárskych nástrojov, bielizne osobnej i postelnej, ďalej zásoby zbožia a dlhy, ktoré ostali „po Nebostikowy Jurkowy“. Jednotlivými reáliami, ktorých sa súpis týka, je determinovaná aj slovná zásoba pamiatky.

Pokiaľ ide o lexikálnu stránku pamiatky, vyskytujú sa tu popri všeobecne slovenských ľudových názvoch aj také slová, ktoré sú známe výlučne iba na východoslovenskej nárečovej oblasti alebo práve tu sú doložené pomerne na veľkej oblasti a systémovo. Tak napríklad nesporne domáci východoslovenský nárečový charakter majú v pamiatke slová z ľudovej poľnohospodárskej terminológie, ktorými sa pomenúvajú kultúrne rastliny *pssenitza* (triticum) — *zito* (secale) — *jaretz* (hordeum) — *owes* (avena). Táto lexikálna a významová reťaz vyskytuje sa ako jediná a všeobecná (nie sú tu iné slová a významy) práve iba vo východoslovenských nárečiach. Predovšetkým na trojici slov *pšenica* — *žito* — *jarec* možno zreteľne ukázať východoslovenský nárečový charakter pamiatky.

Slovo *pšenica* vo význame „triticum“ je v slovenských nárečiach všeobecne rozšírené iba na východnom Slovensku a v priľahlej časti stredoslovenských nárečí (Orava, Turiec, Liptov, resp. i Gemer), kým na ostatnej slovenskej jazykovej oblasti je slovo *pšenica* neznáme, a na pomenovanie kultúrnej rastliny „triticum“ sa tu používa názov *žito*, resp. *drobnyo žito* ap.

Na druhej strane slovom *žito*, ktoré je v pamiatke viackrát doložené, sa vo východnej slovenčine jednoznačne pomenúva kultúrna rastlina „secale“. Tu treba pripomenúť, že v pamiatke sa ani raz nevyskytuje názov *raž*, ktorý je známy ako lexikálna dubleta v niektorých stredoslovenských nárečiach, ba v pamiatke nie je doložený ani v podobe *rež*, ktorá okrem západoslovenských nárečí vyskytuje sa najmä v staršej literárnej češtine, odkiaľ by sa bola mohla dostať aj do našej pamiatky, pravda, keby sa bol pisár usiloval nejako vedome pridržiavať literárneho jazyka. Na skutočnosť, že pisárov slovník

nebol vôbec — alebo iba veľmi málo — ovplyvnený lexikou literárneho jazyka, ukazuje najmä použitie názvu *jarec*, ktorým sa na celej východoslovenskej nárečovej oblasti pomenúva kultúrna rastlina „hordeum“. V menšej miere sa toto slovo vyskytuje aj v príslahlých (nie všetkých) stredoslovenských nárečiach. Pretože všeobecne je slovo *jarec* rozšírené práve iba vo východoslovenských nárečiach, možno ho pokladať nielen dnes, ale aj v minulosti za charakteristický východoslovenský lexikálny prvok. Ako východoslovenský lexikálny prvok hodnotí sa slovo *jarec* aj v goralských a podhaľanských poľských nárečiach,³ kam preniklo najskôr z východoslovenských nárečí.

Východoslovenský lexikálny charakter majú aj slová *Nebostzik/Nebostik*, *Nebostzitzka/Nebostitzka*⁴ a najmä v pamiatke veľmi frekventované slovo *kabel*, resp. *gbel*⁵, ktoré sa dnes v oboch variantoch vyskytuje zas iba na východnom Slovensku. Pri slove *kabel* treba pripomenúť, že aj keď sa toto slovo v severnej polovici Spiša, odkiaľ pamiatka pochádza, dnes už nevyskytuje, v 16. storočí sa tu ešte pravdepodobne používalo, i keď popri ňom mohlo tu už existovať aj slovo *gbel/gbol*, ktoré je tu dnes takmer všeobecne rozšírené. Na väčšiu geografickú rozšírenosť slova *kabel* na Spiši v 16. storočí ukazuje okrem doloženia v pamiatke i dnešný výskyt slova *kabel* v južnej, najmä juhovýchodnej časti Spiša a taktiež aj v príslahlej časti bývalej stolice Abaujskej. Všeobecne je toto slovo rozšírené, pravda, iba vo formálne deminutívnej podobe *kablík*, v zemplínskych nárečiach. V ostatných východoslovenských nárečiach sa dnes používa iba slovo *gbol*, resp. *gbel* (Šariš, sev. polovica Spiša). Z porovnania variantov *kabel/gbel*, ktoré nachádzame v pamiatke, s dnešnými východoslovenskými variantmi *kabel* — *kablík/gbol* — *gbel* zreteľne vyplýva, že osoba, ktorá text pamiatky diktovala, sa pri použití oboch variantov *kabel/gbel* iste opierala o vtedajší živý nárečový stav. Tomuto konštatovaniu neprotirečí ani dnešný trocha odlišný priebeh izoglos oboch variantov. V priebehu skoro 400-ročného sociálneho i nárečového vývinu, ktorý nesporne musíme predpokladať, sa priebeh izoglos oboch variantov nesporne menil, až získal dnešnú podobu.

Popri slovách *perina* a *zahlawek*, ktoré taktiež možno hodnotiť (najmä druhé) ako charakteristické východoslovenské lexikalizmy, vyskytujú sa v pamiatke aj slová *duchna* a *wankoss*,⁶ ktoré sú svojím významom všeobecne blízke slovám *perina* a *zahlawek*, ale v pamiatke sa nepoužívajú ako úplne

³ Porov. Z. Stieber, *Problem językowej i etnicznej odrębności Podhala*, Lodź 1947, 13.

⁴ V západoslov. a stredoslov. nárečiach je spravidla adjektívny tvar *nebohýj*.

⁵ Pôvodne to bola dutá miera s približným obsahom 60—67 l; dnes *gbol* ako dutá miera sa chápe približne ako 1 q. V prenesenom význame plošnej miery (plocha, na ktorú sa vyseje obsah 1 gbola ako dutej miery) sa pod *gbolom* rozumie plocha približne 1000 štvorcových siah.

⁶ Z maď. *vankos* (= vankúš, poduška).

rovnoznačné, pretože sa tu nachádzajú celkom vedľa seba, čo by pri ich úplnej rovnoznačnosti **nebolo** možné. Nejednoznačnosť dvojíc *perina* — *duchna* a *zahlawek* — *wankoss* zreteľne vyplýva z kontextu: *Item* (zostalo) *pernych Schatt*: 2 *periny*, 1 *duchna* (a) 2 *zahlawky*, 1 *Wankoss* 1/8—9. Z citovaného textu vyplýva, že pod pojmom „*duchna*“ treba rozumieť nejaký osobitný druh „*periny*“ a taktiež pod pojmom „*vankoš*“ treba rozumieť nejaký osobitný druh „*záhlavka*“. Ak by medzi dvojicami *perina* — *duchna* a *zahlawek* — *vankoš* nebol býval v 16. storočí nijaký významový rozdiel, potom by „autor pamiatky“ iste bol uviedol miesto spojenia: 2 *periny*, 1 *duchna* iba „3 *periny*“ a tak isto aj miesto spojenia: 2 *zahlawky*, 1 *Wankoss* by bol uviedol „3 *zahlawky*“, t. j. všetky významovo totožné jednotky by bol zahrnul pod jeden pojem s číselným vyjadrením počtu — kolkosti.

V dnešných východoslovenských nárečiach sa názov *duchna* vôbec nevyskytuje — je tu iba *perina*, kým názov *vankoš* sa tu síce vyskytuje, ale v značne vzdialenom (prenesenom) význame. Pomenúva sa ním mäkká podložka, ktorá sa dáva koňovi pod chomút, aby ho neomínal. Názvom *vankoš* sa tu pomenúva aj drevené obloženie osi na voze, a to zdola i zhora. Na základe toho, že sa slovo *vankoš* vyskytuje aj v dnešných východoslovenských nárečiach, a to v príbuznom, i keď dosť vzdialenom význame (porov. vyššie), možno bezpečne predpokladať existenciu tohto slova aj v 16. storočí, a to aj vo význame veľmi blízkom slovu „*zahlawek*“, i keď sa dnes už v tomto význame nepoužíva.

V porovnaní s dvojicou slov *zahlawek* — *vankoš* nemáme pri dvojici *perina* — *duchna* doložené v dnešných východoslovenských nárečiach slovo *duchna*, a preto je tu ťažko postihnúť nielen presný významový rozdiel medzi oboma slovami pre 16. storočie, ale aj ďalšie vývinové osudy významu oboch slov tejto dvojice. Vcelku možno pri rekonštrukcii pôvodného významového rozdielu medzi oboma slovami vychádzať z dvoch predpokladov. Slovo *duchna* mohlo byť v 16. storočí ešte známe aj vo východoslovenských nárečiach alebo aspoň na Spiši a mohol sa ním pomenúvať nejaký osobitný druh *periny* alebo niektorá textilná súčiastka *periny*. Nie je však vylúčené, že slovo *duchna* poznal „autor pamiatky“ z nevýchodoslovenského (stredoslovenského) nárečia, resp. z literárneho jazyka, avšak ani vtedy nemožno tu predpokladať úplnú významovú totožnosť so slovom *perina* (dôvody porov. vyššie). Pretože „autor pamiatky“, ako ukazuje celá slovná zásoba pamiatky, nebol pri výbere slov takmer vôbec alebo iba v malej miere ovplyvnený literárnym jazykom, bolo by možné predpokladať, že slovo *duchna* bolo v 16. storočí ešte známe vo východoslovenských nárečiach. Demnievame sa, že pre 16. storočie bolo by možné slovo *duchna* predpokladať vo význame dnešného východoslovenského slova *presipa/priesipa* (= sypkovina). Etymologický základ slova *duchna* takémuto predpokladu neprotirečí, ba skôr ho napovedá. Slovom *duchna*

sa mohla pomenúvať tá súčiastka **periny**, ktorá sa nasýpaním peria *na-duch-la*⁷. V neskoršom vývine sa slovo *duchna* mohlo pod vplyvom ľudovej etymológie (?) pokladať za významovo málo priesračné a mohlo sa nahradiť dnešným názvom *presipa/priesipa*. Vcelku by bolo možné pre 16. storočie názov *perina* chápať alebo ako nadradený názvu *duchna* (celok proti časti), alebo treba pripúšťať, že obidva názvy stáli na jednej rovine, t. j. pomenúvali významovo blízke, ale nie totožné veci.

Pri slove *rubáš* (1 Rub[ass] 1/10), ktoré sa v pamiatke vyskytuje, môže ísť alebo o staršie živé a v 16. stor. ešte bežne používané slovo vo východoslovenských (spišských) nárečiach, alebo je to stredoslovenský lexikálny prvok, čo sa nám zdá pravdepodobnejšie.⁸

Sloveso *opačovac*, ktoré máme v pamiatke doložené vo význame „opatrovať“: *a z/gedneho (wepra? alebo miesto z/gedney Swyne?) dal gegey Matery, tzo yu opatzowala polowitzu masa 1/6a*, vyskytuje sa na Spiši aj dnes, najmä v západospišských nárečiach, pravda, iba vo význame „obzerať, navštevovať“ (častejšie v dok. vide *opačic* „obzrieť, navštíviť“), kým v pamiatke sa používa vo význame „opatrovať“. Na základe toho dalo by sa predpokladať, že sloveso *opačovac* malo v 16. storočí širší význam ako dnes (znamenalo aj „opatrovať“), hoci nie je vylúčené, že podoba *opatzowala* predstavuje iba písársku chybu miesto náležitého znenia *opatrowala*.

Ostatné názvy vyskytujúce sa v pamiatke patria prevažne do poľnohospodárskej oblasti a nemožno ich celkom jednoznačne hodnotiť ako charakteristické východoslovenské lexikálne prvky, pretože sa v tej istej podobe alebo iba v hláskoslovnej obmene vyskytujú aj v ostatných slovenských nárečiach. Možno to povedať o názvoch domácich zvierat: 3 *kony* 1/4, 4 *krawy* 1/5, *Jaloutze* 1/5, 3 *Swyne* 1/6, 4 *prasiat* 1/6, 3 *kury* 1/10, 2 *husy* 1/11, *zribe* 1/4 atď., i o ostatných názvoch osôb: *fararowy* 1/17, *Skolnikowy* 1/26, *pastirowy* 1/23, vecí: *na wosk* 1/18, *opletze* 1/10 a dejov. Preto týmto názvom nevenujeme tu osobitnú pozornosť.

⁷ Slovo *duchna* etymologicky spája so slovesným základom *duch-nít, du-t* J. Holub — Fr. Kopečný, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1952, 110, 105. Podľa V. Machka etymologický pôvod slova *duchna* je málo jasný, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha 1957, 101.

⁸ Nie je vylúčené, že sa v pamiatke slovom *rubáš* pomenúva nejaký pre východné Slovensko netypický druh ženskej košeľe, a potom sem tu mohlo slovo *rubáš* dostať spolu s vecou (reáliou).

a spoj. zluč.: Item dal sem panu fararowy a Skolnik[owy] 1/26; Item 3 kury a k[urtzata] a 2 husy a/hu[sata] 1/10—11; ... dal sem philipowy pul kabla zita a/gbel owsa 1/22; Item 3 Swyne a 4 prasiat 1/6; Item 4 krawy a/pyate Jalowtze 1/5.

bic/buc¹⁰ 1. os. sg. ind. prez.: Item dal sem na vosk 1/18; Item dal sem pastirowy 1/23; ... dal sem philipowy 1/22; Item dal sem od kony 1/25; Item dal sem panu fararowy 1/26.

Dnes¹¹ na Spiši: som.

3. os. sg. ind. prez.: Statek, který gest pozostal po Nebostikowy Jurkowy frantzowego Syna W harnoltowtzych z/rozkazu panskeho gest Naznatzeny a/zapy-sany 1/1—3; Item gest zastawena iedna zem 2/3; ... druha zem gest zastawena 2/5—6.

Dnes na Spiši: je, ø.

prič. min. I.: Item Luptakowy, czo bil dluzen Nebostik Jurko 1/19; Item 3 karmnych Swyn bilo zostalo 1/1—2a; Item potom pozitzil bil Nebostik Jurko 2/1.

Dnes na Spiši: bol — bul.

co vztaž. zám.: Item Luptakowy, czo bil dluzen Nebostik Jurko 1/19; Item za skodu, czo bila zgednala Nebostitzka Jurkowa 1/21; Naperwey dal Jurkowy filipowemu, tzo(!) wymenil zemu Sirotzku 1/15—16; Item tzo(!) bily zostaly (dluzni) za/pywo 1/28.

Dnes na Spiši: co, čo (v okolí nemeckých ostrovov).

Čaputa/Caputa m. (priezvisko), gen. sg.: Item tzo bily zostaly (dluzni) za/pywo v tzaputy 1/28.

čtvrti rad. čisl. (liter. tvar), nom. sg. n.:

Nayperwe 3 kony a tzwtzte zribe 1/4.

Dnes na Spiši: štvtarti — štvtarti.

dac dok., prič. min. I.: a/zgedneho (wepra?) dal gegey Matery 1/4a; ... dal sem philipowy pul kabla zita 1/22; ... dal sem od kony 1/25.

denar m. (stredoveká menová jednotka, 1/100 florínu), gen. pl.: Naperwey dal Jurkowy filipowemu tzo wymenil zemu Sirotzku 1 fl[oren] 40 den[arow]. Item (dal sem) Na poprawu doma Na Czepy 16 den[arow] 1/20.

dluh m., nom. pl.: Item dluchy, ktere dluzen Nebostik Jurko Walentowy 1/31.

dlužen adj. (menné): Item Luptakowy czo bil dluzen Nebostik Jurko 1/19; Item dluchy, kterə dluzen Nebostik Jurko; Item Jankowy filipowemu(!) Syna dluzen od zeme 40 den[arow] 2/7; Item dluzen gestze Nebostik Jurko 2/9.

dom m., gen. sg.: Item (dal sem) Na poprawu doma(!) 1/20; akuz. sg.: gestze gest dluzen za duom 15 fl[orenow] 2/12—13.

Dnes na Spiši ojedinele dom—dum, spravidla však xiža.

druhi rad. čisl., nom. sg. f.: Item tomuze

⁹ Pri uvádzaní dokladového materiálu v slovníku postupujeme takto: V hranatých zátvorkách rekonštruujeme chýbajúce slovo alebo jeho časť, a to v prípadoch, v ktorých je slovo zachytené iba skratkou (fl, den ap.) alebo úplne chýba pre poškodenie pamiatky. Zvislou čiarou (/) oddeľujeme od slov predložky a spojky v prípadoch, kde sa píšú spolu so slovom. Spojovníkom (-) medzi časťami toho istého slova naznačujeme, že slovo sa v pamiatke nenáležíte (neprávom) rozdeľuje.

¹⁰ V čele hesla uvádzame vždy základný tvar slova. V tom prípade, ak v pamiatke základný tvar nie je doložený, rekonštruujeme ho.

¹¹ Dnešné nárečové znenie bežné na Spiši, resp. aj v iných východoslovenských nárečiach uvádzame spravidla iba v tom prípade, ak sa nejako podstatnejšie odlišuje od stavu, ktorý máme zachytený v pamiatke.

Jurkowy filipowemu *druha* zem gest zastawena 2/5—6;

nom. sg. n.: Item na *druhe* Jutro tomuze Walentowy 2 fl[oreny] 1/33.

duchna *f.*, *nom. sg.*: 2 periny, 1 *duchna*. Dnes na Spiši nedoložené.

dvorovi *adj.*, *gen. pl.*: Item dluzen gestze Nebostik Jurko *dworowych* penizy(!) 2/9.

zeci *pomn.*, *akuz. pl.*: s[ti]m ze *dety* chowa 1/3a.

zeň *m.*, *akuz. pl.*: dal sem *pastirowy* tzo Nebostitzce(?) *robyl* [za x] *dny* 16 den[arow] 1/23.

farar *m.*, *dat. sg.*: Item od pohrebu dal sem *fararowy* 25 den[arow] 1/17; Item dal sem panu *fararowy* 1/26.

Filip *m.* (krstné meno), *dat. sg.*: dal sem *philipowy* pul kabla zita 1/22.

Filipov *adj.*, *dat. sg.*: Naperwey dal Jurkowy *filipowemu* tzo wymenil zemu Sirotzku 1 fl[oren.] 40 den[arow] 1/15; Item gest zastawena iedna zem Jurkowy *filipowemu* 2/4; Item tomuze Jurkowy *filipowemu* 2/5.

floren *m.* (stredoveká menová jednotka), *nom. sg.*: Naperwey dal Jurkowy *fili-powemu* tzo wymenil zemu Sirotzku 1 fl[oren.] 40 den[arow] 1/15—16;

nom. pl.: Item (dluzen Nebostik Jurko) Na *druhe* Jutro tomuze Walentowy 2 fl[oreny] 1/33; Item potom *pozitzil* bil Nebostik Jurko od Walenta 2 fl[oreny] 2/1—2;

gen. pl.: dluzen gestze Nebostik Jurko *dworowych* penizy Ondreyowy *frantzowemu* *zyatowy* 5 fl[orenow] 2/9—11.

Frantz *m.* (krst. meno), *dat. sg.*: Item *frantzowy* swemu *ottzy* 2/12.

Dodnes obvyklé krstné meno na Spiši.

Frantzov *adj.*, *gen. sg.*: Statek, který gest *pozostal* po Nebostikowy Jurkowy *frantzowe-ho* Syna 1/2;

dat. sg.: Item dluzen gestze Nebostik Jurko *dworowych* penizy Ondreyowy, *frantzowemu* *zyatowy* 2/9—10.

gbel *m.* (dutá miera, asi 60—65 l, dnes 1 q i plošná miera, asi 1000 □ siah), *nom. sg.*: dal sem *philipowy* pul kabla zita a/gbel owsa 1/22.

Dnes na Spiši: *gbol* — *gbel*, *kabel* (jv. Spiš, Abauj).

hak *m.* (druh polnohosp. nástroja), *nom. sg.*: 1 *hok*(!) 1/7.

Dnes na Spiši: *hak*.

Harnutovce *pomn.*, *lok. pl.*: W *harnutowtzych* 1/2.

Dnes na Spiši: *Harnutofce*, *lok.*, *pl.*: *Harnutofci* — *Harnutofcoch*.

huš *f.*, *nom. pl.*: 2 *husy* a/hu[sata] 1/11.

huše *n.*, *nom. pl.*: 2 *husy* a/hu[sata] 1/11.

chovac *ned.*, 3. *os. sg. ind. prés.*: *dety* chova 1/3a.

Item (lat. *uvádzajúca časťica*) = *dalej*, a *dalej*.

jalovče *n.*, *nom. sg.*: Item 4 *krawy* a/pyate *Jalowtze* 1/5.

Dnes na Spiši: *jalofče*.

Janko *m.* (hypok. od krst. mena Ján), *dat. sg.*: Item *Jankowy* *filipowemu* 1/7; Item dal sem od *kony* od *spasy* *Janko[wy]* 1/25.

jarec *m.* (hordeum), *gen. sg.*: Item pul osma kabla *Jartzu* 1/13.

jeden *čisl. zákl.*, *gen. sg. m.*: z/*gedneho* (wepa?) dal *gegey* *Materý* 1/4a;

nom. sg. f.: Item gest zastawena *iedna* zem Jurkowy 2/3.

nom. sg. n.: [pul] *tretýa* *zlateho* na *yedno* Jutro 1/32.

jej *privl. zám.* z/*gedneho* (wepa?) dal *gegey* *Materý* 1/5a.

ješče *adv.*: Item dluzen *gestze* Nebostik Jurko 2/9; Item *frantzowy* swemu *ottzy*, tzo *gestze* gest dluzen za duom 2/12.

Dnes na Spiši: *ešče*, *ešči(k)*.

jich *privl. zám.*: Item dal sem panu *fararowy* a *Skolnik[owy za]* *gych* *Nayem* 2 *kably* zita 1/27.

Dnes na Spiši: *jich* — *ich*.

Jurko *m.* (hypok. od krst. mena Juraj), *nom. sg.*: Nebostik *Jurko* 1/19, 1/31.

Dnes na Spiši: *Jurko*, v ostatných východoslov. nářečiach *Đura*, *Đurko*.

Jurkov *adj.*, *nom. sg. f.*: Item za škodu czo bila *zgednala* Nebostitzka *Jurkowa* 1/21.

Jutro *n.* (plošná miera, 0,57 ha), *nom. sg.*: [pul] *tretýa* *zlateho* na *yedno* Jutro 1/32

- Item Na druhe *Jutro* tomuze Walentowy 1/33;
gen. sg.: od pul *Jutra* 2/8; pul sedma *Jutra*.
 Dnes: na Spiši *jutro, utro*.
- kabel m.** (dutá miera, asi 60—65 l), *gen. sg.*:
 Item pul osma *kabla* Jartzu 1/13; pul *kabla* zita 1/22;
nom. pl.: Nayperwe 2 *kably* pssenitze 1/12;
 2 *kably* zita 1/27;
gen. pl.: owsa *kostelneho* 11 *kablow* 2/15;
 Item 18 *kablow* zita 1/15; Item 30 *kablow*
 ow[sa].
 Dnes: zriedka dutá miera, spravidla plošná miera: *kablova zem* = (asi 1000 □ siah).
- karmni adj.** (určený na vykrmenie), *gen. pl.*:
 Item 3 *karmnych* Swyn bilo zostalo 1/1a.
- kdy spoj.** (liter. tvar): Item tzo byly zostaly (dluzni) za/pywo v tzaputy, *kdy* v ch[rastzy?] byly 1/28.
 Dnes na Spiši: *ket*.
- koň m.** *gen. pl.*: Item dal sem od *kony* od spasy 1/25; Nayperwe 3 (= trojo) *kony* a tztwrt zribe 1/4.
 Dnes na Spiši: *koň, kvoň, kuň*.
- koscelni adj.**, *gen. sg.*: Item dluzen gest Nebostik Jurko owsa *kostelneho* 11 *kablow* 2/14.
- kramski adj.**, *nom. sg. n.*: 1 opletze *kramske* 1/10.
- krava f.**, *nom. sg.*: Item 4 *kravy* a/pyate Jalowtze 1/5.
- kteri vztaž. zám.** (liter. tvar), *nom. sg.*: Statek, *ktery* gest pozostal po Nebostikowu Jurkowu 1/1;
nom. pl.: Item dluchy, *ktere* dluzen Nebostik Jurko 1/31.
 Dnes na Spiši: *atori, ateri, fteri* (vždy však iba ako opyt. zámeno).
- kura f.** (sliepka), *nom. pl.*: Item (pozostali) 3 *kury* 1/10.
- kurče n.**, *nom. pl.*: Item (pozostali) 3 *kury* a *k[urtzata]* 1/10.
- Luptak m.** (priezvisko), *dat. sg.*: Item *Luptakowu* czo bil dluzen Nebostik Jurko (dal sem) 14 den [arow] 1/19.
- mac f.**, *dat. sg.*: dal gegey *Matery* tzo yu opatzowala polowitzu masa 1/5a,
- meso n.**, *gen. sg.*: dal gegey *Matery* tzo yu opatzowala polowitzu masa 1/7a.
- na predl. s akuz.**: Item dal sem na wosk 1/18; Item (dal sem) na ofieru 1/18; Item *Na* poprawu doma *Na* Czepy 1/20; [pul] tretya zlateho na yedno *Jutro* 1/32; Item na druhe *Jutro* 1/33.
- najem m.**, *akuz. sg.*: Item dal sem pamu fararowu a Skolnik[owy za] gych *Najem* 2 *kably* zita 1/27.
 Dnes na Spiši: *najem, najom, arenda*.
- najperve adv.**: *Nayperwe* 3 *kony* a tztwrt zribe 1/4; *Nayperwe* 2 *kably* pssenitze 1/12; *Naperwe* 2 *kably* pssenitze 1/12; *Naperwey* (!) dal Jurkowu filipowemu 1/15.
 Dnes na Spiši: *najperve*, častejšie *samerše*.
- naznačic dok.**, *part. perf. pas.*: (Statek) gest *Naznateny* a/zapysany tymto spůsobem 1/3.
- ňeboščik m.**, *nom. sg.*: *Nebostik* Jurko 1/19, 2/9, 1/31, 2/1 atd.; *Nebostik* Jurko 2/13.
- neboščička f.**, *nom. sg.*: *Nebostička* Jurkova 1/21;
dat. sg.: Item dal sem *pastirowu* tzo *Nebostitzce* (?) robyl 1/23.
- od predl. s gen.**: od Walenta 2/1; Item *Jan* *kowu* filipowemu *Syna* (!) dluzen (*Nebostzik* *Jurko*) od zeme 40 den[arow] od pul *Jutra* 2/7—8; Item dal sem od *kony* od spasy 1/25.
- ofera f.**, *akuz. sg.*: Item (dal sem) na *ofieru* 1/18.
- ona os. zám.**, *akuz. sg.*: dal gegey *Matery* tzo yu opatzowala polowitzu masa 1/6a.
- Ondrej m.** (krst. meno), *dat. sg.*: Item dluzen gestze *Nebostik* *Jurko* dworowych penizy *Ondreyowu* *frantzowemu* zvatowu 5 fl[oreny] 1/10.
 Dnes na Spiši: *Andrej, Ondrej, Andraš*.
- oplece n.**, *nom. sg.*: 1 opletze *kramske* 1/10.
 Dnes na Spiši: *oplecko*.
- osmi čís. rad.**, *gen. sg.*: Item pul *osma* *kabla* *Jartzu* 1/13.
- opáčovac ned.** (= opatrovať), *part. min. I.*: dal gegey *Matery* tzo yu opatzowala polowitzu masa 1/6a.
 Dnes na Spiši iba vo význame „navšte-

- vovať, obzerat' niekoho“; častejšie však ako dok.: *opačic*.
- ocec m., dat. sg.** (liter. tvar): Item frantzowy, swemu *ottzy* 2/12.
- oves m.** (avena), *gen. sg.*: Item 30 kablow *ow[sa]* 1/13; pul kabla zita a/gbel *owsa* 1/22; Item dluzen gest Nebostik Jurko *owsa* kostelneho 1/14.
- ožímina f., gen. sg.**: Item *ozimyny* zostalo pul sedma Jutra 1/30.
- pan m., dat. sg.**: Item dal sem *panu* fararowy 1/26.
- paňski adj., gen. sg.**: z/rozkazu *panskeho* 1/2—3.
- pastir m., dat. sg.**: Item dal sem *pastirowy*... 16 den[arow] 1/23.
- peňes(ž) m., gen. pl.**: Item dluzen gestze Nebostik Jurko dworowych *penizy* (!)... 5 fl[orenow] 1/10.
- perina f., nom. pl.**: 2 *periny* 1/8.
- perni adj.** (ktorý sa dá prať), *gen. pl.*: Item (pozostalo) *pernych* Schatt 1/8.
- piati čisl. rad., nom. sg. n.**: Item (pozostali) 4 krawy a/*pyate* Jalowtze 1/5.
- pivo n., akuz. sg.**: Item tzo bily zostaly (dluzni) *za/pywo* v tzaputy 1/28.
- pláš m., nom. sg.**: Item 1 *plaszt* 1/11.
 Dnes na Spiši: *pláš; mantel, kepeň*.
- plux(h) m., nom. sg.**: 1 *pluh* 1/7.
- po predl. s lok.**: Statek, který gest pozostal po Nebostikowy Jurkowy 1/1.
- pohrep(b) m., gen. sg.**: Item od *pohrebu* dal sem 1/27.
- polovica f., akuz. sg.**: ... dal gegey Matery tzo yu opatzowala *polowitzu* masa 1/7a.
- poprawa f., akuz. sg.**: Item (dal sem) Na *poprawu* doma 1/20.
- potom adv.**: Item *potom* pozitzil bil Nebostik Jurko 2/1.
 Dnes na Spiši: *potim—potem, potom*.
- pozustac dok., part. min. I.**: Statek, který gest *pozostal* po Nebostikowy Jurkowy 1/1.
- požičie dok., part. min. I.**: Item *potom* *pozitzil* bil Nebostik Jurko 2/1.
- praše n., gen. pl.**: Item 3 Swyne a 4 *prasiat* 1/6.
- prašnica f.** (triticum), *gen. sg.*: 2 kably *psse-*
- nitze* 1/12; Item *ozimyny* zostalo pul sedma Jutra a/*psse*nitze pul [osma?] 1/30.
- pul čisl. zlomk.**: od *pul* Jutra 2/8; Item *pul* osma kabla Jartzu 1/13; dal sem philipowy *pul* kabla zita 1/22; *pul* sedma Jutra 1/30.
- robic ned., part. min. I.**: Item dal sem *pastirowy* tzo Nebostitzce (?) *robyl* 1/23.
- roskas(z) m., gen. sg.**: z/rozkazu *panskeho* 1/2—3.
- rubaš m.** (dlhá ženská košeľa z domáceho plátna) *nom. sg.*: Item 1 *Rub[ass]* 1/10.
 Dnes na Spiši neznáme.
- sin m., gen. sg.**: Statek, který gest pozostal po Nebostikowy Jurkowy *frantzoweho Syna* 1/2; Item Jankowy *filipowemu* (!) *Syna* dluzen od zeme 40 den [arow] 2/7; *dat. sg.*: Item gest zastawena iedna zem Jurkowy, *filipowemu Synowy* 2/4.
- spasa f.** (pasenie?), *gen. sg.*: dal sem od kony od *spasy* 1/25 (= za to, že pásli kone).
- spusop(b) m., inštr. sg.**: (Statek) gest Naznateny a/zapysany tymto *spusobe[m]* 1/3.
- statek m.** (dobytok), *nom. sg.*: Statek, který gest pozostal po Nebostikowy Jurkowy 1/1.
- svoj privl. zám., dat. sg. m.**: Item *frantzowy, swemu ottzy* 2/12.
 Dnes na Spiši: *svojemu*, ojedinele *svomu*.
- šezmi čisl. rad., gen. sg.**: pul sedma Jutra 1/30.
 Dnes na Spiši: *šezmi, šiezmi, šizmi*.
- širocki adj., akuz. sg. f.**: wymenil zemu *Širotzku* 1/16.
- šviňa f., nom. pl.**: 3 *Swyne* 1/6;
gen. pl.: Item 3 *karimnych Swyn* bilo zostalo 1/2a.
- šati pomn., gen. pl.**: Item (pozostalo) *pernych* Schatt 1/8.
 Dnes na Spiši: *šati, šmati*.
- škoda f., akuz. sg.**: Item za *skodu* 1/21.
- školník m., dat. sg.**: Item dal sem *panu* fararowy a *Skolnik[owy]* 1/26.
- ten/tento ukaz. zám., inštr. sg. m.**: Item 3 *karimnych Swyn* bilo zostalo *s/tim* (= za to), ze dety chowa 1/3a; (Statek) gest Naznateny a/zapysany *tymto* *spusobe[m]* 1/3.

Dnes na Spiši: *ten, toten*.
tenže *stotož. zám., nom. sg.:* Item frantzowy, swemu ottzy, czo gestze gest dluzen za duom 15 fl[orenów] 2/1 (= 1/2) *tenze* Nebostzik Jurko 2/13;
gen. sg.: S/toho-ze zboza 1/14;
dat. sg.: tomuze Walentowy 1/33.
treći *čisl. rad., gen. sg. m. [pul] tretya* zlateho 1/32.
u *predl. s gen.:* v tzaputy 1/28.
v *predl. s lok.:* W harnoltowtzych 1/2;
 w ch[rastzy?] 1/28.
Valent *m. (krst. meno), gen. sg.:* od Walenta 2/1;
dat. sg.: tomuze Walentowy 1/33; Item dluchy, ktere dluzen Nebostik Jurko Walentowy 1/31.
vankoš *m. (= vankuš), nom. sg.:* 1 Wankoss 1/9.
vimeńic *dok., part. min. I.:* Naperwey dal Jurkowy filipowemu, tzo wymenił zemu Sirotzku 1/16.
viplacovac *ned. (vyplácat), part. min. I.:* Item S/toho ze zboza, tzo wyplatował 1/15.
wosk *m., akuz. sg.:* Item dal sem na wosk 1/18.
wuoz *m., nom. sg.:* 1 Wuoz 1/7.
 Dnes na Spiši: *vos, vus*.
z *predl. s gen.:* Item S/toho-ze zboza 1/14; z/gedneho (wepa?) dal gegey Matery 1/4a; z/roskazu panskeho 1/2.
za *predl. s akuz.:* dluzen za duom 15 fl[orenow] 2/13; Item za skodu (dal sem) 1/21;

Item tzo bily zostali (dluzni) za/pywo 1/28.
zahlawek *m., nom. pl.:* 2 zahlawky 1/9.
zapisac *dok., part. perf. pas.:* (Statek) gest Naznatzeny a/zapysany 1/3.
zastawic *dok., part. perf. pas.:* Item gest zastawena jedna zem 2/3; druha zem gest zastawena 2/6.
zbože *n., gen. sg.:* Item S/toho-ze zboza 1/14; Item (pozostalo) zboza 1/12.
zjednac *dok., part. min. I.:* Item za skodu czo bila zgednala Nebostzitzka Jurkowa 1/21.
zlati *m. (menová jednotka), gen. sg.:* [pul] tretya zlateho 1/32.
zostac *dok., part. min. I.:* Item 3 karmnych Swyn bilo zostalo 1/2a; Item tzo bily zostaly (dluzni) za/pywo 1/28.
žec *m., dat. sg.:* Item dluzen gestze Nebostik Jurko dworowych penizy (!) Ondreyowy, frantzowemu zyatowy 5 fl[orenów] 2/10.
žem *f., nom. sg.:* jedna zem 2/3; druha zem 2/5;
gen. sg.: dluzen od zeme 2/7;
akuz. sg.: Naperwey dal Jurkowy filipowemu tzo wymenił zemu Sirotzku 1 fl[oren] 40 den[arow] 1/16.
že spoj.: Item 3 karmnych Swyn bilo zostalo s/tim, ze dety chowa 1/3a.
žito *n., gen. sg.:* pul kabla žita 1/22; 2 kably žita 1/27.
žribe *n., nom. sg.:* Item (pozostalo) 3 kony a tztwrte žribe 1/4.
 Dnes na Spiši: *žribe*, častejšie však *hače*.

Издор Котулич

ЛЕКСИКАЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ОПИСИ ИМУЩЕСТВА ИЗ ОБЛАСТИ СПИШ С 16 ВЕКА

Анализ приемов образования существительных и прилагательных в описи имущества из области Спиш с 16 века показывает, что находящиеся здесь существительные и прилагательные образованы в общем по до сих пор живым словообразовательным моделям: *Jurko* 30/1, 2/1, *Janko* 2/7, *polowitza* 1/7a, *roskaz* 1/2, *Skolnik* 1/25, *Nebostzik* 2/13, *Nebostzitzka* 1/21, *zahlawek* 1/9, *Jalowitza* 1/5, *opletze kramske* 1/10, *Sirotzki* 1/16, *karmni* 1/1a, *dluzen* 2/7 и т. д.

Что же касается словарного запаса данного памятника, то почти все появляющиеся здесь слова относятся к основному словарному фонду, главным образом, из области сельского хозяйства (опись имущества касается как раз этой области). Мы здесь встречаем ряд слов, которые можно как с фонетической и морфологической так и с лексической точки зрения считать словами, типичными для восточнословацкого (спишского) диалекта: *pssenitza* (*triticum*) — *zito* (*secale*) — *jaretz* (*hordeum*) — *owes* (*avena*), *Nebostzik/Nebostzitzka*, *kabel/gbel*, *zahlawek*, *perina*, *kura*, *opatzowala*, *ozimyny* и т. д.

Наша краткая словообразовательная и лексическая характеристика спишской описи имущества имеет целью лишь подтвердить заключения фонетического и морфологического анализа памятника*. Спишская опись имущества хорошо и относительно точно отражает живой язык (во всех его планах) восточнословацкого (спишского) народа в 16 веке.

* Фонетический, морфологический и отчасти также синтаксический анализ памятника вместе с транскрипцией и факсимиле были опубликованы в журнале *Jazykovedný časopis X*, 1959, № 1, стр. 36—67.

PROF. DR. FRANTIŠEK KALDA 75-ROČNÝ

Tohto roku sa dožíva univ. prof. dr. František Kalda pri dobrom zdraví a v činnej službe 75 rokov (nar. 11. jan. 1884).¹

Vedecká činnosť profesora Kaldu sa vyznačuje niekoľkými charakteristickými črtami. Predovšetkým charakterizuje ju šírka záujmu, hĺbka pohľadu, vysoká schopnosť abstrakcie a sústredenosť, niekedy až telegrafická stručnosť výrazu, ktorá vyplýva z absolútnej koncentrácie na predmet. Nemiluje plané špekulácie. Jeho štúdiá sa nepohybujú in abstracto, spočívajú vždy na pevnej a spoľahlivej materiálnej základni. Z metodického hľadiska treba vyzdvihnúť komparatistický prístup k nemecko-holandskému materiálu, ktorý často podáva ako paralelu k pomerom u nás. Až do reformy vysokoškolského štúdia v r. 1950 nebolo veľa miesta pre vedecké štúdium moderného jazyka. Podľa univerzitných prednášok prof. Kaldu by sa mohlo zdať, že sa jednoznačne zameriava na staršie obdobia. Jeho vlastná tvorba však svedčí o opak. Plne si uvedomuje význam súčasného obdobia, ktoré nám je prístupné vo všetkých formách prejavu, pričom poznanie minulosti nemá byť samoučelné, ale má pomáhať lepšie pochopiť súčasnosť.

Práce a štúdiá prof. Kaldu tvoria niekoľko okruhov.

1. S obľubou sa zaoberá otázkami pravopisu a jeho pomeru k výslovnosti. V štúdiu *Ortographie a ortografie samohlásek a dvojhlásek v němčině a nizozemštině* (ČMF XVI, 1930, 1-2, str. 58-70) navrhuje zaviesť do pravopisu systém na podklade výslovnosti. V článku *Vereinfachte Rechtschreibung oder vereinfachte Schriftsprache* (Linguistica Slovaca I/II, 1939/40, str. 253-261) uvažuje o nedôslednostiach v holandskom pravopise a o možnostiach jeho zjednodušenia, čo podáva ako paralelu k problematike reformy slovenského pravopisu. Pravopis podľa možnosti má byť v súlade s vývinom výslovnosti a má sa jej prispôbovať.

2. Hlásokoslovnými problémami sa zaoberá v štúdiu *Zum System der niederländischen Mutae* (Linguistica Slovaca III, 1941, str. 54-60). Je to pokus o rekonštrukciu fonologického systému holandských spoluhlások so zvláštnym zreteľom na veláry. Medzera v systéme, ktorý nemá znelú velárnu explozívnu, sa má zaplniť takzvaným rázom. — Štúdiu *K fonologické struktúre Lynkeovy písně u Goetha, Vrchlického a Fischera* (Goethův sborník. Praha 1932, str. 336—338) je kabinetnou ukážkou štruktúrného rozboru originálu a dvoch českých prekladov, ktoré sa hodnotia podľa toho, nakoľko verne v zvukovej oblasti tlmočia pôvodinu. Autor tu nadväzuje na Mathesiusov rozbor fonologickej štruktúry lexiky modernej češtiny.

3. Z gramatických otázok najväčšiu pozornosť venoval prof. Kalda morfológii slovesa. V práci *Infinitiv dnešních spisovných jazyků germánských* (Sborník FF UK VI, 1929, 50, str. 3-13) vychádza zo zásadného konštatovania, že „porovnávacia gramatika germán-

¹ Pozri jubilejné články: Viliam Schwanzer, *K sedemdesiatinám prof. dr. Františka Kaldu* (ČMF 36, 1954, str. 44-46); Viliam Schwanzer, *Leben und Wirken Prof. Dr. František Kalda*, Sborník FF UK X, 1958, str. 5-8; sborník vyšiel na počesť jubilanta; Ladislav Baganec, *František Kalda 75-ročný* (Kultúrny život XIV, 1959, 3, str. 6).

ských rečí... si musí predovšetkým všimnúť dnešný stav germánskych jazykov“ (str. 3; podčiarkol J. Š.). Na rozbor materiálu aplikuje svoj oblúbený postup, pri ktorom infinitívne tvary germánskych jazykov porovnáva najprv čo do pravopisu a potom čo do výslovnosti. Pritom konštatuje, že „v pomere ortoepie k ortografii má byť viac vzájomnosti; ortoepia nemôže byť otrokyňou ortografie“ (str. 4). V nemčine sa ukazuje „tendencia získať väčší súlad medzi ortografiou a ortoepiou“ (str. 7). — V iných prácach sa dôsledne aplikuje protikladové chápanie slovesných tvarov a gramatických kategórií. Štúdia *Indikativ a konjunktiv v němčině a nizozemštině* (ČMF XXVI, 1940, 1, str. 1-4) poukazuje na syntaktické využitie morfológicko-sémantického protikladu na porovnávacjej báze. — O tom, že slovesná problematika je stredobodom záujmu prof. Kaldu, svedčí aj štúdia z r. 1956 *Zeit und Zahl des neuhochdeutschen und niederländischen Verbums* (ČMF - Philologica VIII, 1956, 5, str. 61-64). Autor preberá slovesné typy najprv podľa toho, ako sa v nich vyskytuje flektívne -e. Potom triedi slovesá podľa typu alternácie kmeňovej samohlásky so zreteľom na pravopisné pomery. Ukazuje, na aké rozmanité typy sa rozpadli pôvodné silné a slabé slovesá. Práca vychádza z čisto synchrónneho pohľadu na súčasný jazyk a taktiež sa v nej uplatňuje protikladové chápanie slovesných tvarov a gramatických kategórií.

Najväčšou prácou z tejto oblasti je samostatná publikácia *Praeteritopraesentia v němčině a nizozemštině a vývoj jejich konjugačního systému* (Spisy FF UK XXI, 1936). Tieto slovesá patria k svojráznym osobitnostiam germánskych jazykov a právom si zaslúžili monografické spracovanie. Autor sa obmedzuje na sledovanie morfológickej stránky týchto sloves, a to už i preto, že sa vyznačujú mnohotvárnosťou. Konfrontuje súčasný stav v spisovnom jazyku a v dialektoch s vývinom od najstarších čias. Všíma si: 1. stupeň kmeňovej samohlásky, 2. préteritálny sufix, 3. kmeňové zakončenie, 4. konjugačnú schému.

4. Oblasť dejín jazyka sa týka stať *Historický nástin severských rečí*. Ich vývoj sa podáva v súvisie s dejiným vývojom príslušných národov.

5. Literatúrou sa prof. Kalda sústavne síce nezaoberal, avšak doktorom filozofie sa stal na základe literárnej dizertácie o Leutholdovi. V štúdiách o holandskej a afrikánskej literatúre po prvý raz u nás podal odborný výklad nadhodenej tematiky.

6. Prekladmi z holandčiny a afrikánčiny sprostredkoval nám prof. Kalda plody cudzích a vzdialených kultúr. Svoje jazykové znalosti tu dal do služieb širokej verejnosti a na prospech zblížovania národov. Svoj vzťah k praxi prejavil záujmom o pedagogicko-metodické otázky a problémy výučby živého jazyka. Nie menej záslužná je aj publicistická činnosť prof. Kaldu v kultúrno-politickej oblasti. Informoval našu verejnosť o dianí v iných častiach sveta, pričom poukazoval na problémy paralelné s našimi a na ich riešenie. Zaoberal sa predovšetkým pomermi v belgicko-holandskej oblasti a v Južnej Afrike.

Aj tento stručný pohľad na rozličné aspekty činnosti prof. Kaldu nám znovu ukázal, že nerobil vedu pre vedu a neuzatváral sa pred životom, ale svoje schopnosti dal do služieb spoločnosti. Ceníme si najmä to, že v období keď si náš ľud vytýčil smelé ciele, aby čo najskôr dovŕšil výstavbu socializmu v našej vlasti, ani prof. Kalda nestojí stranou a i pri svojom vysokom veku aktívne sa podieľa na výchove novej inteligencie.

Zo srdca želáme jubilantovi, aby mu zdravie dovolilo ešte dlho pôsobiť medzi nami a aby sa mohol radovať zo zaslúžených úspechov svojej svedomitej práce.

Ján Šimko

Počínajúc rokom 1957 obnovila Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave vydávanie svojho vedeckého orgánu pod uvedeným názvom. Sborník vychádza v dvoch zväzkoch. Prvý obsahuje štúdie filologické, druhý štúdie historické a filozofické. V číslovaní ročníkov a štúdií sa nadväzuje na Sborník tejto fakulty, ktorý prestal vychádzať r. 1932 (roč. VIII, č. 63). Filologickú časť Sborníka rediguje prof. Pauliny s redakčným sborom.

Deviaty ročník obnoveného Sborníka obsahuje sedem štúdií, dva diskusné príspevky a dve drobné zprávy. V tejto recenzii sa podrobnejšie dotkneme jazykovedných príspevkov.

V prvej štúdií *K základným otázkam lexikológie* (str. 3—12) všúna si Vincent Blanár niektoré teoretické problémy lexikológie, hojne využívajúc literatúru predmetu. Najprv venuje pozornosť vzťahu mnohoznačnosti slov (polysémie) a rovnoznačnosti slov (synonymity, resp. polylexie). Blanár vidí v ustavičnom vyrovnávaní medzi polysémiou a polylexiou „základný zákon lexikálneho vývinu“ (str. 4), pričom vychádza z predpokladu, že „prílišné hromadenie významov a významových odtienkov sa v jazyku natrvalo neudrží, podobne ako sa v jazyku neudržia natrvalo mnohé slovné formy na vyjadrenie tohože myšlienkového obsahu“ (str. 3). Proti takémuto uvažovaniu možno namietnuť, že s vývojom jazyka, ktorý je spätý s rozvojom myslenia ako odrazu stále sa meniacej skutočnosti, pribúdajú vždy nové významové odtienky a množí sa aj počet synonym, pričom len nepatrné množstvo významových odtienkov a synonym zaniká. V jazyku sa nič neudrží „natrvalo“, keďže jazyk sa ustavične mení a vyvíja. Tento fakt však nevyplýva z hromadenia významových odtienkov a synonym, ale z protirečenia medzi ustavične sa meniacou skutočnosťou a vyjadrovacími potrebami spoločnosti na jednej strane a jazykom ako prostriedkom na vyjadrovanie javov a vzťahov skutočnosti a nástrojom dorozumievania na druhej strane. A práve toto protirečenie treba pokladať za „hybnú silu“ (čiže za „základný zákon“) lexikálneho vývinu jazyka, ako správne hovorí sám Blanár (str. 3). Tým sa, pravda, nijako nepopiera úzky vzťah medzi problémami polysémie a polylexie.

Ďalej si Blanár všúma problém štruktúry slovnej zásoby zo synchronického hľadiska. Ide tu o dva komplexy otázok: členenie slovnej zásoby a vzťahy pomenovacej jednotky v slovnej zásobe. Blanár spomína tri známe nehomogénne spôsoby klasifikácie slovnej zásoby: klasifikáciu gramatickú (členenie slov na slovné druhy), klasifikáciu pojmovú (podľa myšlienkového obsahu slov) a klasifikáciu podľa cieľa jazykového prejavu (štýlové vrstvy).

Nie celkom jasne a jednoznačne vymedzuje Blanár pojem „lexikálnych vzťahov“ medzi pomenovacími jednotkami. Z jeho výkladov sa zdá, že do pojmu lexikálnych vzťahov zahrnuje nielen vzťahy na pláne významu slov (ako sú vzťahy synonym, homonym a antonym), ale aj problémy morfematického členenia (morfematickej stavby) slov. Nejasnosť výkladu dovŕšuje táto záverečná veta: „Pravda, nejde o nejaký uzavretý systém lexikálnych vzťahov, preto bude azda na mieste hovoriť o systémovosti v slovnej zásobe“ (str. 7). Porozumenie sťažuje a rušivo pôsobí ešte tá skutočnosť, že Blanár nepoužíva jednotnú terminológiu, ale ponecháva termíny rozličných autorov, ktorých mienku parafrazuje (napr. popri termíne „význam slova“ používa termín „sémantická funkcia“).

V tretej časti svojej štúdie Blanár uvažuje o zmenách vo vývine slovnej zásoby. Rozlišuje zmeny v rozsahu slovnej zásoby (vznik a zánik slov) a zmeny významovej

a tvarovej stavby slova. Najviac pozornosti venuje vzťahom synonymým, o ktorých formuluje tri poučky: 1. Významová stavba slova sa vyvíja vo vzájomnom vzťahu k ostatným členom synonymného radu. 2. Keď pribudol jeden čiastkový význam pri jednom člene synonymného radu, pribudol aj pri druhom člene tohto radu. 3. Nerovnaký vývin synonymných radov v príbuzných jazykoch má za následok nerovnaké jazykové vyjadrenie nového pojmu.

V druhej štúdii *Zmena w > v v slovenčine* (str. 13—20) pokúsil sa Eugen Pauliny o fonologický výklad zmeny *w > v* v slovenčine. Pauliny túto hláskoslovnú zmenu, ktorá sa uskutočnila takmer na celom slovanskom jazykovom území, uvádza do časovej súvislosti so znelostnou asimiláciou spoluhlások *a s* preniknutím spoluhlásky *f* do slovenského konsonantického systému. Pre strednú slovenčinu Pauliny zmenu *w > v* dáva do súvislosti aj s diftongizáciou *ō > yo*. Rozdiely vo výsledkoch tejto zmeny, ktoré pozorujeme medzi slovenskými nárečiami, vysvetľuje Pauliny rozličnou relatívnou chronológiou niektorých fonologických zmien v slovenskom konsonantizme.

Paulinyho výklady sa vyznačujú filologickou akribiou, prihliadaním na hláskoslovný materiál zo všetkých slovenských nárečí a porovnávacím hľadiskom. Pôsobia veľmi sugestívne a dosť presvedčivo. Za slabé miesto možno však pokladať východiskový bod týchto výkladov: predpoklad „zvukovej homonymity“ skupín *wo* (v slovách ako *woda*, *slovo* ap.) a diftongu *yo* (v slovách ako *yošmi*, *kyoš* ap.). Pauliny vidí v odstraňovaní tejto homonymity hlavnú príčinu zmeny *w > v* v strednej slovenčine (str. 15). Podľa našej mienky v takomto prípade nemožno hovoriť o „zvukovej homonymite“. Tento nevhodný termín Pauliny použil asi preto, lebo nechcel hovoriť o zvukovej totožnosti skupiny *wo* a diftongu *yo*, ale iba o ich blízkosti. Fonologický rozdiel medzi skupinou *wo* (kde ide o krátku slabiku, ktorej nositeľom je samohláska *o*) a diftongom *yo* ako nositeľom dlhej slabiky bol však pri všetkej fonetickej blízkosti oboch týchto komplexov dosť veľký na to, aby si ho hovoriaci uvedomovali. Vedú sú známe prípady, že sa aj zvuky foneticky totožné môžu fonologicky hodnotiť ako varianty rôznych foném. V tomto východiskovom bode nie je teda Paulinyho argumentácia presvedčivá.

V tretej štúdii *K prípadom rat-, lat- za psl. *ořt-, *ořt- na západnom Slovensku* (str. 21—36) Rudolf Krajčovič na základe rozboru úplného materiálu (najmä miestnych mien) a výsledkov archeologického výskumu spresňuje doterajšie poznatky o rozšírení slov obsahujúcich skupiny *rat-, lat-* na juhozápadnom Slovensku.

Krajčovičove závery sú takéto: Psl. **ořt-, *ořt-* vyvinulo sa na západnom Slovensku na *rot-, lot-*. Slová so skupinou *rat-* (na *lat-* niet istých príkladov) sú na tomto území sekundárne. Priniesli ich so sebou asi príslušníci centrálnych kmeňových nárečí veľkomoravského Nitrianska, ktorí sa na začiatku X. stor. pristahovali do Podudvažia. Odtiaľ sa potom jednotlivé slová so skupinou *rat-* rozšírili aj na ďalšie časti juhozápadného Slovenska. Niektoré slová tohto druhu sa tam mohli dostať aj neskôr.

Vo filologicko-textologicko-biografickej štúdii *K významu slova trikylistos* (str. 37—45) Miloslav Okál podáva výklad gréckeho slova *trikylistos*, ktoré sa vyskytuje ako *hapax legomenon* u Diogena Laertia (v 8. kap. X. knihy jeho diela *Životopisy slávnych filozofov*). Okál, nadväzujúc na talianskeho bádatela E. Bignoneho a Američana De Wittu, interpretuje uvedený výraz ako zložené adjektívum, v ktorom prvá časť je číslovkový kmeň *tri-* (= troj-, trikrát) a druhá časť súvisí so slovesom *kylinthein* (= válať, kotúľať). Adj. *trikylistos* u Laertia označuje podľa Okála človeka, ktorý sa vozil na vozíku s tromi kolesami (pretože nemohol chodiť).

Nasleduje romanistická štúdia Antona Vantucha *Vývoj Montesquieuových názorov pred Duchom zákonov* (str. 47—61). Autor sa v nej zaoberá vývojom filozofických a poli-

tických názorov veľkého francúzskeho osvietenca a humanistu XVIII. stor., opierajúc sa o životopisné údaje, korespondenciu a nové objavy Montesquieuových rukopisov.

Anglista Ján Šimko uverejnil v recenzovanom zborníku menšiu štúdiu *Jazykový rozbor Winchesterského rukopisu a Caxtonovho vydania diela Sira Thomasa Maloryho* (str. 63—69). Hlavnú pozornosť venuje v nej otázke, v akom vzťahu je zánik anglickej flexie k ustáleniu slovosledu. Dospieva k záveru, že najprv sa zjednodušila anglická flexia, až potom sa ustálil anglický slovosled.

Sériu štúdií v zborníku uzatvára literárnovedná štúdia Alexandra Csandu o pokrokovom maďarskom spisovateľovi Józsefovi Sellyeim, žijúcom na Slovensku v období buržoáznej republiky († 1941).

Sborník vhodne dopĺňajú dva cenné diskusné príspevky: 1. kritické pripomienky Jozefa Ružičku k Ďurovičovej knihe *Modálnosť* (str. 93—99) a 2. kritické pripomienky Lubomíra Ďuroviča k Ružičkovej knihe *Skladba neurčítka v slovenskom spisovnom jazyku* (str. 99—108).

Ružička podrobil kritickému rozboru z Ďurovičovej práce pojem tzv. podradovacieho tvaru (vo vedľajších vetách súvetí typu *Rozkazujem ti, aby si odišiel*), pojem modálnej spony, ďalej chápanie datívu vo vetách typu *Je mi smutno* ako podmetu a napokon rozdeľovanie vedľajších viet na obsahové a doplnňovacie.

Ďurovič hodnotí Ružičkovu prácu ako „významný prínos do slovenskej jazykovednej literatúry“ a vyzdvihuje jej klady, ale zároveň upozorňuje na niektoré problémy, pri ktorých sa nezhoduje s Ružičkovým chápaním. Je to napr. pojem tzv. vytýčeného (či vysunutého) vetného člena, niektoré otázky infinitívnej väzby, chápanie zloženého prísudku, pomocných slovies a i.

Úroveň príspevkov uverejnených vo filologickej časti IX. ročníka obnoveného Sborníka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského nás oprávňuje vysloviť presvedčenie, že tento zborník bude cenným prínosom v rozvíjaní teoretickej práce v oblasti filologických disciplín na Slovensku. Vonkajšia úprava zborníka je skromná, ale dôstojná. **Cudzozjazyčné** resumé pri niektorých príspevkoch svedčí, že zborník je určený nielen pre domácych čitateľov, ale aj na výmenu do zahraničia. Redakcia by mala dbať o to, aby v budúcich ročníkoch mal každý príspevok aspoň krátke cudzozjazyčné resumé.

Š. Peciar

SBORNÍK ŠTÚDIÍ A PRÁC VYSOKEJ ŠKOLY PEDAGOGICKEJ V BRATISLAVE. Spoločenské vedy. Slovenský jazyk a literatúra, zväzok I, zošit 1—4, Bratislava 1957. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, strán 188, cena neudaná.

Sborník prác Vysokej školy pedagogickej je venovaný problematike štúrovského obdobia. Hoci sa v poslednom čase výskum tohto významného obdobia našich národných dejín rozvinul na širokej základni, ako o tom svedčí rad publikovaných prác (napr. *Ludovít Štúr*. Život a dielo 1816—1856. Sborník materiálov z konferencie Historického ústavu SAV, Bratislava 1956; *Sborník článkov na pamäť stého výročia smrti L. Štúra*, Slovenská reč XXI, 1956, 3—4; J. Ambruš, *Listy Ludovíta Štúra I*, Bratislava 1954; II, Bratislava 1956; III v tlači, a iné), jednako ostáva naďalej toto obdobie predmetom mnohých nových výskumov, dokladom čoho je aj recenzovaný zborník.

Sborník je rozdelený na štyri zošity a obsahuje články s dvojakou problematikou: literárnohistorickou a jazykovednou. Prvé dva zošity sa zaoberajú literárnohistorickou problematikou. Článok J. Bédera *Spoločnosť československá a Slovenský ústav v Bratislave v rokoch 1835—1840* (str. 3—80) načrtáva rozvoj nastupujúcej štúrovskej generácie a skúma podmienky jej formovania. Autor opravuje mylné názory, ktoré preceňujú význam Ludovíta Štúra v začiatočnom období jeho účinkovania. Béder ukazuje, ako sa formuje Spoločnosť československá, ako sa rozrastá jej pôvodný rámec školského poslania. K základnej zmene cieľov a úloh dochádza v školskom roku 1834/35 vplyvom vlastencov A. B. Vrchovského a F. C. Kampilíka, prívržencov tajných poľských revolučných spolkov. V centre ich vlasteneckého úsilia sú dve základné požiadavky z programu poľských revolučných krúžkov: sociálne oslobodenie ľudu spod jarma feudalizmu a utvorenie federácie slobodných a rovnoprávných slovenských republík. Od školského roku 1834/35 až do začiatku štyridsiatych rokov je Vrchovský hlavným ideovým vodcom, inšpirátorom a organizátorom mladej slovenskej generácie združenej okolo Spoločnosti. Jeho zásluhou sa dostávajú v národnom programe do popredia otázky sociálne. Radikálna skupina slovenskej mládeže na čele s A. B. Vrchovským sa po zákaze Spoločnosti (r. 1837) združuje v tajnom spolku Vzájomnosť, ktorý organizoval národné bunky po celom Slovensku a vydával dvojmesačne tajné noviny. Po Štúrovom odchode do Halle r. 1838 sa vo vedení Ústavu uplatnilo radikálnejšie krídlo pod vedením námestníkov B. P. Červenáka a A. H. Škultétyho. Tridsiate roky minulého storočia sú obdobím veľkého organizačného ruchu. V týchto rokoch sa ideove a organizačne pripravovali takmer všetky kultúrne a národnopolitické akcie (napr. Matica slovenská, Národné noviny a iné), ktoré sa naplno rozvili až v štyridsiatych rokoch pod vedením L. Štúra. Vyzdvihnutím činnosti radikálnej skupiny, revolučného programu tejto skupiny stavia J. Béder národnooslobodzovacie hnutie štúrovskej generácie do nového svetla. Na konci štúdie sa uverejňujú významné dokumenty o činnosti Spoločnosti.

Štúdia M. Gašparíka *Samuel Dobroslav Štefanovič* (str. 81—126) podáva profil známeho slovenského vlastenca, účastníka slovenského národného povstania r. 1848. Autor hodnotí z marxistického hľadiska činnosť tohto významného dejateľa, súčasníka štúrovcov, jeho názory na štát a spoločnosť, na problémy slovenského kultúrneho, hospodárskeho a politického života a na slovenskú literatúru. S. D. Štefanovič ako slovenský vlastenec pokrokového typu stál izolovane od buržoázne a malomeštiacky zmýšľajúcej konzervatívnej skupiny martinskej inteligencie. Literárne dielo S. D. Štefanoviča nie je rozsahom veľké: 5 čísel časopisu *Svetlo* (ktorý Štefanovič sám redigoval), *Slovenské povstanie z roku 1848/49*, ktoré vyšlo až r. 1886, *Programm der österreich-ungarischen Slawen von einem Slowaken* r. 1893. Na konci štúdie sa z pozostalosti tohto vlastenca uverejňujú *Úvahy z ohľadu československej vzájemnosti*, listy a kritický posudok Vajanského Suchej ratolesti.

Obidve literárnohistorické štúdie svedčia o úsilí našich literárnych vedeov prehodnocovať hnutie štúrovskej generácie i činnosť jednotlivých príslušníkov tejto generácie z marxistického hľadiska. Význam týchto štúdií iste podrobnejšie zhodnotia literárni vedci.

Tretí zošit sborníka prináša štúdiu E. Jónu *Prvé jazykovedné práce Ludovíta Štúra* (str. 127—158). E. Jóna načrtáva obraz prostredia, v ktorom sa školil L. Štúr v Bratislave. Na Štúrov odborný rast pôsobilo kladne predbežné filologické školenie u profesora Peca (Petza) v Rábe. Zavŕšené bolo štúdiom v Halle u tamojšieho profesora A. F. Potta, ktorý sa pokladá za vlastného tvoreu porovnávacieho hláskoslovnia indoeurópskych jazykov. Nemecká jazykoveda v tom čase stála na čele svetovej jazykovedy. Na univer-

zite v Berlíne pôsobil F. Bopp, zakladateľ porovnávacej indoeurópskej jazykovedy. A. F. Pott pôsobil na Štúra v mnohom smere: uviedol ho do jazykovedného myslenia, zoznámil ho s materiálom indoeurópskych jazykov, najmä so starou indičtinou (sanskritom), s porovnávacou metódou ponímanou geneticky, historicky. Sám Pott očakával, že Štúr vypracuje porovnávaciu gramatiku slovanských jazykov (str. 134).

Ďalej si E. Jóna všima dve práce L. Štúra, a to článok o prídavnom mene a druhú, väčšiu prácu z odboru porovnávacej jazykovedy. Štúrove prednášky nevyšli tlačou, ale sa zachovali vo dvoch zápisoch (zápis A je uložený v archíve Matice slovenskej v Martine, zápis B v archíve Slovenského národného múzea v Martine). Prednášky majú názov v pôvodnom pravopise: *Philosophie řečí Indoeuropejských od Lud. Štúra w Břetislavce* r. 1842.

Popud k Štúrovmu článku o prídavnom mene dala pomerne rozsiahla česká štúdia J. Chmelu *Rozbor jména přídavného*, v ktorej preberá prídavné meno synchronicky, a to zo stránky slovotvornej, pričom si všima aj významovú stránku adjektívnych prípon. Pred vlastnou analýzou Chmelovho článku podáva Štúr ešte svoje názory o rôznych stupňoch poznania jazyka (rozlišuje tri stupne) a o purizme. Kladný postoj Štúrov k lexikálnym europeizmom je všeobecne známy. (Porov. napr. v štúdiu J. Horeckého: *K charakteristike štúrovského lexika*, *Linguistica Slovaca* IV—VI, 1946—48, str. 285.) Štúr kritizuje Chmelovu snahu zmeniť niektoré zaužívané tvary, ktoré sú podľa Chmelovej mienky nesprávne utvorené. Pri tvorení privlastňovacích adjektív na *-ov, -ova, -ovo* správne poznamenáva, že sa netvoría ani od prvého, ani od druhého pádu, ale od kmeňa („pňa“). Často sa kríži Chmelovo synchronické ponímanie so Štúrovým diachronickým, napr. Štúr dopĺňa pri príponách *-ov, -ova, -ovo* zámenný pôvod týchto prípon, vykladá slovanské a litovské tzv. zložené a menné skloňovanie adjektív („určitých a neurčitých“) na porovnávacom základe (str. 138). No v Štúrovom článku popri správnych výkladoch vyskytujú sa i nesprávne výklady, napr. pri adjektívach odvodených od cudzieho základu, typu *aristokratický, astrologický*, pri ktorých Chmela správne vysvetľuje pôvod prípony *-ický* podľa latinskej prípony *-icus*, zatiaľ čo Štúr sa pokúša o špekulatívny výklad obmenou domácej prípony *-ský > -cký* a s vkladným *-i-* (*cký*). Celkovo možno Štúrove jazykové náhľady vyslovené v tomto článku hodnotiť kladne, hoci sa v ňom vzhľadom na vtedajší rozvoj jazykovedných teórií vyskytujú v jednotlivostiach aj niektoré nesprávnosti.

Štúrove prednášky sú spracované porovnávacou metódou, začínajú sa otázkami zo všeobecnej jazykovedy (typologické triedenie jazykov sveta, ako ich s obmenami podávajú Sehleglovci, Bopp, Pott, Humboldt — cituje však iba Dobrovského — str. 139), ďalej preberá otázky morfológie, ktorú Štúr chápal nielen ako flexiu, ale aj ako náuku o gramatických kategóriách. Deklinácie chce Štúr usporiadať podľa kmeňov, a nie synchronicky, pretože za vedecké pokladá iba historické delenie. Skloňovanie chápe Štúr moderne ako menenie vzťahov („proměňování potahů“) (str. 140). Výklady jednotlivých gramatických javov podáva podľa súčasných, dnes vedeckým pokrokom prekonaných názorov. Štúr neraz vykladá jazykové javy filozoficky. No jednako Štúrove prednášky sú významným historickým dokumentom o tom, že Štúr popri Poliakovi H. Cegielskom prvý zo Slovanov uplatňoval výsledky modernej jazykovedy pri vysvetľovaní slovanských jazykov a udomáčňoval u nás komparatívnu metódu. Po celkovom hodnotení prednášok uverejnjuje prof. E. Jóna obidva zápisy prednášok v juxtapozícii, aby vynikla rozdielnosť i spoločné črty obidvoch.

Posledný zôšit, štvrtý, obsahuje štúdiu M. Darovca *K forme Štúrových rečnických prejavov* (str. 159—185), ktorá venuje pozornosť povestnému rečníckemu majstrovstvu

Štúrovmu. Cieľom štúdie je zistiť všeobecný charakter formy Štúrových rečníckych prejavov (rozbor sa podáva na základe niekoľkých slávnostných a politických rečí). Darovec volí si pritom, i napriek druhej diferenciacii skúmaných prejavov (reči slávnostné a politické), syntetickú metódu, hoci si je vedomý, že zovšeobecňovanie naráža takto na určité ťažkosti (str. 162). Druhou, podľa našej mienky závažnejšou prekážkou je fakt, že skúmané rečnícke prejavy odzneli v dvoch spisovných jazykoch, a to slávnostné reči v spisovnej češtine a snemové reči v spisovnej slovenčine. Darovec síce na str. 162 konštatuje, že „rozdiely medzi štylistickou normou spisovnej češtiny a spisovnej slovenčiny sú také malé, že nemôžu podstatnejšie skresľovať obraz o charaktere individuálneho štýlu Štúrovho. Táto možnosť je tým menšia, že ide o rečnícky štýl, norma ktorého, najmä v oblasti syntaktickej, je v oboch jazykoch takmer rovnaká.“ Ale ani lexikálnym rozdielnosťami (napr. funkcií slovakizmov v českých prejavoch) nevenuje Darovec pozornosť.

Celkový prístup ku skúmaniu autorského slohu je správny. Darovec vychádza z predpokladu, že ráz individuálneho štýlu autora vyplýva zo vzťahu medzi celkovým charakterom slohových prostriedkov a typickými vlastnosťami slohového druhu (str. 162). Treba len ľutovať, že sa tohto poznatku nepridŕža v štúdiu dôsledne a tak iba pri niektorých prostriedkoch zisťuje, že sú typickými rečníckymi prostriedkami (porov. str. 174, 181, 182, 184). Pod pojem formy rečníckych prejavov zahrnuje Darovec tieto javy (skúma ich v osobitných kapitolách): 1. kompozícia rečníckych prejavov, 2. štylistické prostriedky pomenovacie, 3. štylistické prostriedky syntaktické. Ako vidíme, Darovec používa pojem formy v dvojakom význame, a to jednak vo význame kompozície rečníckeho prejavu, najmä obsahovej, vnútornej výstavby, nie vonkajšej, kontextovej, ktorá by zahrnovala nadvetné výstavbové prostriedky, jednak vzťahuje pojem formy na vyjadrovacie prostriedky pomenovacie a syntaktické. Na základe tohto triedenia by sa mohlo zdať, že Darovec pokladá kompozíciu za rovnocennú, resp. rovnorodú s vyjadrovacími prostriedkami, ktoré by bolo bývalo účelnejšie zahrnúť pod spoločný, nadradený pojem (2. slohové vyjadrovacie prostriedky — a) pomenovacie, b) syntaktické) v protiklade ku kompozícii. Zároveň by sa žiadalo teoreticky zdôvodniť takýto postup.

Pri kompozícii Štúrových rečníckych prejavov zisťuje Darovec dôslednú logickú organizáciu, čo približuje tieto prejavy v kompozičnom pláne k útvaru prednášky. Vplyvy antickej rétoriky sa odrážajú v základnom členení reči na tri časti: úvod (exordium), jadro (disputatio) a záver (conclusio). Autor článku spravidla vysvetľuje dôvody kompozičného členenia, funkcie určitých kompozičných častí, prostriedkov, prvkov, a v tom je prínos jeho práce. Avšak pri daktorých prostriedkoch, napríklad pri používaní epilému, námietok, ktoré sám rečník hneď vyvracia, chýba určenie funkcie, hoci ide zrejme o dynamizačnú funkciu tohto prostriedku.

Pri rozbere pomenovacích a syntaktických prostriedkov by sa bolo žiadalo viac zharmonizovať výskum obidvoch častí. Tak napríklad ráz monumentálnosti, ktorú Darovec zisťuje v oblasti syntaxe na široko rozvetvených vetných periódach, na zložitých, humanistických vetných konštrukciách, by sa dal iste podprieť a uviesť do súladu so široko rozvedenými obraznými prostriedkami pomenovacími.

Ak Darovec hovorí o logickom základe Štúrovho rečníckeho štýlu, prípadne, že formálna stavba Štúrových rečníckych prejavov má dve základné funkcie: logickú a estetickú (str. 185), je nesporné, že nemožno pritom obísť napr. funkciu slohovú, že pri prejavoch slávnostných ide napríklad o funkciu vzdelávaciu, poučovaciu, výchovnú a pri prejavoch snemových, politických o funkciu agitačnú, presvedčovaciu. Vymedzenie dvoch funkcií je podľa našej mienky málo.

Kladom tejto štúdie je jednak rozbor všetkých zámerne využívaných slohových

prostriedkov, jednak snaha o ich funkčné zaťaženie v rámci prejavu ako celku. Tým, že sa dané prostriedky skúmajú vzhľadom na ich funkciu v celku, že sa skúmajú funkcie a vzťahy jednotlivých prostriedkov, dospieva sa ku skutočne hlbšiemu poznaniu znakov autorského štýlu i štýlu príslušného slohového útvaru. Zároveň tu máme dôkaz, že súčasní bádatelia smerujú v tejto oblasti vedeckého výskumu od štylistiky popisnej ku štylistike explikatívnej, vysvetľujúcej funkcie a dôvod použitia slohových prostriedkov.

Recenzovaný zborník sa organicky začleňuje do radu súčasných výskumných prác zo štúrovského obdobia a dokumentuje dobrú odbornú pripravenosť pracovníkov Vysokej školy pedagogickej.

M. Šalingová

SBORNÍK FILOLOGICKEJ FAKULTY VYSOKEJ ŠKOLY PEDAGOGICKEJ V PREŠOVE. II. časť. Slovenský jazyk a literatúra. Strán 178. Vydalo SPN v Bratislave r. 1958.

Tento zborník pripravili členovia katedry slovenského jazyka a literatúry na VŠP v Prešove pod vedením doc. dr. Štefana Tóbbika. Zborník obsahuje tri väčšie štúdie literárnovedné (Pavol Petrus: *Literárna kritika a jej zápas o realistický charakter slovenskej literatúry*, str. 3—50; Ervín Lazar: *Belo Klein-Tesnoskalský*, str. 51—76; Jakub Svač: *K otázke odrazu jánošíkovej tradície v dramatickej tvorbe*, str. 77—101), jednu väčšiu a dve menšie štúdie jazykovedné (Štefan Koperdan: *Jazykové vedomie ako aktívny činiteľ v morfolologickej analýze*, str. 102—131; František Miko: *Hybné sily slohovej praxe*, str. 132—149; Štefan Tóbbik: *Niekoľko poznámok k vývinu slovenčiny*, str. 150—168), dve recenzie a zprávu o činnosti katedry.

V tejto recenzii si všimame len jazykovedné príspevky. Z troch citovaných jazykovedných štúdií má vedeckú hodnotu iba štúdia Mikova. Autor v nej rozvádza svoje názory o tzv. štýlotvorných činiteľoch. Vychádza pritom z tézy, že štýl jazykového prejavu je jednotný, homogénny jav. Možno sa preto domnievať, že aj činiteľ, ktorý ho podmieňuje, je jednotný. Týmto činiteľom je podľa autora štúdie postoj hovoriaceho ku skutočnosti a k prijímateľovi prejavu. Štýl definuje Miko takto: „Štýl je výrazom diferencovaného spôsobu myslenia a dorozumievania v istej oblasti spoločenského života, je odrazom (následkom), ale i prostriedkom diferencovaného chápania skutočnosti a diferencovaného vzťahu k ľuďom v procese jazykového styku“ (str. 135). Postoj hovoriaceho zahrnuje v sebe podľa Miku všetky ostatné činitele štýlotvorného procesu, o ktorých sa hovorí v doterajšej literatúre o tomto probléme (popud čiže stimulus prejavu, cieľ prejavu, osobnosť hovoriaceho, ohľad na adresáta, situácia, v ktorej sa prejav deje, prípadne aj predmet čiže téma prejavu). Zdá sa nám, že by bolo vhodnejšie hovoriť o hlavnom (základnom) štýlotvornom činiteľovi a o podružných (vedľajších, sprievodných) štýlotvorných činiteľoch.

Štefan Koperdan vo svojej nejasne štylizovanej štúdii bez jasnej tematickej osnovy chce „objasniť účasť jazykového vedomia pri rozličných morfológických operáciách, ktorými chceme odhaliť stavbu slova“ (str. 102). Koperdan uvažuje o jazykovom vedomí ako o čomsi abstraktnom, jednotnom pre všetkých príslušníkov jazyka. Neberie do úvahy, že „jazykové vedomie“ analfabeta je celkom iné ako „jazykové vedomie“ človeka

s jazykovým alebo dokonca s jazykovedným vzdelaním. Časté nezhody medzi jazykovedcami pri rozbere jazykových faktov svedčia o subjektívnom charaktere „jazykového vedomia“. Preto pri vedeckej analýze možno „jazykové vedomie“ uplatniť iba ako kontrolný faktor subjektívnej povahy.

V súvislosti s pojmom jazykového vedomia odvoláva sa Koperdan nemiestne na známu Marxovu formuláciu, že jazyk je skutočné praktické vedomie. Marx tu totiž nič nehovorí o „jazykovom vedomí“, ale o ľudskom vedomí vôbec, t. j. o uvedomovaní si vonkajšej skutočnosti čiže o myslení, ktorého je jazyk nástrojom. Nevhodná aplikácia marxistických poučiek vyskytuje sa u Koperdana dost často. Je preto prekvapujúce, že hlavný redaktor zborníka doc. Tóbiik hodnotí Koperdanovu štúdiu ako „hlboko teoreticky fundovaný príspevok“ (str. 176).

S Koperdanovými názormi na niektoré problémy slovenskej gramatiky bude sa možno vyrovnáť v diskusii o príslušných problémoch (napr. morfológická klasifikácia slovenských slovies, niektoré otázky odvodzovania slov, skloňovanie cudzích mien a i.). Mnoho miesta však zaberá u Koperdana parafrázovanie alebo kompilácia cudzích názorov.

Celá Koperdanova štúdia predstavuje nezladený súbor rozličných myšlienok a nápadov. Spôsob vyjadrovania u Koperdana je veľmi svojrázny, nezvyčajný, bohužiaľ, často nejasný a obsahovo ťažko kontrolovateľný.

Príspevok Štefana Tóbiika možno charakterizovať ako komentovanie názorov iných autorov na rozličné otázky z dejín slovenského jazyka, pričom cieľ týchto komentárov ostáva pre čitateľa nejasný. Nedá sa povedať, že by Tóbiikove formulácie boli vždy šťastlivé. S mnohými Tóbiikovými názormi (napr. o úlohách češtiny na Slovensku, o spoločenských podmienkach vzniku bernoláckej a neskôr stredoslovenského spisovného jazyka, ktorý Tóbiik nazýva štúrovčinou) možno polemizovať.

V poslednej časti zborníka recenzuje Jozef Vavro prácu sovietskeho slovakistu N. A. Kondrašova o osobných podstatných menách v slovenčine (*Kategorija ličnosti imion suščestvitelnych v slovackom jazyke*), ktorá vyšla v zborníku Slavianskaja filologija (vydanie 2. r. 1954), a E. Lazar referuje o publikáciách Ústavu slavistiky Nemeckej akadémie vied v Berlíne (Institut für Slawistik der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin), a to o knihe Eduarda Wintera *Die Pflege der west- und südslawischen Sprachen in Halle im 18. Jahrhundert* (Berlin 1954), o obsiahlom diele toho istého autora *Die tschechische und slowakische Emigration in Deutschland im 17. und 18. Jahrhundert* (Berlin 1956) a o zborníku *Deutsch-slawische Wechselseitigkeit in sieben Jahrhunderten* (Berlin 1956).

Zborník uzatvára zpráva Štefana Tóbiika o práci Katedry slovenského jazyka a literatúry na VŠP v Prešove. Pokiaľ ide o jazykový výskum, zaoberajú sa pracovníci katedry podľa Tóbiikovej zprávy výskumom súčasnej spisovnej normy, výskumom metodiky vyučovania slovenského jazyka, výskumom slovenských nárečí a prípravnými prácami (excerpciou) pre *Historický slovník jazyka slovenského*. Prekvapuje, že okrem dialektologického výskumu nie sú uvedené práce skoorinované s výskumným plánom Ústavu slovenského jazyka (metodika vyučovania nepatrí do kompetencie ústavu). Takéto neúčelné triedenie síl vedie iba k tomu, že sa znižuje úroveň výskumnej práce a spomaľuje sa jej tempo. Katedra slovenského jazyka a literatúry na VŠP v Prešove, ako sa zdá, nevzala na vedomie, že koordinátnou inštitúciou v oblasti jazykového výskumu je Ústav slovenského jazyka. Jazykovedným príspevkom zborníka by bolo veľmi prospelo, keby ich bol v rukopise recenzoval niektorý externý jazykovedec. Povážlivo nízka úroveň niektorých príspevkov je o to trápnejšia, že sa k nim publikovali aj cudzojazyčné resumé v ruštine a v nemčine (nie bez chýb).

Na adresu redakcie zborníka by bolo možno vysloviť veľa výčítiek z hľadiska spisovnej normy, typografickej i vonkajšej úpravy. Všetličo prezrádza málo redakčných skúseností (mená autorov sa neuvádzajú jednotne, miesto spojovníka sa často používa pomlčka a i.).

Š. Peciar

ANTONÍN PROFOUS, MÍSTNÍ JMÉNA V ČECHÁCH, JEJICH VZNIK, PŮVODNÍ VÝZNAM A ZMĚNY I—IV (IV. zv. za spolupráce Jána Svobodu), Praha 1947—1958.

V úvodnej časti tohto rozsiahleho a významného diela Ant. Profous okrem iného uvažuje, ktorou prácou najskôr začať: či sa najprv pustí do všeobecnej časti a potom spracovať jednotlivé názvy a či naopak. Hneď zatým sa uvádza, že pre pokročilý vek autor sa rozhodol spracovať a vydať najprv materiálovú časť (jednotlivé názvy). Toto rozhodnutie bolo správne, pretože neúprosná smrť vytrhla autora spomedzi nás skôr, než by bol mohol dokončiť posledné práce na IV. zväzku, ktorý dokončil a na vydanie pripravil Ján Svoboda.

O veľkosti a význame spomenutého diela nie je azda ani potrebné rozpisovať sa nejako obsiahlejšie. Vykonaná práca je pred nami a hovorí za seba. No kvôli historickej kontinuite predsa len treba uviesť, že pre Profousovo dielo sú príznačné najmä dve črty: kritický postoj k prameňom a materiálu a rozvážnosť pri jazykových analýzach. Tým sa toto dielo zároveň líši od starších podobných prác z oblasti českej toponomastiky. Práve vďaka uvedeným vlastnostiam máme pred sebou dielo vedecky solídne fundované, s ktorým sa bude musieť pri ďalších výskumoch historickej toponymie u nás vážne počítať. Napokon žiada sa ešte poďčiarknúť, že v IV. zväzku Svobodove poznámky výborne dopĺňajú dokladové i výkladové reálie.

Úvodom treba ešte poznamenať, že Profousovo dielo nie je dielom čisto materiálovým, ako by sa zdalo. Možno povedať, že takmer každé heslo (jednotlivý názov) tvorí samostatnú kapitolku, ktorá je v zásade rozčlenená na dve časti: prvá časť obsahuje dokladový materiál s historiografickými dátami, v druhej časti sa podáva jazykový výklad názvu. Tento rámec sa zachováva skoro pravidelne, takže rovnováha oboch zložiek je zabezpečená. A tu je práve jeden z pozitívnych prvkov Profousovho postupu: snaha po syntéze. Z hľadiska metodologického spomínané dielo prináša veľa podnetov, poukazujú na mnohé problémy všeobecného charakteru, ktoré bude treba riešiť v najbližšej budúcnosti. Jedným z takýchto problémov je napr. postup pri rekonštrukcii významovej stránky starých osadných názvov. Vzhľadom na závažnosť problému, ako aj na perspektívy ďalšieho štúdia v oblasti toponomastiky, ktoré nám Profousovo dielo otvára, na tomto mieste by sme chceli sústrediť pozornosť práve na túto otázku.

Ako sme už uviedli, výklad názvov Ant. Profous podáva v druhej časti hesla, pričom spravidla vychádza zo sémantického jadra základu. Jeho výklad je vlastne stručným popisom alebo pomenovaním vecí, resp. iných motívov, ktoré viedli k výberu a upevneniu apelatíva ako názvu v historických dobách. Je príznačné, že vo väčšine prípadov jazykový výklad nie je opretý o praslovanské etymológie, ako sa to tradične robí. Týka sa to, pravda, nielen stránky obsahovej, ale aj formálnej. Pritom však autorovi nemožno jednoznačne vyčítať, že by tu nebolo úsilie zachovávať pri rekonštrukciách historické

kritériá, resp. že by tým nejako podstatnejšie trpeli jednotlivé výklady. Takto nás autor stavia pred otázkou, či pri výklade osadných názvov je nevyhnutne potrebné pracovať s praslovanskými etymológiami (máme na zreteli formu i obsah psl. rekonštrukcií). Pravda, takýto postup má svoje výhody i nevýhody. Na jednej strane výklady zbavené etymologizovania môžu byť prehľadnejšie, čitateľovi prístupnejšie a v niektorých prípadoch aj adekvátnejšie (najmä keď sa rešpektujú historické kritériá a keď je istota, že názov vznikol neskoro po zániku praslovančiny). No na druhej strane závery bez historickej jazykovej analýzy, neopretej o vedecky zdôvodnené etymológie, nemajú takú pevnú oporu, pretože niet tu východiska pre určenie vývinového stupňa, na ktorom sa apelatívum nachádzalo v čase, keď sa stalo názvom. Takto potom pri výkladoch starších názvov ľahko možno „pozabudnúť“ na historické kritériá a dať sa zviest hladiskami súčasnými. Takýmto „skĺznutiam“ najmä pri rekonštrukcii významovej stránky sa nevyhol ani autor nášho diela. Ako príklad možno uviesť výklad osadného názvu *Voděrady* (IV, 590—591). Ant. Profous sa domnieva, že to bola „ves lidí, kteří mají rádi vodu, nebo zálibu ve vodě“ (tamže). Pripúšťa i druhú eventualitu, že to bola „ves Voděradů, t. j. Voděradovy rodiny“ (tamže). Len J. Svoboda dodáva, že je možný i ďalší výklad, a to podľa zamestnania (so zreteľom na doklad v listine z r. 1088: *Woderadeh . . . terram cum ministerialibus aquariis*, IV, 591). K podobnému záveru sme dospeli pri štúdiu podmienok vzniku názvov *Voderady* na Slovensku (R. Krajčovič, *K etymologii slovenského názvu Voderady*, *Onomastica* III, 1957, 88—92). Pre závery pri rekonštrukcii významu v prípade slovenských názvov malo okrem iného zásadný význam zistenie, že názvy *Voderady* sa organicky začleňujú do sústavy zamestnaneckých názvov v okolí ranofeudálnych hradov. Táto skutočnosť vedie potom k poznatku metodologického charakteru: pri rekonštrukcii významu názvov je potrebné prihliadať jednak na súvislosti skúmaného názvu s okolitými názvami, jednak na podmienky a stupeň hospodárskospoločenského života. Ant. Profous sa opiera o súvislosti medzi názvami pri výklade hláskoslovných, resp. sufikálnych zmien (porov. napr. výklad zmeny *Stradomice* > *Stradonice* . . . , IV, 178). Takto postupovať bude však potrebné i pri rekonštrukcii významu.

Ďalším dôležitým prvkom pri rekonštrukcii významu starých osadných názvov je metóda porovnávania okolností a súvislostí toponymických paralel z rozmanitých oblastí. Ako príklad môžeme uviesť celý rad názvov: *Kralupy* (**Korlupi* < **Korolupě*, II, 363) — *Korolupy* (niekoľkokrát na Morave) — *Brezolupy* (na záp. Slovensku a na Morave) — *Koroseky* (II, 311) — *Korozluky* (II, 312) . . . — Profous v základe osadného názvu *Koroseky* hľadá prezývku osoby. Keď však uvážime, že názvy *Korolupy* na Morave sa organicky začleňujú do sústavy zamestnaneckých názvov (tak je to napr. v okolí Brna) a že názov *Korozluky* možno pokladať za zamestnanecký (podľa Ant. Profousa **Korosluci* boli „lidé, kteří něco korou slučují“, II, 312), potom so zreteľom na uvedené súvislosti možno predpokladať, že rad názvov, ktoré sme uviedli, najpravdepodobnejšie ako celok (t. j. aj názov *Koroseky*) bude odrážať výrobný proces, v ktorom sa zo stromov olúpaná kôra spracúvala, resp. v ktorom kôra vystupovala ako nevyhnutný artikel. Je napr. známe, že u starých Slovanov lúpanie brezovej kôry súviselo s výrobou smoly. S pomernou istotou možno predpokladať, že túto stránku výroby smoly odrážajú názvy *Brezolupy* (na Slovensku hneď v susedstve sú *Miezgovec* k **mězga*). Pravda, mohlo ísť aj o iné spracúvanie kôry. V základe názvu *Koroseky* nie je teda nevyhnutné hľadať prezývku. So zreteľom na naše poznámky k názvom *Korolupy*, *Brezolupy* . . . sotva bude možné napr. názov *Třískolupy* (IV, 377) pokladať za posmešný. Tento názov najskôr metaforicky vystihuje spracúvanie dreva (ako napr. názvy *Tesáre*, *Strháre* . . . na Slovensku, *Struháře* na Morave a v Čechách).

Takto sme sa dostali k ďalšej závažnej otázke súvisiacej s rekonštruovaním významu

starých osadných názvov: k určovaniu stupňa príhanlivosti či posmešnosti toponymických jednotiek. Zdá sa, že Ant. Profous tento stupeň nehodnotil vždy primerane. Tak napr. sa nazdávame, že názov *Dřevolizy* (I, 416) nie je posmešný. Druhú časť *-lizy* možno celkom dobre spojiť (a robí to sám autor) so základom slovesa *lizovati* „strom zárezom poznamenať k označeniu hraníc“ (tamže). Vytyčovanie hraníc bolo právnym aktom, ktorý si vyžadoval istý pracovný úkon špecialistov (porov. *mezěradí* u Jirečka, *Slovan. právo*... I, 81). Preto musíme v prvom rade pripustiť eventualitu, že tu ide o názov poukazujúci na pracovnú činnosť v súvislosti s vytyčovaním medzí. Ani napr. názov *Sěnomaty* (IV, 45) nepokladali by sme tak jednoznačne za posmešný. Ak druhá časť názvu skrýva v sebe slovesný základ *míesiti, matu* „miesiť, miešať“, potom osadný názov *Sěnomaty* sa celkom organicky radí k názvom *Sěnohraby* a *Sěnožaty* (tamže), pretože k prácam okolo sena patrí aj „miešanie“, prehadzovanie sena. Názov teda najpravdepodobnejšie vyjadruje jeden druh práce okolo sena. Takýchto príkladov by sa dalo uviesť i viac.

Pravda, sú aj prípady, keď očividne posmešný názov sa za taký nepokladá. Taký je napr. osadný názov *Lubojedý* (II, 686). V hesle sa uvádza, že ide o „ves lubojedů, t. j. lidí, kteří jedí kůru stromů“. Takáto priamočiara interpretácia zložiek názvu sotva vystihuje skutočnosť. Najskôr ide o názov príhanlivý, ku vzniku ktorého viedli niektoré okolnosti spojené so získavaním kôry zo stromov, resp. s jej spracovaním. Vyššie sme uviedli celý rad osadných názvov, ktoré odrážajú podobné výrobné procesy (*Korolupy, Brezolupy, Koroseky*...). Názov *Dřevohryzy* (I, 416) zasa nebude posmešný preto, že je to „ves dřevohryzů, t. j. lidí hryzajících dřevo“, ale pôvodne to bol asi útvar príhanlivo vyjadrujúci činnosť pri spracúvaní dreva.

Uvedené prípady ukazujú, že v budúcnosti jednou z našich úloh bude podrobiť revízií staršie kritériá posmešnosti či príhanlivosti názvov a vypracovať hladiská nové, primeranejšie. Už azda aj teraz možno vysloviť všeobecnú požiadavku, aby sa pri vypracúvaní takýchto kritérií prihliadalo predovšetkým na pracovné úsilie človeka a na jeho pracovný dôvtip.

S rekonštrukciou významu starších toponymických jednotiek úzko súvisí aj hodnotenie sufixov, ktoré charakterizujú názvy v súčasnosti. Ide najmä o osadné názvy zakončené na *-ice, -in (-in), -ov, -i* (hist. *-i/-y*). Nemožno síce tvrdiť, že by sa v Profousovom diele mechanicky usudzovalo, že v základe názvov dnes zakončených napr. na *-ice, -in, -ov* je v každom prípade osobné meno. Nábehy na takéto priamočiary postup tu však sú. Vezmime si napr. výklad názvov *Bučice* (I, 196 n.), *Budčice* (I, 199). Pri obidvoch názvoch sa udáva, že ide o „ves lidí Budkových“. S takýmto výkladom sa skoro pravidelne stretávame pri názvoch zakončených na *-ice* (napr. *Chrabrovice* „ves lidí Chrabrových“, II, 3 a pod.). Z toho by vyplývalo, že pri názvoch typu *Bučice, Budčice* autor nevychádzal z historickej analýzy, ale zo zakončenia *-ice*. Takýto postup neberie ohľad na historické hladiská, a preto ani nemôže viesť k správnym záverom. Pri uvedených názvoch — a robí to aj sám autor — musíme vychádzať zo základu **Budč-*, ktorý predpokladá formu **Budžk-jb*, t. j. typ *osobné meno + jb*, teda útvar prívlastňovací. Ináč povedané **Budč-* je osobné meno, z čoho potom logicky vyplýva, že zakončenie *-ice* nemôže signalizovať patronymický útvar (s významom „ves lidí Budkových“). Koncové *-ice* mohlo byť teda pridané k základu *Budč-* či *Buč-* len neskôr ako sufix čisto toponymický. Podobným procesom vznikol napr. aj osadný názov *Sebuzin* (IV, 17), ktorý so zreteľom na doklad z r. 1408 (*Cheziebuzin*) autor spája s osobným menom *Cheebud*. I tu treba vychádzať z rekonštrukcie **Chzeebud-jb > Cheebuz*, t. j. z prívlastňovacieho útvaru, ku ktorému sa len neskôr pridalo *-in*, zrejme, už len ako sufix toponymický (nie prívlastňovací). Mohli by sme uviesť ďalšie príklady na to, že staré sufixy *-ice (< ici), -in, -ov* stratili

pôvodný privlastňovací význam a časom sa začali používať iba ako charakteristické prostriedky pre tvorenie toponymických jednotiek. Z Profousovho materiálu výrazne na to poukazujú napr. názvy *Dehtin, Dehtov* (I, 334). V týchto prípadoch konštatuje to aj sám autor. Čo sa týka zakončenia *-ice*, iný prípad je typ *Střelice* (IV, 197). Autor v základe tohto názvu hľadá apelatívum *střelice* „malá střela“, t. j. koncové *-ice* sa tu hodnotí ako sufixálna morféma *-ice* (< *-ica*). Na Morave sa však názvy *Střelice* vyskytujú v oblasti strategických miest, resp. v okolí starých hradov viackrát; tu sa tieto názvy spravidla začleňujú do sústavy názvov zamestnaneckých. Celkom dobre možno predpokladať, že názvy tohto typu sa vyvinuli z pôvodného *střelci* či *střelci* procesom *Střelci* > *Střelici* > *Střelice* alebo *Střelci* > *Střelce* > *Střelice*. V danom prípade teda najskôr ide o stopy starých vojenských posádok, resp. o osadu členov špecializovaných vojenských stráží alebo podobne.

V prehodnocovaní niektorých Profousových výkladov dalo by sa pokračovať. Profousovo dielo poskytuje naozaj veľa námětov na uvažovanie. Usilovali sme sa upozorniť iba na jednotlivé problémy a chceli sme pritom naznačiť všeobecnú problematiku, ktorú bude treba v blízkej budúcnosti programovito riešiť najmä v súvislosti s rekonštrukciou významovej stránky starých osadných názvov.

Napokon prichodí nám upozorniť, že na Slovensku doteraz nemáme podobnú toponomastickú prácu urobenú, i keď výskum historickej toponymie vzhľadom na mnohé okolnosti je práve na Slovensku obzvlášť dôležitý. Možno vysloviť oprávnenú nádej, že veľké Profousovo dielo povzbudí pracovníkov v oblasti slovenskej toponomastiky, aby nešetrili sily a aby podobným dielom čo najskôr obohatili našu vedeckú literatúru. Samozrejme, aby sa mohlo začať už teraz s prípravnými prácami, na to je potrebný komplexný výskum, ktorý môžu urobiť iba spoločenskovedné pracoviská SAV.

R. Krajčovič

I. I. KOVALYK: VČENŇA PRO SLOVOTVIR. Vydavnyctvo Lvivskoho universytetu, 1958, str. 77. — PYTANŇA SLOVIANSKOHO IMENNYKOVOHO SLOVOTVORU. Vydavnyctvo Lvivskoho universytetu 1958, str. 152.

Otázkam tvorenia slov sa po základných prácach akad. V. V. Vinogradova venuje v SSSR čoraz väčšia pozornosť. Rozoberá sa tvorenie slov v ruštine, v nemčine, v angličtine i v iných jazykoch, a to nielen v početných štúdiách, ale aj v samostatných publikáciách. No ani jeden zo sovietskych autorov nepostúpil od čisto morfológického hľadiska k hľadaniu nových hľadísk čisto slovotvorných. Podrobne sa rozoberá význam, funkcia i vývin jednotlivých prípon i celých skupín prípon, ale okrem nevykryštalizovaného pojmu slovotvorného typu, resp. slovotvorného modelu sa nedospelo k všeobecnejším teoretickým záverom.

Preto treba za nepochybnú zásluhu pripísať I. I. Kovalykovi, profesorovi Ivovskej univerzity, že hľadá všeobecný, zovšeobecnený slovotvorný prvok, ktorý by bol pevným teoretickým základom pre skúmanie tvorenia slov v jednom jazyku i v skupine príbuzných jazykov.

I. I. Kovalyk vychádza pri svojom bádani z kritiky pojmu slovotvorného typu, ako je definovaný v Gramatike ruského jazyka: Každý rad slov, charakterizovaný význa-

movou jednotou i jednotou spôsobu tvorenia, sa nazýva slovtvorným typom (str. 44, u Kovalyka, Pytanňa, 7).

Základnou chybou tejto definície podľa Kovalyka je, že nemá abstraktný ráz, nevyhnutný pre vedecký pojem, že sa hodí iba na morfológické a sčasti syntaktické morfológické tvorenie (lebo pri sémantickom tvorení niet jednoty afixov). Ďalšie námietky (napr. že z definície nevidieť, ktorá vlastnosť je záväzná a ktorá fakultatívna, čo je sémantická jednotá a pod.) nepokladáme za také závažné. Ba o Kovalykovej námietke, že slovtvorný typ je pojem slovtvorný, nie lexikálny, možno pochybovať, lebo napokon i tvorenie slov je predovšetkým disciplína lexikologická.

I. I. Kovalyk podáva vlastnú definíciu slovtvorného typu: „V afixálnom tvorení slov rozumieme pod slovtvorným typom taký zovšeobecnený slovtvorný pojem, ktorý zahrnuje tri nevyhnutné prvky: 1. lexikálno-sémantickú jednotu; 2. jednotu lexikálno-gramatického charakteru slovtvorného základu ako východiskovej bázy slovtvorného procesu; 3. jednotu afixálnych častí (sufixálnych, prefixálnych i kombinovaných prefixálno-sufixálnych)“ — (Pytanňa 8). V konkrétnom príklade, ktorým ilustruje túto definíciu, poradie uvedených troch vlastností už mení. Na prvé miesto kladie spoločný slovtvorný základ (od toho istého slovného druhu, napr. *čistiareň*, *farbiareň*), na druhé miesto dáva rovnakú príponu a až na tretie miesto rovnaký význam (názvy miesta), čo v definícii zdôrazňuje na prvom mieste. Toto poradie sa uplatňuje aj v materiálovej časti Pytanňa, kde sa napr. uvádza desubstantívny slovtvorný typ so sufixom *-ec* (47) i deverbatívny slovtvorný typ so sufixom *-ec* (48) atď.

Práve v prílišnom rozbití na množstvo slovtvorných typov, ako sa ukazuje v konkrétnom rozbere, je slabá stránka Kovalykovho pojmu slovtvorného typu. Ešte viac vynikne táto vlastnosť v celkovej hierarchii pojmov. Podľa I. I. Kovalyka *slovtvorný typ* je prvý zovšeobecnený slovtvorný pojem. Nad ním je (ako ukazuje tabuľka v Včenňa, 14) *slovtvorná skupina* (asi tak by sme mohli preložiť ukrajinský názov slovtvorčii rozriad), ešte vyššie je *slovtvorná kategória* a najvyššie *slovtvorná trieda*.

Medzi slovtvorným typom a slovtvornou skupinou (takou skupinou je napr. systém nomina agentis, nomina attributiva a pod.) je veľká medzera, ktorú možno vyplniť, ak sa za základný prvok vezme prípona. Pri porovnaní podstatných mien ako *tesár* (od slovesa) a *cestár* (od podstatného mena), *čistiareň* (od slovesa) a *vodáreň* (od podstatného mena), *slepec* (od prídavného mena) a *vyhnanec* (od prídavného mena) totiž vidieť, že uvedené dvojice majú veľmi blízky význam, ktorý je ich zreteľným spoločným menovateľom. Podľa I. I. Kovalyka však vo všetkých uvedených dvojiciach ide o osobitné slovtvorné typy, i keď je v nich rovnaká prípona. Na túto rovnakú príponu sa zrejme viaže zovšeobecnený význam. Z toho vyplýva, že výhodnejšie by bolo za základný slovtvorný prvok vziať nie slovtvorný základ, ale príponu. Tak by vznikol ďalší slovtvorný pojem, ktorý sme vo svojej práci o slovtvornej sústave slovenčiny nazvali *slovtvorným modelom*. O reálnosti slovtvorných typov, ako ich definuje I. I. Kovalyk, pravda, nevzniknú ani v takomto prípade pochybnosti, lebo každý slovtvorný model sa podľa slovnodruhovej povahy slovtvorného základu môže členiť na niekoľko typov.

Výhodou pojmu *slovtvorný model* v našom chápaní je aj to, že v jeho rámci majú miesto aj všetky varianty slovtvorných prípon i predpôn. Aj pre porovnávacie štúdium, za základ ktorého I. I. Kovalyk veľmi správne kladie skúmanie nie jednotlivých slovtvorných prípon, ale slovtvorných typov, by zavedenie pojmu *slovtvorný model* malo isté výhody, lebo by sa umožnilo skúmať aj varíovanie jednotlivých typov v rámci toho istého modelu. To isté platí aj pre historický výskum tvorenia slov v jednom jazyku.

I. I. Kovalyk síce pracuje aj s pojmom slovtvorného modelu, ale chápe ho nie ako zovšeobecnený slovtvorný pojem, lež ako akási šablónu, formulu (Pytanňa 15 — zrazka,

17 — slovotvorča formula), ktorá sa vyskytuje nielen v hraniciach jednej slovotvornej skupiny, ale presahuje i do viacerých skupín. To isté by bolo možno povedať aj o slovotvornom type, veď napr. podstatné mená na *-tel* označujú nielen osoby, ale aj veci. Slovom, ide tu o istú homonymnosť, či už slovotvorných typov v chápaní I. I. Kovalyka, alebo slovotvorných modelov v našom chápaní.

V nijakom prípade však nemožno I. I. Kovalykovi uprieť zásluhu, že v hľadaní všeobecných slovotvorných pojmov, ktoré sú predpokladom pre vypracovanie teórie tvorenia slov, pokročil značne dopredu. Rozumie sa, že túto teóriu bude treba ešte všestrannejšie dobudovať a podoprieť. Pri ďalšom skúmaní sa vynára otázka, či sú potrebné aj ďalšie slovotvorné pojmy, medzi ktoré I. I. Kovalyk počíta slovotvornú skupinu (rozriad), slovotvornú kategóriu a slovotvornú triedu. Podľa našej mienky tieto tri pojmy už nemožno obmedzovať iba na tvorenie slov, lebo sa týkajú celej slovnej zásoby, nie iba odvodených, resp. zložených slov. Sú to vlastne pojmy lexikologické a do tvorenia slov patria do tej miery, do akej budeme ochotní pokladať tvorenie slov za disciplínu lexikologickú.

Názov slovotvorná kategória nepokladáme v tejto súvislosti za šťastný. Veď v porovnaní napr. s gramatickou kategóriou (akou je napr. pád, osoba, čas) nemá súhrn istých slovotvorných typov charakter jazykovej kategórie.

Kým v práci Pytanja slovianskoho imennykovoho slovtvoru je ťažiskom rozbor a porovnávanie substantívnych slovotvorných typov (aj to iba názvov osôb) a všeobecným otázkam je venovaná iba úvodná časť, v práci Včenaša sa venuje pozornosť rozboru všeobecných otázok tvorenia slov.

Po úvodnej kapitole o systémovosti slovotvornej sústavy sa tu v osobitných kapitolách skúma koreň a jeho funkcia pri tvorení slov, ďalej sufix a jeho funkcia pri tvorení slov, vzťah prípon a koncoviek, kmeňa a koncoviek a abstraktnosť morfém.

Vo všetkých týchto kapitolách sa uvádza hojne odkazov a citátov z doterajšej literatúry, predovšetkým sovietskej (i zo starších období), no niekedy tak, že v nich zaniká vlastné stanovisko autora. Napr. na str. 61—65 sa v 16 bodoch uvádzajú črty spoločné príponám i koncovkám, na str. 65—68 tak isto v 16 bodoch črty rozdielne, ale chýba záver, z ktorého by bolo jasné, či prevažujú hladiská morfológické alebo lexikologické. Podobne na str. 54—55 sa spomína, že niektorí jazykovedci delia sufixy na lexikálne a lexikálno-gramatické a podľa S. I. Ožegova sa za lexikálno-gramatické pokladajú napr. vidové prípony, zvrtné zámená, hromadné prípony, zdrobňovacie prípony, prípony ženských osobných mien, ba dokonca aj prípona *-ost*. S. I. Ožegov tu zrejme nevidí zreteľný rozdiel medzi tvorením vidových dvojíc, čo je kategória skutočne lexikálno-gramatická, a napr. tvorením abstraktných substantív na *-ost*, čo je zase kategória zrejme lexikálna. I. I. Kovalyk na tento zásadný rozdiel neupozorňuje.

Dôležité je zistenie I. I. Kovalyka, že produktívnosť sa netýka slovotvorných prípon, ale slovotvorných typov (našich slovotvorných modelov, ale i typov). Správny je jeho argument, že v jednotlivých slovotvorných typoch sa niektorý sufix používa často, v iných menej, ba môže byť aj mŕtvvy (Včenaša, 15). Treba doložiť, že ten istý sufix sa vyskytuje dokonca v celkom odlišných skupinách či triedach slov. No túto tézu neuplatňuje I. I. Kovalyk dôsledne, lebo už na str. 41 a 49 hovorí o produktívnosti prípon, ba na str. 42 dokonca aj o produktívnosti slovotvorných základov. V Pytanjach (32) zase hovorí o produktívnosti názvov vykonávateľa určitého deja.

Ako súborný pojem a názov pre všetky možné fonetické i morfológické varianty sufixálnych morfém navrhuje I. I. Kovalyk (Včenaša, 48) pojem *sufixéma*. Tento pojem nie je podľa našej mienky potrebný, ak sa pracuje s pojmom slovotvorného typu, resp.

modelu, lebo všetky fonetické i morfológické (azda aj gramatické) varianty sa obyčajne objavujú práve len v rámci modelu, resp. typu.

Prekvapuje aj Kovalykovu triedenie na sufixy menej abstraktné a viac abstraktné (Včenaňa, 37) podľa toho, či ide o prípony v abstraktných či neabstraktných slovách. Keby to tak malo byť správne, bol by napr. sufix *-tel* v podstatnom mene *učiteľ* konkrétnejší ako v názve *ručiteľ*, *ukazovateľ*, sufix *-osť* v slove *sladkosť* konkrétnejší než v slove *úrazovosť* a pod.

V závere nemožno obísť skutočnosť, že v materiálovej časti Pytanňa je pomerne veľa chýb v slovenských a českých slovách. Veľmi často sa neoznačuje kvantita: *zlatník*, *zakopník* (*zakop*), *kočiar*, *mlekač*, *pisar* (51), *dřič* (55), *piják*, *zabiják* (56), *radce*, *spravca* (59), *maser*, *monter* (65), *kasir* (67), *diploamt* (68), *pomocník* (74), *kovačka*, *culerarka*, *pekarka* (79), *hračka* — *hrač* — *hrati*, *tkačka* — *tkač* — *tkať* (81), *trhovník* (81), *agitatorka*, *recitatorka* (88), *katolík* (109), *mohamedan* (108), *revolucionar exploatator*, *reakcionar*, (110), *lupežník*, *zbojník*, *uradník* (115), *panovník*, *náhradník*, *námestník* (116), *agentura* (121), *rektorat*, *sekretariat* (129). V mnohých prípadoch ide azda o tlačové chyby.

Niekedy sa uvádzajú nejestvujúce slová, napr. slovenské *delník* (od *delo!* — 36), české *čítelka* (71), slov. *učitelkinja* (77), *námestkyňa* (119), *ciedička* (81). V slovách *dejeopisec*, *národopisec* (49) zrejme nejde o deverbatívne *-pisec*, ale o názov pracovníka v danom odbore, v dejepise, v národopise — teda sú to zrejme desubstantíva. Tak isto sotva možno pokladať za deverbatíva prídavné mená *opilec*, *znalec*, čes. *světec*. Keby I. I. Kovalyk venoval väčšiu pozornosť skutočnej slovtvornej štruktúre (na str. 46 Včenaňa hovorí, že odvodené slová sa členia na dve alebo viac častí, na str. 57 poznamenáva, že sú to zvyčajne dve časti), vyšlo by mu celkom jednoznačne, že *smelec* nie je ten, kto smie, ale kto je smelý, že *opilec* nie je ten, kto pije (to je *pijan*), ale kto je často opitý. V slove *vozataj* (57) sotva možno vidieť príponu *-taj*, lebo nejestvuje slovtvorný základ *voza-*.

Ďalej neobstojí hodnotenie slov. *študentka* ako zastaralého a čes. *ministróvá* ako jedinej ženskej podoby k *ministr* — bežná je dnes podoba *ministryně*. Zaráza i zaradenie takých názvov ako *profesúra*, *docentúra*, ale najmä *agentúra*, *rektorát*, *dekanát*, *sekretariát* medzi hromadné názvy osôb.

Hodnota oboidvoch prác I. I. Kovalyky, pravda, nie je v týchto podrobnostiach, ktoré nie sú vždy správne, ale v celkovom postoji k teoretickým i praktickým otázkam výskumu tvorenia slov v slovanských jazykoch. I keď bude treba túto teóriu v jednotlivostiach ešte dopĺňovať a modifikovať, predsa znamená ďalší krok v teórii tvorenia slov.

J. Horecký

V. P. MURAT, OB OSNOVNÝCH PROBLEMOCH STILISTIKI. Materialy k kursam jazykoznanija. Izdatelstvo Moskovskogo universiteta, Moskva 1957. Str. 42, cena 1,75 rub.

Práca V. P. Murata vychádza po publikovaní viacerých štylistických diel sovietskych lingvistov a najmä po diskusií o otázkach štylistiky v časopise Voprosy jazykoznanija (1954—1955). Z tohto dielka si teda do istej miery môžeme urobiť obraz o súčasnom stave výskumu teoretických problémov štylistiky v sovietskej jazykovede.

Sovietska jazykoveda sa otázkami štylistiky zaoberá už dlhší čas a v súčasnej dobe sa tieto otázky tešia záujmu nielen odborníkov, ale i širokej verejnosti. No napriek doterajšiemu úsiliu mnohé základné problémy nie sú ešte vyriešené.

Na prvých stránkach autor z jazykovedného hľadiska stručne oboznamuje s históriou termínu štýl (štylistika) u Indov, Grékov a Rimanov. V období formovania sa národných spisovných jazykov rozširuje sa náhľad na štýl ako na systém jazykových prostriedkov zodpovedajúcich určitému literárnemu žánru. V tejto súvislosti bližšie rozoberá Lomonosovovu teóriu troch štýlov. Z bádateľov v oblasti štylistiky v našom storočí uvádza neolingvistov Vosslera a Spitzera a nasledovníkov Ferdinanda de Saussura.

Za najdôležitejšiu a najplodnejšiu pre jazykovedu podkladá funkčnú teóriu štýlu, ktorej náznaky možno nájsť už v staroveku (Cicero), no zreteľnejšie sa črtá až v práci Wilhelma von Humboldta *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*. V. P. Murat je presvedčený, že Humboldtove náhľady — samozrejme bez jeho idealistickej koncepcie jazyka — môžu využiť i sovietski štylisti vo svojej práci. K funkčnej štylistike sa zo sovietskych jazykovedcov približovali A. M. Peškovskij, L. V. Ščerba, V. V. Vinogradov a ďalší.

Funkčné jazykové štýly charakterizuje autor ako rozmanité podoby celonárodného spisovného jazyka, zodpovedajúce rôznym sféram ľudskej činnosti, vlastnosti (zvláštnosti) ktorých sú podmienené vlastnosťami (zvláštnosťami) a úlohami komunikácie v daných oblastiach ľudskej činnosti. Autor nepodáva nijakú vlastnú definíciu štýlu, ale cituje definíciu V. V. Vinogradova z Voprosov jazykoznanija (I, 1955, č. 1, 73). Správna je myšlienka, že pre štylistické bádanie je nevyhnutný historický prístup a rozlišovanie na jazyk a reč, avšak treba si všimnúť i fakty, ktoré nedovoľujú bezvýhradné zaradenie štylistických javov do oblasti parolovej. V porovnaní s našim výskumom sa v práci nevenuje náležitá pozornosť štýlotvorným činiteľom. Štylistická charakteristika, príznakovosť slova je osvetlená všestranne a dôkladne. V závere všeobecnej časti o funkčnom jazykovom štýle zdôrazňuje potrebu oddeliť funkčný jazykový štýl od literárno-umeleckého štýlu spisovateľa, pretože spisovateľ vo svojich dielach používa jazyk v celom jeho štylistickom bohatstve a diferencovanosti. Tu by bolo vhodnejšie hovoriť o štýle (štýloch) umeleckej literatúry vôbec.

Ďalej V. P. Murat prechádza k stanoveniu počtu funkčných štýlov a ich charakteristike a píše, že všetky jemu známe klasifikácie štýlov sú vybudované spravidla na lexikálnom materiáli, ktorý má objektívne najväčší význam pre štylistiku. Takýto pohľad na vec je príliš zjednodušený. V súčasnosti sa už charakteristiky jednotlivých štýlov vypracúvajú na dôkladnejších a úplnejších princípoch. Myslím, že tu sa nemožno opierať o štylistickú charakteristiku slov (arch., kniž. a pod.), ako sa podávala najmä v starších slovníkoch. Správne sa upozorňuje na rešpektovanie národnej špecifičnosti konkrétnych jazykov pri klasifikácii ich štylistického systému v jednotlivých vývinových obdobiach.

Ak chceme vydeliť niektorú podobu spisovného jazyka ako samostatný funkčný štýl, treba prihliadať podľa autora k týmto dvom príznakom: 1. daná podoba jazyka sa musí pravidelne používať v určitej oblasti ľudskej činnosti, 2. v jazyku musí existovať súbor výrazových prostriedkov fungujúcich v určitej sfére styku a podmienených zvláštnosťami styku v tejto oblasti.

Pre súčasnú angličtinu stanovuje tieto funkčné štýly (s určitou úpravou to platí i pre iné jazyky): hovorový (razgovorno-literaturnyj), básnický (poetičeskij), novinársko-politický (gazetno-političeskij), rokovací (oficialno-delovoj), vedecký (naučnyj), odborný

technický (professionalno-techničeskij) a familiárny (prostorečno-familjarnyj). Štýl umeleckej literatúry sa pre vyššie uvedené dôvody nevydeľuje ako samostatný funkčný štýl a taktiež o básnickom štýle možno hovoriť iba podmienične. Každý funkčný štýl existuje a používa sa v dvoch variantoch, v ústnej a písomnej forme. Systém jazykových štýlov vytvára vlastne zložitý celok vzájomne sa prelínajúcich okruhov. Táto myšlienka je dobre znázornená aj graficky.

Š riešením štylistických problémov sa zaoberá jednak štylistika lingvistická a jednak štylistika literárna. Úlohy lingvistickej štylistiky sa stanovujú takto: opis funkčných štýlov jazyka, výskum štylistického systému jazyka v určitom období, štúdium vzťahov, vzájomné prenikanie a rozvoj štýlov, zistenie noriem jednotlivých štýlov. Literárna štylistika skúma individuálno-umelecké využitie prostriedkov národného jazyka a jeho štýlov, ďalej využitie žargonizmov, dialektizmov a pod. v umeleckých dielach v závislosti od tvorivého a ideového zámeru spisovateľa. Jazyk umeleckej literatúry je styčnou oblasťou bádania lingvistiky i literárnej vedy. I keď rozhraničenie javov je nevyhnutné, na lingvistickú a literárnu štylistiku sa treba dívať ako na dve tesne späté disciplíny.

Za prvoradú úlohu lingvistickej štylistiky považuje V. P. Murat výskum vlastností (zvláštností) funkčných jazykových štýlov v oblasti lexiky, gramatiky a fonetiky. Pri tomto výskume treba zistiť: 1. špecifičnosť daného štýlu v oblasti lexiky, gramatiky, fonetiky atď., 2. paralelné a synonymné výrazové prostriedky existujúce v rôznych funkčných štýloch, 3. úlohu a miesto týchže štylisticky neutrálnych slov a gramatických prostriedkov v systéme rôznych štýlov.

V ďalšom autor rozborom konkrétnych príkladov ukazuje charakteristické vlastnosti jednotlivých štýlov v oblasti lexiky, frazeológie, tvorenia slov, gramatiky a fonetiky. Doteraz najrozpracovanejšia je štylistika lexiky, no autor ukazuje možnosti a nevyhnutnosť štylistického výskumu i v ostatných oblastiach.

Práca V. P. Murata vcelku uspokojivo načrtáva základnú štylistickú problematiku. Mnohé myšlienky podnetne ukazujú perspektívu ďalšieho výskumu. Zvlášť cenné sú pozorovania zistené skúmaním a porovnaním štylistických javov vo viacerých jazykoch. No obraz by bol ucelenejší, keby sa autor bol zmienil o mieste štylistiky v rámci jazykovedného bádania, o synonymite, ktorá je základným štylistickým prvkom, o delení štýlov na objektívne a individuálne, o teórii prehovoru, o štýlotvorných činiteľoch a pod. Niektoré z týchto problémov sa úspešne riešia v našej rozvíjajúcej sa štylistike.

J. Štibraný

OBSAH

Vincent Blanár, Pomiestne mená v stredovekých latinských listinách ako materiál pre slovenský historický slovník	21—26
Ladislav Dvonč, Kategória množného čísla pri vlastných menách v spisovnej slovenčine	138—150
Katarína Habovštiaková, Bernoláková spisovná slovenčina v praxi	151—162
Izidor Kotulič, Spišský pozostalostný súpis zo 16. storočia	36—67
Izidor Kotulič, Slovtvorná a slovníková charakteristika spišského pozostalostného súpisu zo 16. storočia	163—175
Šimon Ondruš, K etymologickému výkladu indoeurópskych pomenovaní strachu	7—20
Šimon Ondruš, Striedanie likvid <i>r/l</i> v indoeurópskych jazykoch	112—137
Eugen Paulíny, Kultúra spisovnej slovenčiny po vzniku Československej republiky	3—6
Eugen Paulíny, Mníchovská spovedná formula	27—55
Jozef Štolc, K problematike ceoslovanského jazykového atlasu	97—111

ROZPĚADY

Ján Stanislav, Zo slovanského miestopisu v neslovanských krajinách	68—80
--	-------

ZPRÁVY A POSUDKY

IV. medzinárodný slavistický kongres. Š. Peciar	81—90
Prof. dr. František Kalda 75-ročný. J. Šimko	176—177
Václav Křístek, Ostravská hornická mluva. A. Habovštiak	95—96
Halina Kurkowska, Budowa słowotwórcza przymiotników polskich. J. Horecký	93—95
I. I. Kovalyk, Včenná pro slovtvir. — Pytanňa slovianskoho imennykovocho slovtvoru. J. Horecký	189—192
Leipziger Studien. R. Krajčovič	90—91
Antonín Profous, Místní jména v Čechách 1—IV. R. Krajčovič	186—189
Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského IX. Š. Peciar	178—179
Sborník Filologickej fakulty Vysokej školy pedagogickej v Prešove. Š. Peciar	184—185
Sborník štúdií a prác Vysokej školy pedagogickej v Bratislave. M. Šalingová	180—184
Kurt Baldinger, Die Semasiologie. J. Štibraný	91—92
V. P. Murat, Ob osnovnych problemach stilistiky. J. Štibraný	192—194

СОДЕРЖАНИЕ

Винцент Бланар, Топонимы в средневековых латинских грамотах как материал для словацкого исторического словаря	21—26
Ладислав Двонч, Категория множественного числа у имен собственных в словацком литературном языке	138—150
Катарина Габовштиакова, Словацкий литературный язык А. Вернолака на практике	151—162
Изидор Котулич, Опись имущества 16-го века из обл. Спиш	36—67
Изидор Котулич, Лексикальная характеристика описи имущества из обл. Спиш с 16-го века	163—175
Шимон Ондруш, К этимологии некоторых индоевропейских наименований страха	7—20
Шимон Ондруш, Чередование плавных <i>p/l</i> в индоевропейских языках	112—137
Эуген Паулини, Культура словацкого литературного языка после возникновения Чехословацкой республики	3—6
Эуген Паулини, Мюнхенская исповедная формула	27—35
Нозеф Штолц, К вопросу об общеславянском языковом атласе	97—111

Обзоры

Ян Станислав, О славянской топонимике в неславянских странах	68—80
--	-------

Сообщения и рецензии

IV международный съезд славистов. Ш. Цецлар	81—90
К 75-летию проф. д-ра Фрагтишека Кальца. Я. Шимко	176—177
Вацлав Криштек, Речь остравских шахтеров. А. Габовштиак	95—96
Галина Курковска, Словообразование польских прилагательных. Я. Горецки	93—95
И. И. Ковалык, Вспни про словотвір. — Питання слов'янського іменникового словотвору. Я. Горецки	189—192
Лейпцигские этюды. Р. Крайчович	90—91
Антонин Профоус, Географические названия Чехии I—IV. Р. Крайчович	186—189
Сборник Философского факультета Университета им. Коменского IX. Ш. Цецлар	178—179
Сборник Филологического факультета Педагогического института в Прешове. Ш. Цецлар	184—185
Сборник статей Педагогического института в Братиславе. М. Шаллигова	180—184
Курт Вальдингер, Семасиология. Я. Штибрани	91—92
В. П. Мурат, Об основных проблемах стилистики. Я. Штибрани	192—194

CONTENTS

Vincent Bl anár, Local Names in Medieval Latin Documents as Material for a Slovak Historical Dictionary	21—25
Ladislav Dvonč, The Category of Plural of the Proper Nouns in Literary Slovak	138—150
Katarína Habovštiaková, Bernolák's Literary Slovak in Practice	151—162
Izidor Kotulič, A Sixteenth-Century Testamentary Inventory of Real Property Found in the Region of Spiš	36—67
Izidor Kotulič, Lexical Characteristic of a Sixteenth-Century Testamentary Inventory of Real Property Found in the Region Spiš	165—175
Šimon Ondruš, A Contribution to the Ethymological Explanation of Indoeuropean Terms for „Fear“	7—20
Šimon Ondruš, Alternation of the Liquids <i>r/l</i> in Indoeuropean Languages	112—137
Eugen Pauliny, The Culture of the Slovak Literary Language after the Foundation of the Czechoslovak Republic	3—6
Eugen Pauliny, The Munich Confession Formula	27—35
Jozef Štolc, Concerning the Problems of an All-Slavonic Linguistic Atlas	97—111

REVIEWS

Ján Stanislav, On the Slavic Topography in Non-Slavic Countries	68—80
---	-------

NEWS AND COMMENTARY

The Fourth International Congress of Slavists by Š. Peciar	81—90
The Seventy-Fifth Anniversary of Prof. PhDr. František Kalda by J. Šimko	176—177
Václav Křístek, The Miners' Slang in Ostrava by A. Habovštiak	95—96
Halina Kurkowska, The System of the Derivation of Adjectives in the Polish by J. Horecký	93—95
I. I. Kovalyk, Word-Formation. — Problems of the Formation of Nouns in Slavonic Languages by J. Horecký	189—192
Leipzig Studies by R. Krajčovič	90—91
Antonín Profus, Place Names in Bohemia I—IV by R. Krajčovič	186—189
Miscellany of the Faculty of Arts of Comenius University IX by Š. Peciar.	178—179
Miscellany of the Philological Faculty, Pedagogical College, Prešov by Š. Peciar	184—185
A Volume of Papers by Membres of the Pedagogical College, Bratislava by M. Šalingová	180—184
Kurt Baldinger, The Semantic by J. Štibraný	91—92
V. P. Murat, Concerning the Basic Problems of Stylistics by J. Štibraný	192—194

JAZYKOVIEDNY ČASOPIS

Slovenskej akadémie vied

Ročník X, 1959

Vychádza dvakrát do roka

Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor: univ. prof. dr. Eugen Pauliny

Výkonný redaktor: kand. filol. vied Izidor Kotulič

Redakčná rada: doc. dr. V. Blanár, univ. prof. dr. E. Jóna, kand. filol. vied I. Kotulič,
univ. prof. dr. M. Okál, univ. prof. dr. E. Pauliny, dr. Š. Peciar, doc. dr. J. Ružička,
univ. prof. dr. J. Štolc.

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

Redaktor časopisu: Andrej Keđer, technický redaktor: Ondrej Betko

Ročné predplatné Kčs 20,—, jednotlivé číslo Kčs 10,—

Tlačia Polygrafické závody, n. p. v Bratislave, závod 02

A-733979

CONTENTS

Jozef Štolc, Concerning the Problems of an All-Slavonic Linguistic Atlas	97
Šimon Ondruš, Alternation of the Liquids <i>r/l</i> in Indoeuropean Languages	112
Ladislav Dvonč, The Category of Plural of the Proper Nouns in Literary Slovak	133
Katarína Habovštiaková, Bernolák's Literary Slovak in Practice	151
Izidor Kotulič, Lexical Characteristic of a Sixteenth-Century Testamentary Inventory of Real Property Found in the Region of Spiš	163

NEWS AND REVIEWS

The Seventy-Fifth Anniversary of Prof. PhDr. František Kaída by J. Šimko	176
Miscellany of the Faculty of Arts of Comenius University IX by Š. Peciar	178
A Volume of Papers by Membres of the Pedagogical College, Bratislava by M. Šalingová	180
Miscellany of the Philological Faculty, Pedagogical College, Prešov by Š. Peciar	184
Antonín Profous, Place Names in Bohemia I—IV by R. Krajčovič	186
I. I. Kovalyk, Word-Formation. — Problems of the Formation of Nouns in Slavonic Languages by J. Horecký	189
V. P. Murat, Concerning the Basic Problems of Stylistics by J. Štibraný	192

J. Horecký

SLOVOTVORNÁ SÚSTAVA SLOVENČINY

Tem. sk. 12, 224 str., brož. Kčs 15,—

Autor pracuje už viac rokov v oblasti odborného názvoslovía. Venuje sa otázkam tvorenia slov v súvislosti s otázkami ustálovania a tvorenia odbornej terminológie. Hlavným cieľom jeho práce je zvládnuť slovotvornú sústavu celého slovenského jazyka, teda i slovenských nárečí a okrem toho chce vidieť skúmané otázky aj v historickej perspektíve. Ako však sám uvádza, nemohol tak urobiť v želateľnej miere pre nedostatok príslušných monografií (nárečových a historických). Už aj materiál, ktorý autor využil, ukazuje, že je tu veľa problematiky, ktorú bude treba osobitne monograficky riešiť, i keď možno zhruba súhlasiť s autorovým stanoviskom, že odlišnosť spisovného jazyka od nárečí je veľku málo a že slovotvorná sústava slovenčiny je vo vývine ustálená. Z teoretickej časti autorovej práce zaujmú najmä myšlienky o slovotvornej štruktúre, o slovotvornom modeli, o významovom členení substantív, adjektív a slovíes, o produktívnosti a neproduktívnosti atď. Práca je vypracovaná modernou metódou, hojne využíva výsledky bádania domáceho, českého, poľského a najmä sovietskeho. Je **veľmi dôležitá** ako podklad pre ďalšie práce v oblasti tvorenia odborného názvoslovía.

Kniha je určená jazykovedcom, učiteľom, profesorom, poslucháčom jazykovedy, ako aj iným záujemcom.